УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ (м. КИЇВ)

ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
УНІВЕРСИТЕТУ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ (м. КИЇВ)

ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 1/2011

THE UNIVERSITY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE (KYIV)

CHERKASSY INSTITUTE OF BANKING
OF THE UNIVERSITY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE (KYIV)

FINANCIAL SPACE

THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

№ 1 (1) 2011

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

EDITORIAL BOARD

УДК 336
ББК 65.26

Головний редактор:
ДМИТРЕНКО Микола Гаврилович
кандидат економічних наук, професор, директор Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

Заступник головного редактора:
ПУСТОВІЙТ Роберт Фрідріхович
доктор економічних наук, професор (Україна)

АБИШЕВ Али Ажимович, доктор економічних наук, професор, академік Російської академії гуманітарних наук (Республіка Казахстан)

БАРАНОВСЬКИЙ Олександр Іванович, доктор економічних наук, професор (Україна)

ВІІ Карл Вільям, професор Університету ім. Джорджа Вашингтона (США)

КУЗНЄЦОВА Анжела Ярославівна, доктор економічних наук, професор (Україна)

ЛАПКО Олена Олександрівна, доктор економічних наук, професор (Україна)

РЯХОВСЬКА Антоніна Миколаївна, доктор економічних наук, професор (Російська Федерація)

СМОВЖЕНКО Тамара Степанівна, доктор економічних наук, професор (Україна)

ТРИДІД Олександр Миколайович, доктор економічних наук, професор (Україна)

ШЕБЕКО Константин Константинович, доктор економічних наук, професор (Республіка Білорусь)

Editor-in-Chief:
DMYTRENKO Mykola Havrylovych, Candidate of Sciences (Economics), Professor, Director of the Cherkassy Banking Institute of the Banking University of the National Bank of Ukraine (city of Kyiv)

Deputy Editor-in-Chief:
PUSTOVIT Robert Fridrikhovych
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

ABISHEV Ali Azhimovich
Doctor of Science (Economics), Professor, Full Member of the Russian Academy of Humanities (the Republic of Kazakhstan)

BARANOVSKYI Oleksandr Ivanovych
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

VIEHE Karl William
Professor of George Washington University (USA)

KUZNETSOVA Angela Yaroslavivna
Doctor of Sciences (Economics), Professor, (Ukraine)

LAPKO Olena Oleksandrivna,
Doctor of Sciences (Economics), Professor, (Ukraine)

RYAKHOVSKA Antonina Mykolaivna
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Russian Federation)

SMOVZHENKO Tamara Stepanivna
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

TRYDID Oleksandr Mykolayovych
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

SHEBEKO Konstantin Konstantinovich
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Republic of Belarus)

Фінансовий простір [Текст] : міжнародний науково-практичний журнал / Черкаський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ). – м. Черкаси. – №1 (1) 2011. – 148 стр.

ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР
Міжнародний науково-практичний журнал
№1 (1) 2011
Журнал засновано у лютому 2011 року.
Виходить 4 рази на рік.
У журналі публікуються статті українською, російською, англійською та польською мовами
Засновник:
Університет банківської справи Національного банку України (м. Київ)
Видавець:
Черкаський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ №13032-1916 від 15.02.2011
Адреса редакції:
18028, м. Черкаси,
вул. Енгельса, 164
e-mail: nauka@cibs.ck.ua
Рекомендовано до друку Вченою Радою Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)
(Протокол №3 від 16 березня 2011 р.)
При передруку матеріалів, опублікованих у журналі, посилання на «Фінансовий простір» обов'язкове.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори.
Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

FINANCIAL SPACE
International Science-to-Practice Journal
№1(1), 2011
Founded in February, 2011.
Published 4 times a year.
Contributions to the Journal are accepted in Ukrainian, Russian, English and Polish

Founder:
The Banking University of the National Bank of Ukraine (city of Kyiv)

Publisher:
The Cherkassy Banking Institute of the Banking University of the National Bank of Ukraine (city of Kyiv)

Certificate of State registration of the printed media:
КВ №13032-1916 of 02/15/2011
Editorial Office address:
18028, city of Cherkassy,
Engels St., 164
E-mail: nauka@cibs.ck.ua
Recommended for press by the Academic Council of the Cherkassy Banking Institute of the Banking University of the National Bank of Ukraine (city of Kyiv)
(Protocol №3 of March 16, 2011)
Contributions to Financial Space, when reprinted, must necessarily be referred to.
Contributors are responsible for fact selection and factual statement.
The Editorial Board does not always concur with the authors.

ЗМІСТ

ТЕМА НОМЕРА: «РЕАБІЛІТАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ПОСТКРИЗОВОЇ ЕКОНОМІКИ» 7

КРИЛОВА *Віра Василівна*
НІКОНОВА *Марина В'ячеславівна*
ВРАЗЛИВІСТЬ ДО КРИЗИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРАЇН 7

ЧХУТИАШВИЛИ *Лела Васильевна*
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ АНТИКРИЗИСНОЙ ПОДДЕРЖКИ
ЦЕНТРАЛЬНЫМ БАНКОМ РФ РОССИЙСКОЙ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ 12

ЛИСЕНКО *Роман Станіславович*
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОЦІНКИ І
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ 17

КАРПЕНКО *Виктор Петрович*
КРЕДИТОВАНИЕ, ПРОБЛЕМНЫЕ АКТИВЫ И ОЦЕНКА ПРЕДМЕТОВ ЗАЛОГА 22

КОСТОГРИЗ *Вікторія Григорівна*
ОВЧАРУК *Олександр Миколайович*
ДИСТАНЦІЙНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ЯК ПЕРСПЕКТИВНА СКЛАДОВА
СИСТЕМИ ДИСТРИБУЦІЇ БАНКІВСЬКИХ ПРОДУКТІВ 33

ФЕДОСЕНКО *Людмила Васильевна*
МАРЧЕНКО *Лариса Николаевна*
ДИНАМИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИМИ ДЕПОЗИТАМИ 39

ТРЕТЯК *Наталя Миколаївна*
ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО ТА РИНКОВОГО ВПЛИВУ
НА ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ 45

ЗАСЯДЬКО *Аліна Анатоліївна*
КОРОЛЮК *Сергій Степанович*
КЛЬОБА *Віктор Львович*
УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ЗА КРЕДИТНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ
ЗА ДОПОМОГОЮ СИТУАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ 53

ДМИТРЕНКО *Марія Йосипівна*
СВІЧИНСЬКИЙ *Микола Миколайович*
МОДЕРНІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА
ДЖЕРЕЛ ЙОГО ФІНАНСУВАННЯ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 58

ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ 67

КОВАЛЕВ *Сергей Викторович*
ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ КОНТРОЛЛИНГА:
ПОЗИТИВНЫЕ И НЕГАТИВНЫЕ АСПЕКТЫ 67

ГРИЦЕНКО *Костянтин Григорович*
МОДЕЛЮВАННЯ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ
НА ОСНОВІ НЕЧІТКОЇ ЛОГІКИ 79

МАРТЮШЕВА *Лариса Степанівна*
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА 85

ЗМІСТ

КАНТАЕВА Ольга Владимировна
КАЗЬМИН Евгений Васильевич
ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ФОРМ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ ДЛЯ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ 91

ЕКОНОМІКА КРАЇН СНД 98

АБДИБЕКОВ Сакен Уалиханович
АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС КАЗАХСТАНА: ЕГО ОСНОВНЫЕ НЕДОСТАТКИ И ПРИОРИТЕТЫ 98

КИСЕЛЕВА Татьяна Юрьевна
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУНИЦИПАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМЫ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ 103

АХМЕДОВА Ильгама Ширинбалаевна
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЗДАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В РОССИИ 108

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ 114

ЧАДИНА Елена Викторовна
РАЗВИТИЕ НАПРАВЛЕНИЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СРЕДСТВ МАТЕРИНСКОГО (СЕМЕЙНОГО) КАПИТАЛА 114

ХАРЧЕНКО Анатолій Миколайович
КИСІЛЬ Юлія Володимирівна
ІНВЕСТУВАННЯ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК БАЗИС ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ 119

ХОРУЖИЙ Григорій Фокович
ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ 124

МЕТОДОЛОГІЯ ФІНАНСОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 131

ПШИК Богдан Іванович
МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН 131

АНІСІМОВ В'ячеслав Валентинович
ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ 137

НАУКОВІ ПОДІЇ 142

V МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ» 142

До уваги авторів! 146

CONTENT

THEME OF THE JOURNAL ISSUE «THE REHABILITATION OF BANKING SYSTEM UNDER THE CONDITIONS OF POST-CRISIS ECONOMY» **7**

Vira V. ***KRYLOVA***
Maryna V. ***NIKONOVA***
SUSCEPTIBILITY TO CRISIS: COMPARATIVE ANALYSIS OF COUNTRIES 7

Lela V. ***CHKHUTIASHVILI***
PRINCIPAL DIRECTIONS OF ANTIRECESSIONARY SUPPORTING OF RUSSIAN BANKING BY THE CENTRAL BANK OF THE RUSSIAN FEDERATION 12

Roman S. ***LYSENKO***
CERTAIN ASPECTS OF ASSESSMENT SYSTEM IMPROVEMENT AND THE ENSURING OF FINANCIAL STABILITY SYSTEM OF BANKING 17

Victor P. ***KARPENKO***
CREDITING, DISTRESSED ASSETS AND APPRAISAL OF MORTGAGE ITEMS 22

Victoria G. ***KOSTOGRYZ***
Oleksandr M. ***OVCHARUK***
REMOTE SERVICE AS A PROMISSORY COMPONENT OF DISTRIBUTION SYSTEM OF BANK PRODUCTS 33

Lyudmila V. ***FEDOSENKO***
Larisa N. ***MARCHENKO***
DYNAMIC SYSTEM OF BANKING DEPOSIT MANAGEMENT 39

Natalya M. TRETYAK
INSTRUMENTS OF STATE AND MARKET INFLUENCE OVER BANK CURRENCY TRANSACTIONS 45

Alina A. ZASYAD'KO
Sergiy S. KOROLYUK
Victor L. KLYOBA
MANAGEMENT OF CREDIT PROBLEM INDEBTEDNESS BY MEANS OF SITUATION CENTRES 53

Maria Y. DMYTRENKO
Mykola M. SVICHYNSKY
MODERNIZATION OF BANK CAPITAL STRUCTURE AND ITS FUNDING SOURCES IN THE SITUATION OF FINANCIAL GLOBALIZATION 58

FINANCIAL MANAGEMENT **67**

Sergey V. KOVALYOV
EFFICIENCY ASSESSMENT OF MANAGEMENT ON THE BASIS OF CONTROLLING: UPSIDES AND DOWNSIDES 67

Kostyantyn G. GRYTSENKO
MODELLING OF COMPETITIVENESS ASSESSMENT OF INSURANCE ENTERPRISES ON THE BASIS OF FUZZY LOGIC 79

Larysa S. MARTYUSHEVA
ARRANGEMENT OF METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF ENTERPRISE FINANCIAL SECURITY 85

CONTENT

Olga V. ***KANTAEVA***
Evgeniy V. ***KAZMIN***
FORMING AND USE PROBLEMS OF ORGANIZATIONAL FORMS OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL INFORMATION FUNCTIONING FOR INNOVATION ACTIVITY MANAGEMENT 91

ECONOMY OF THE CIS **98**

Saken U. ***ABDIBEKOV***
AGRICULTURAL SECTOR OF KAZAKHSTAN: ITS CENTRAL FAILURES AND PRIORITIES 98

Tatyana Y. ***KISELYOVA***
EFFICIENCY OF MUNICIPAL PROPERTY USE IN CONDITIONS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT REFORMS 103

Ilgama Sh. ***AKHMEDOVA***
ACTUAL ISSUES OF CREATION THE PUBLIC HEALTH DATA SYSTEM IN RUSSIA 108

HUMAN CAPITAL **114**

Elena V. ***CHADINA***
DIRECTIONS DEVELOPMENT OF MATERNAL (FAMILY) FUNDS USE 114

Anatoliy M. ***KHARCHENKO***
Yulia V. ***KYSIL'***
INVESTING IN HUMAN CAPITAL AS A BASIS OF FINANCIAL SOUNDNESS 119

Gregory ***F. HORUZHY***
PROBLEMS OF FINANCING HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE BOLOGNA PROCESS 124

METHODOLOGY OF FINANCE RESEARCHES **131**

Bohdan I. ***PSHYK***
METHODOLOGICAL ASPECTS OF SCIENTIFIC RESEARCHES IN THE FIELD OF FINANCE AND CREDIT RELATIONS 131

Vyacheslav V. ***ANISIMOV***
HISTORY RESEARCH OF BANKING AND FINANCE DEVELOPMENT IN FOREIGN COUNTRIES 137

SCIENTIFIC EVENTS **142**

THE V INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE «BANKING SYSTEM OF UKRAINE IN CONDITIONS OF THE FINANCIAL MARKET GLOBALIZATION» 142

To authors' attention! **146**

УДК 336.7:061

ВРАЗЛИВІСТЬ ДО КРИЗИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРАЇН

SUSCEPTIBILITY TO CRISIS: COMPARATIVE ANALYSIS OF COUNTRIES

Віра Василівна КРИЛОВА
к.е.н., начальник відділу досліджень фінансово-банківської системи Центру наукових досліджень Національного банку України
E-mail: vkrylova@bank.gov.ua
Vira V. KRYLOVA
Candidate of Economics, Head of Research Department of Finance and Banking System of the Research Centre of the National Bank of Ukraine

Марина В'ячеславівна НІКОНОВА
к.е.н., заступник начальника відділу досліджень фінансово-банківської системи Центру наукових досліджень Національного банку України
E-mail: nikonova@bank.gov.ua
Maryna V. NIKONOVA
Candidate of Economics, Deputy Head of Research Department of Finance and Banking System of the Research Centre of the National Bank of Ukraine

Анотація. Оцінено «ціну» антикризових заходів в окремих країнах світу. Узагальнено причини вразливості країн до кризи. Обґрунтовано заходи зменшення та запобігання вразливості країн до кризи.

Summary. «The Price» of antirecessionary measures in particular countries is estimated in the article. The reasons of countries' susceptibility are generalized. The decrease and prevention measures of countries' susceptibility to crisis are grounded.

Ключові слова: *вразливість країни до кризи, сукупні економічні активи, Індекс кумулятивних втрат, ВВП.*
Key words: *countries' susceptibility to crisis, total economic assets, Index of cumulative expenses, GDP.*

Постановка проблеми. Ступінь уразливості країн до кризи є різним, відповідно, різняться й антикризові заходи. У свою чергу, це залежить від стану (особливостей) країни напередодні кризи та здатності інституційного середовища протидіяти кризі.

Найбільш очевидним наслідком кризи є скорочення реального обсягу ВВП (або: скорочення обсягу доларового ВВП – розрахованого за поточним обмінним курсом).

У країнах для зменшення масштабів скорочення (недопущення падіння) ВВП владою вживались заходи для «підтримки» економічної діяльності шляхом «фіскального стимулювання», витрачання валютних резервів, зниження валютного курсу та інші заходи державної політики.

Ці заходи були спрямовані на «пом'якшення» наслідків кризи. Іншими словами, такі заходи (та їх «ціна») сприймалися владою як прийнятний «замінник» наслідків кризи, «вимушених ліків» від більш важких наслідків. Здійснення «обміну» одних економічних активів (наприклад, накопичених раніше запасів – валютних резервів, бюджетного профіциту) на інші (наприклад, менші темпи падіння ВВП, бюджетний дефіцит) було виправданим.

Слід зауважити, що Україні, хоча й удалось запобігти дефолту, однак вона зазнала значно більших втрат внаслідок кризи порівняно з іншими країнами. Об'єктивно постає питання: у чому полягають причини «найбільшої» вразливості України внаслідок кризи?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом проблемі світової фінансової кризи та заходам на її подолання присвячено чимало наукових праць, зокрема: О. І. Барановського [1], О. Д. Вовчак, О. Галущак [2], В. І. Міщенка

[4; 5], С. В. Науменкової [6], О. І. Петрика [7] та інших, однак досліджується вона переважно в контексті можливих причин виникнення кризи та світового досвіду щодо антикризових заходів, натомість проблема щодо витрат, спрямованих на подолання негативних наслідків кризи (іншими словами – якою виявилась «ціна кризи») є недостатньо розробленою, що об'єктивно зумовлює подальші дослідження у цьому напрямку.

Мета статті. Враховуючи викладене вище, метою цієї статті є дослідження значень Індексу кумулятивних втрат для економік окремих країн світу та узагальнення причин вразливості країн, зокрема, України, щодо поточної кризи, а також обґрунтування заходів зменшення (запобігання) вразливості країн до кризи.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. У рамках моделі сукупних економічних активів – як накопичених раніше (запасів), так і поточних (потоків) – такі різні за характером і походженням активи можуть бути порівняні. Отже, можливо оцінити розміри зменшення сукупних економічних активів (як запасів, так і потоків) тієї чи іншої країни внаслідок кризи та заходів економічної політики, які проводились у цей час.

Оцінка сукупних економічних активів була здійснена А. Ілларіоновим [3] за допомогою Індексу кумулятивних втрат (далі – Індекс).

Компонентами Індексу є: зміна фіскальної позиції держави, зміна величини валютних резервів, зміна реального ВВП, зміна доларового ВВП. Перший варіант розрахунку Індексу представляє собою суму перших трьох компонентів, другий варіант – суму перших двох і четвертого компонентів. Всі компоненти розраховуються у відсотках до ВВП.

Підсумкове значення Індексу для України виявилося максимальним серед усіх країн – на рівні 25,1 % ВВП (за першим варіантом розрахунку Індексу) і на рівні 45,6 % ВВП (за його другим варіантом). Це відбулось за рахунок рекордного падіння українського ВВП.

Значення Індексу кумулятивних втрат для економік інших країн виявилися істотно меншими[1]: для Великобританії – 27,1, Мексики – 24,8, Іспанії – 24,6, Південної Кореї – 24,5, Канади – 18,5, Німеччини – 15,7, Франції – 14,6, Італії – 13,6.

Деякі інші країни під час кризи зазнали відносно незначних втрат: Бразилія та США 7,6 (у кожній країні); Індія – 7,5; Японія – 4,3.

Значення Індексу кумулятивних втрат для Китаю виявилося позитивним – 7,6. Іншими словами, ця країна не лише не понесла сукупних економічних втрат під час поточної кризи, а, навпаки, збільшила свої сукупні економічні активи.

З огляду на «лідируюче» місце України в рейтингу країн світу за Індексом кумулятивних втрат, об'єктивно постає питання щодо причин такого «лідерства», тобто чому найбільші економічні втрати під час кризи зазнала саме Україна.

Скорочення валютних резервів та погіршення фіскальної позиції у порівнянні з іншими країнами було значно меншим, тобто вартість заходів економічної політики з метою «пом'якшення» наслідків кризи в Україні була значно меншою ніж в інших країнах, і тому недостатньою для запобігання падіння ВВП.

Можливо, варто було б, з огляду на світовий досвід, здійснити «повноцінний обмін економічних активів» з метою забезпечення менших темпів падіння ВВП та обсягів бюджетного дефіциту, а не вдаватись до «півзаходів»: використання певних (можливо в недостатній мірі) обсягів золотовалютних резервів і при цьому найбільші обсяги падіння ВВП. Так, за даними МВФ девальвація національної валюти Польщі щодо долару США становила 43,1 %, України – 37,1 % (табл. 1), проте падіння ВВП у Польщі не було, а навпаки приріст (+ 1,9 %), позаяк в Україні відбулось падіння ВВП (– 15,1 %). Такі суттєві розбіжності в динаміці ВВП у цих країнах можна пояснити існуванням у Польщі гнучкого обмінного курсу та значно більшими обсягами витрачання валютних резервів цією країною під час кризи.

Загалом основні причини вразливості країн до поточної кризи зводяться до таких:

- відсутність гнучкого обмінного курсу;
- значна залежність від зовнішніх запозичень;
- кредитний бум і при цьому відсутність обачливої кредитної політики банків;
- значна частка кредитів в іноземній валюті;
- стимулювання «споживчої моделі».

Так, в Україні з середини 2008 р. накопичувальну модель споживання змінила кредитна модель. Домогосподарства почали надавати перевагу не заощадженням, а так званому «життю в борг». Основними причинами цього були: порівняно невисокі ставки за кредитами та незначне їх збільшення протягом останніх (докризових) років.

[1] Тут і далі розрахунок значення Індексу кумулятивних втрат здійснено за другим варіантом (у % до ВВП).

У свою чергу банки з метою збільшення обсягів кредитування надавали кредити на дуже лояльних умовах (без початкового внеску, без довідки про доходи), стимулюючи, насамперед, автомобільне та іпотечне кредитування. Це сприяло активному надходженню імпортних товарів на вітчизняний ринок.

Таблиця 1

*Економічні активи та розрахунок окремих індексів**

Місце	*Країна*	*Зміна фіскальної позиції у % до ВВП*	*Зміна валютних резервів у % до ВВП*	*Зміна курсу *** національної валюти до долару США, %*	*Зміна реального ВВП у 2009р., %*	*Зміна ВВП в дол. США в 2009 р., %*	*Індекс кумулятивних втрат у % до ВВП (1)*	*І ндекс кумуляти в-них втрат у % до ВВП (2)*
		1	2	3	4	5	6=1+2+4	7=1+2+5
1	Австралія	-5,8	-0,3	-32,6	0,7	-9,2	-5,3	-15,3
2	Австрія	-3,5	-1,1	-18,9	-3,8	-9,7	-8,5	-14,4
3	Аргентина	-1,8	-0,3	-14,0	-2,5	-7,2	-4,6	-9,3
4	Бельгія	-5,6	-0,1	-18,9	-3,2	-8,8	-8,9	-14,6
5	Браизілія	-1,0	-0,8	-31,2	-0,7	-5,8	-2,5	-7,6
6	Великобританія	-8,9	-0,2	-27,6	-4,4	-18,0	-13,5	-27,1
7	Гон Конг	-11,0	13,3	0,6	-3,6	-3,0	-1,4	-0,8
8	Греція	-2,8	0,0	-18,9	-0,8	-5,4	-3,6	-8,2
9	Данія	-5,8	3,8	-18,8	-2,4	-9,3	-4,4	-11,3
10	Ізраїль	-6,0	5,8	-17,9	-0,1	6,7	-0,2	6,6
11	Індія	-6,0	-4,5	-13,0	5,4	3,0	-5,1	-7,5
12	Індонезія	-1,4	-1,1	-22,9	4,0	0,6	1,5	-1,9
13	Ірландія	-12,2	0,0	-18,9	-7,5	-15,3	-19,6	-27,4
14	Ісландія	-19,4	1,5	-31,1	-8,5	-29,8	-26,3	-47,7
15	Іспанія	-14,5	0,0	-18,9	-3,8	-10,2	-18,2	-24,6
16	Італія	-4,1	0,1	-18,9	-5,1	-9,7	-9,1	-13,6
17	Канада	-6,5	0,1	-18,7	-2,5	-12,0	-8,9	-18,5
18	Китай	-4,8	2,5	0,0	8,5	9,9	6,2	7,6
19	Кіпр	-7,6	-1,3	-18,9	-0,5	-6,8	-9,4	-15,7
20	Люксембург	-6,7	-0,3	-18,9	-4,8	-15,4	-11,7	-22,3
21	Мальта	-2,3	-2,6	-18,9	-2,1	-7,8	-7,1	-12,8
22	Мексика	-3,5	-0,9	-29,5	-7,3	-20,4	-11,7	-24,8
23	Нідерланди	-4,3	0,0	-18,9	-4,2	-10,0	-8,5	-14,3
24	Німеччина	-3,7	-0,1	-18,9	-5,3	-11,9	-9,1	-15,7
25	Нова Зеландія	-4,0	-2,8	-31,8	-2,2	-14,7	-8,9	-21,4
26	Норвегія	-10,6	-0,6	-25,8	-1,9	-18,3	-13,1	-29,5
27	ПАР	-5,6	-0,3	-23,8	-2,2	0,2	-8,1	-5,7
28	Польща	1,2	- 4,5	-43,1	+1,9	-18,6	-1,4	-21,9
29	Південна Корея	-6,2	-4,3	-29,3	-1,0	-13,9	-11,6	-24,5
30	Португалія	-4,3	-0,2	-18,9	-3,0	-10,1	-7,5	-14,7
31	Росія	-13,4	-12,7	-34,7	-7,5	-25,2	-33,6	-51,3
32	Саудівська Аравія	-10,8	-1,9	0,0	-0,9	-19,2	-13,6	-31,9
33	Сінгапур	-8,6	-4,8	-10,5	-3,3	-10,3	-16,7	-23,7
34	Словенія	-6,2	-0,7	-18,9	-4,7	-9,3	-11,6	-16,2
35	США	-6,4	0,0	0,0	-2,7	-1,2	-9,1	-7,6
36	Туреччина	-4,9	-1,2	-27,0	-6,5	-18,7	-12,6	-24,8
37	Україна**	-3,0	-7,0	-37,1	-15,1	-35,6	-25,1	-45,6
38	Фінляндія	-8,1	-0,1	-18,9	-6,4	-10,9	-14,6	-19,1
39	Франція	-5,6	-1,0	-18,9	-2,4	-8,1	-8,9	-14,6
40	Чехія	-5,4	-0,5	-33,0	-4,3	-12,3	-10,3	-18,3
41	Швейцарія	-3,7	0,7	-12,0	-2,0	-3,2	-4,9	-6,2
42	Швеція	-7,3	-1,1	-29,7	-4,8	-17,0	-13,2	-25,4
43	Японія	-7,4	0,3	15,5	-5,4	2,8	-12,5	-4,3

*Джерело: Илларионов А. Счетчик кризисних потер [Электронный ресурс] // Газета.ру, 11 февраля 2010 г. – Режим доступу: http://www.iea.ru/econom_rost.php?id=35

** без урахування ДПФ та інших фондів;

*** з липня 2008 р. по лютий 2009 р.

Протягом 2008 р. обсяг імпорту споживчих товарів збільшився з 7,5 до 11,2 млрд дол. США. У кризовий період продовжувала діяти кредитна модель споживання, яка, на відміну від попередніх років, у 2009 р. мала тенденцію до зменшення.

У передкризові роки спостерігались надвисокі темпи кредитування домогосподарств та суб'єктів господарювання.

Слід зазначити, що останніми роками кредити в Україні фінансувались не тільки за рахунок депозитів, а й за рахунок інших видів зобов'язань, особливо залучених на зовнішніх ринках. Істотне збільшення обсягів кредитування в іноземній валюті, в свою чергу, обумовлювало посилення впливу валютних ризиків [4].

Суттєве збільшення обсягів кредитування саме в іноземній валюті, з точки зору банків, певною мірою було обумовлено наявністю в Україні фактичної прив'язки курсу гривні до долара США (відповідно, валютний ризик брав на себе Національний банк), нижчою вартістю ресурсів саме на зовнішніх ринках (рис. 1), а також помірним рівнем вимог відносно формування резервів під визначені операції.

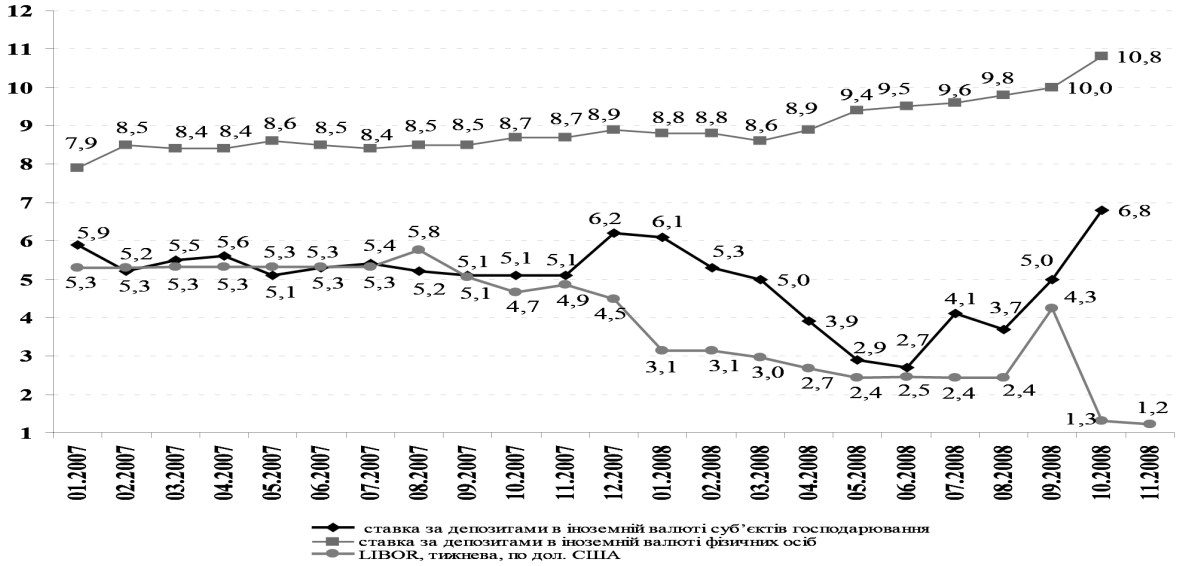

*Рис. 1. Вартість ресурсної бази українських банків у 2007-2008 рр., %**

*Джерело: складено автором за матеріалами Офіційного сайту Національного банку України – www.bank.gov.ua

З боку позичальників перевага кредитам в іноземній валюті надавалась з таких міркувань: «привабливість» процентних ставок за кредитами в іноземній валюті (рис. 2). Водночас, очікування ринку свідчили про перспективу незмінності обмінного курсу гривні відносно долара США. Ці очікування ґрунтувалися, зокрема, на Основних засадах грошово-кредитної політики НБУ на 2008 р.: обмінний курс гривні до долара США мав бути у межах валютного коридору 4,95 - 5,25 грн за дол. США [4].

*Рис. 2. Динаміка процентних ставок за кредитами в Україні у 2007-2008 рр., %**

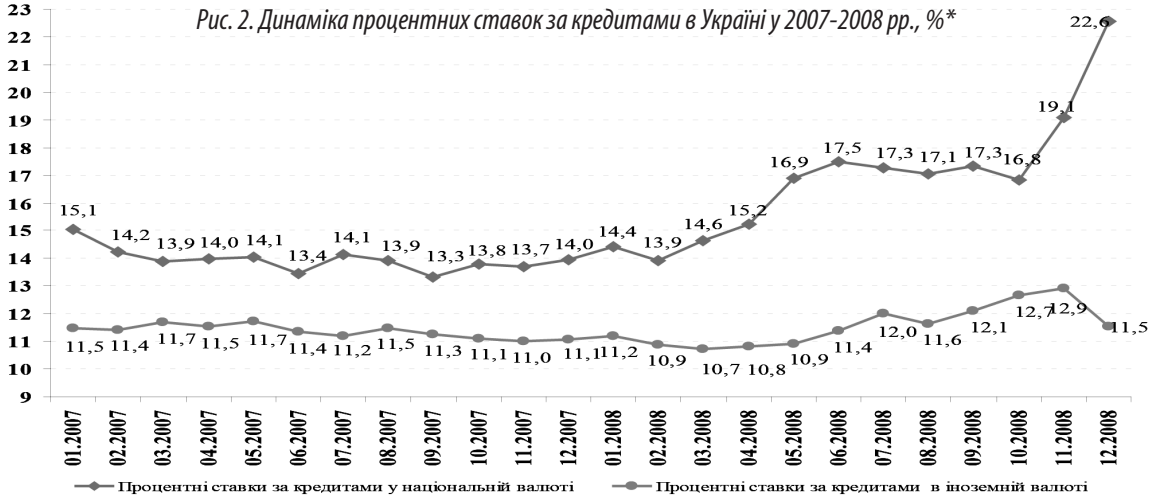

*Джерело: складено автором за матеріалами Офіційного сайту Національного банку України – www.bank.gov.ua

Як наслідок, кредити надані депозитними корпораціями (крім Національного банку) становили 59,5 %, а у сегменті фізичних осіб – 71,9 % (станом на кінець 2008 р.).

Ситуація різко змінилася у зв'язку з погіршенням зовнішньоекономічної кон'юнктури, девальвацією гривні, яка розпочалася з середини вересня. Відмова від фактичної прив'язки курсу гривні до долара США призвела до зміщення валютного ризику на приватний сектор і спричинила нестабільність обмінного курсу. Гривня знецінилась на 50 % з початку року і майже на 70 % - відносно найвищого рівня протягом року (4,5 гривні за долар на початку липня). Відповідно, за цей час вартість виданих фізичним та юридичним особам кредитів зросла в гривневому еквіваленті на 01.12.2008 майже на 34,6% - до 391,6 млрд грн, попри скорочення вартості кредитів у доларовому еквіваленті (майже 3%). Також суттєво зросли в гривневому еквіваленті відсотки, які позичальникам необхідно сплачувати за валютними кредитами [4].

Висновки. Отже, напередодні кризи «створились» умови для майже руйнівного її впливу на фінансовий сектор України.

З огляду на викладене вище, вважаємо за доцільне припустити, що заходами, покликаними запобігти або зменшити вразливість країн, зокрема України, щодо впливу кризових явищ, мають бути такі:

- запровадження гнучкого обмінного курсу;
- введення обмежень щодо обсягів зовнішніх запозичень банками та контролю зовнішнього боргу приватного сектору (банківського та корпоративного);
- встановлення жорстких вимог щодо кредитування банками, зокрема, посилення вимог щодо формування ними резервів на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями (з поступовим запровадженням практики формування динамічних резервів), підтримання оптимального співвідношення між кредитами та депозитами. Однак цей захід доцільно запроваджувати лише після реального пожвавлення кредитування банками;
- запровадження ефективної практики ризик-менеджменту у фінансових установах;
- встановлення жорстких вимог щодо резервів за кредитами в іноземній валюті та заборона кредитування в іноземній валюті для позичальників, у яких немає джерел надходження валютної виручки;
- стимулювання розвитку конкурентоспроможного внутрішнього ринку та попиту на ньому;
- розвиток інститутів приватної власності.

Список використаної літератури

1. Барановський О. І. Антикризові заходи урядів і центральних банків зарубіжних країн / О. І. Барановський // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С. 8.
2. Вовчак О. Д. Фінансові інструменти управління кризовим банківництвом в Україні / О. Д. Вовчак, О. Галущак. – 2010. – № 3. – С. 16.
3. Илларионов А. Счетчик кризисних потерь [Электронный ресурс] // Газета.ру, 11 февраля 2010 г. – Режим доступа: http://www.iea.ru/econom_rost.php?id=35.
4. Міщенко В. І. Реструктуризація кредитів в умовах кризи: світовий досвід і можливості для України / В. І. Міщенко , В. В. Крилова, М. В. Ніконова // Вісник НБУ. – 2009. – № 5. – С. 12-17.
5. Міщенко В. І. Шляхи подолання фінансово-економічної кризи в Україні / В. І. Міщенко // Вісник НБУ. – 2009. – № 2. – С. 3.
6. Науменкова С. В. Формування нової фінансової архітектури: основні питання та можливі виклики для України / С. В. Науменкова // Вісник НБУ. – 2010. – № 1. – С. 8.
7. Петрик О. І. Криза довіри / О. І. Петрик // Вісник НБУ. – 2010. – № 5. – С. 6-11.

УДК 336.71

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ АНТИКРИЗИСНОЙ ПОДДЕРЖКИ ЦЕНТРАЛЬНЫМ БАНКОМ РФ РОССИЙСКОЙ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ

PRINCIPAL DIRECTIONS OF ANTIRECESSIONARY SUPPORTING OF RUSSIAN BANKING BY THE CENTRAL BANK OF THE RUSSIAN FEDERATION

Лела Васильевна ЧХУТИАШВИЛИ
к.е.н., старший преподаватель кафедры экономики
Московской Государственной Юридической академии им. О. Е. Кутафина
E-mail: multistar@yandex.ru
Lela V. CHKHUTIASHVILI
Candidate of Economics, Senior Lecturer of Economics Department,
Moscow State Law Academy named after O. E. Kutafin

Аннотация. Исследуется российский и заграничный опыт антикризисной поддержки Центральным банком РФ российской банковской системы.

Summary. The Russian and foreign experience of antirecessionary supporting of Russian banking by the Central Bank of the Russian Federation is investigated.

Ключевые слова: *банк, банковская система, залог, кредит, кризис, ликвидность, поддержка, резервы, Центральный Банк РФ.*
Key words: *bank, banking, pledge, credit, crisis, liquidity, supporting, reserves, the Central Bank of the Russian Federation.*

Постановка проблемы. Острая фаза кризиса началась в РФ в августе 2008 г. Ухудшение экономической ситуации вместе с внутригосударственными проблемами и военным конфликтом привели к масштабному оттоку иностранного капитала из РФ. Российские фондовые рынки (ММВБ и РТС) потеряли за август-декабрь 2008 до 75% своей капитализации. Только вмешательство государства (в том числе Центрального банка) помогло предотвратить коллапс банковской системы и неминуемо последовавший бы за ним значительно более серьезный, чем нынешний, экономический кризис. «Сжатие» внешних сырьевых рынков поставило экспортно-ориентированную экономику РФ в тяжелое положение. Принятые Правительством и Центральным Банком РФ меры позволили не допустить катастрофического развития событий в национальном финансовом секторе и сохранить контроль над основными финансово-экономическими процессами.

Тяжело пришлось центральным банкам развитых и развивающихся стран, которые пытались одновременно справиться с резким замедлением темпов экономического роста и сократить инфляцию, побившую все мыслимые и немыслимые рекорды.

Что предприняли для преодоления кризиса крупнейшие иностранные центральные банки? Федеральная резервная система (ФРС) США начала цикл понижения учетной ставки, чтобы предотвратить снижение ВВП; Европейский Центробанк (ЕЦБ), наоборот, поднял учетную ставку, чтобы снизить текущий уровень инфляции. Когда кризис только начался, европейский ЦБ стал примером для подражания: он вел верную монетарную политику и смог вовремя предотвратить дальнейшие негативные последствия краха. Однако повышение учетной ставки явно было лишним: произошло снижение ВВП.

Одним из проводников экономической политики нашего государства стал Центральный Банк РФ. Центральный банк активно реализовал комплекс мер, которые были направлены на поддержание стабильности банковской системы и сглаживание для российских кредитных организаций негативных последствий кризисного состояния международных финансовых рынков, в первую очередь, на расширение их финансовых возможностей.

В создавшейся ситуации Центральный банк, в первую очередь, снизил нормативы обязательных резервов и принял меры по увеличению объемов предоставляемой кредитным

организациям рублевой ликвидности. В частности, в октябре система инструментов Банка России была дополнена кредитами без обеспечения, сроки рефинансирования по отдельным операциям были увеличены, доступ к ним был расширен за счет снижения требований к контрагентам и принимаемому обеспечению. Центральный банк принял ряд решений о понижении процентных ставок по отдельным инструментам рефинансирования, одновременно структурировав их по типу и срочности. Наряду с тем, что минимальные ставки на аукционах по разным инструментам на аналогичные сроки были установлены на одном уровне, средства по операциям прямого РЕПО и ломбардным кредитам на сроки 1 и 7 дней также стали предоставляться по одинаковой фиксированной ставке.

Затруднение привлечения межбанковских кредитов (в том числе образование цепочек неплатежей по операциям междилерского РЕПО) в совокупности с критическим ухудшением ситуации на рынке ценных бумаг нарушило нормальное функционирование рыночного механизма перераспределения ликвидности. Вместе с тем фундаментальные изменения состояния мировой экономики, резкое снижение цен на товары российского экспорта, масштабный отток капитала из страны ограничили возможности российских банков и компаний по привлечению новых и рефинансированию ранее полученных займов в иностранной валюте.

Рост спроса на иностранную валюту на внутреннем рынке при сокращении ее предложения обусловил проведение Центральным банком значительных интервенций по ее продаже. С 11.11.2008 г. Центральный банк начал постепенную корректировку границ технического коридора, определяющего допустимые колебания стоимости бивалютной корзины (операционного ориентира курсовой политики). Наряду с этим с 1.12.2008 г. Центральный банк заключил с кредитными организациями договоры корреспондентского счета в долларах США и евро.

В целях сдерживания инфляционных тенденций и противодействия оттоку капитала Центральный банк начал последовательно повышать процентные ставки по инструментам денежно-кредитной политики. Во второй половине октября Банк России повысил ставки по операциям «валютный своп» (на 2 процентых пункта) и по депозитным операциям (дважды по 0,5 процентного пункта), а с 12.11.2008 г. и с 1.12.2008 г. были повышены ставки уже по всему спектру проводимых им операций. В конце 2008 г. ставка по депозитным операциям «томнекст» была равна 6,75% годовых, а ставка по кредитам овернайт – 13% годовых.

В 2008 г. Центральный банк четыре раза принимал решения о повышении нормативов обязательных резервов и дважды – об их снижении. С 15.10.2008 нормативы обязательных резервов были временно снижены по всем категориям обязательств до 0,5%. В ходе проведения внеочередного регулирования обязательных резервов в период с 15 по 17 октября, в котором приняли участие 740 кредитных организаций (65,8% от числа действующих), на их корреспондентские счета было перечислено 100,9 млрд рублей. За 2008 г. средние дневные остатки средств кредитных организаций на счетах обязательного резервирования в Центральном банке составили 262,4 млрд руб. (в том числе в IV квартале – 51,0 млрд руб.).

На протяжении всего 2008 г. Центральный банк принимал меры, направленные на предоставление кредитным организациям рублевой ликвидности в необходимом объеме и на расширение доступа к инструментам рефинансирования. А именно, Центральный банк смягчил условия получения кредитными организациями денежных средств с использованием отдельных видов обеспечения. Также в целях расширения залоговой базы были снижены требования к уровню рейтинга организаций, обязанных по векселям, правам требования по кредитным договорам, принимаемым в обеспечение кредитов по Положению Банка России от 14.07.2005 г. № 273-П, до уровня «B–»/»B3» по версии рейтинговых агентств «Fitch Ratings», «Standard & Poor's»/»Moody's Investors Service» соответственно. В октябре в качестве обеспечения по кредитам по Положению Банка России от 12.11.2007 г. № 312-П разрешено было использовать выпуски облигаций. Кроме того, перечень видов деятельности, которыми могут заниматься организации, векселя которых (кредитные требования к которым) могут приниматься в обеспечение по указанным кредитам, был расширен за счет сельского хозяйства, оптовой и розничной торговли, а перечень их организационно-правовых форм был дополнен государственными унитарными предприятиями и субъектами среднего предпринимательства.

Дополнительным источником ликвидности кредитных организаций в 2008 г. являлся механизм размещения временно свободных

средств федерального бюджета на банковские депозиты (в основном на сроки 7 и 35 дней). В ноябре было принято решение о приостановлении использования данного механизма, который фактически был полностью замещен инструментами Центрального банка по предоставлению ликвидности.

В целях расширения возможностей рефинансирования банковского сектора с 20.10.2008 г. Центральный банк приступил к регулярному проведению аукционов по предоставлению кредитов без обеспечения. Условия кредитования предполагают возможность получения кредитными организациями средств на сумму до 150% от собственного капитала в зависимости от кредитного рейтинга (международных или национальных рейтинговых агентств). На конец декабря 2008 г. доступ к данному инструменту рефинансирования получили более 140 кредитных организаций. Указанные кредиты предоставлялись на сроки до 6 месяцев.

В IV квартале 2008 г. Центральный банк увеличил сроки рефинансирования по операциям прямого РЕПО, ломбардным кредитам и кредитам под «нерыночные» активы или поручительства. Кредитным организациям была предоставлена возможность участвовать в аукционах прямого РЕПО и ломбардных кредитных аукционах на сроки 3, 6 и 12 месяцев, а также получать ломбардные кредиты по фиксированной ставке на срок 30 дней. Вместе с тем сроки по кредитам в соответствии с Положением Банка России от 12.11.2007 г. № 312-П, были увеличены сначала до 90 дней, а затем – до 180 дней.

Центральный банк ежедневно начал устанавливать максимальный объем средств, предоставляемых кредитным организациям через операции «валютный своп». Кроме того, в течение торгового дня сделки «валютный своп» стали заключаться в пределах устанавливаемого лимита при условии, что своп-разница находится не ниже уровня, определяемого Центральным банком. Процентная ставка по операциям «валютный своп» (по рублевой части) в IV квартале была повышена до уровня ставки рефинансирования.

В рамках реализации Федерального закона от 13.10.2008 г. № 173-ФЗ «О дополнительных мерах по поддержке финансовой системы Российской Федерации» Центральный банк приступил к заключению соглашений с кредитными организациями, в соответствии с которыми он обязуется компенсировать таким кредитным организациям часть убытков (расходов), возникших у них по сделкам на межбанковском рынке. Этим же законом предусмотрено, что Центральный банк разместит во Внешэкономбанке депозиты на общую сумму не более 50 млрд долл. США и предоставит субординированный кредит Сбербанку России на сумму не более 500 млрд рублей. Также Центральный банк определил контроль за расходованием банками средств государственной поддержки, который будут вести кураторы. Они не смогут вмешиваться в оперативную деятельность банка, но вправе присутствовать на заседаниях органов управления банка.

В первом полугодии 2009 г. на фоне продолжающегося мирового финансового кризиса Банк России стремился поддерживать уровень ликвидности банковского сектора, достаточный для обеспечения его устойчивого функционирования. Реализация комплекса мер, направленных на решение этой задачи, позволила снизить волатильность процентных ставок на межбанковском рынке и нормализовать ситуацию с ликвидностью банковского сектора. В значительной степени этому способствовала стабилизация внутреннего валютного рынка.

По состоянию на 1.07.2009 г. количество кредитных организаций, заключивших с Центральным банком генеральные кредитные договоры на предоставление кредитов, обеспеченных залогом (блокировкой) ценных бумаг, составило 454 в 60 регионах России. Генеральные кредитные договоры на предоставление кредитов, обеспеченных «нерыночными» активами, на 1.01.2009 г. были заключены с 400 кредитными организациями в 65 территориальных учреждениях Банка России. Более того, на период до 1.01.2009 г. был введен упрощенный порядок принятия в обеспечение прав требования по кредитам, предоставленным до 1.10.2008 г. кредитными организациями – участниками системы страхования вкладов.

В соответствии с Положением Банка России от 12.11.2007 г. № 312-П «О порядке предоставления Банком России кредитным организациям кредитов, обеспеченных активами или поручительствами» кредитным организациям была предоставлена возможность получать под обеспечение нерыночными активами (векселя, права требования по кредитным договорам организаций) внутридневные кредиты, кредиты овернайт и кредиты по фиксированной процентной ставке, а начиная с февраля 2009 г. – также кредиты по фиксированным

процентным ставкам, обеспеченные поручительствами кредитных организаций.

В январе-июне 2009 г. Центральный банк корректировал границы коридора процентных ставок по операциям Банка России, в связи с чем трижды была снижена ставка рефинансирования, как и процентная ставка по кредитам овернайт. Одновременно были снижены процентные ставки по другим операциям Центрального банка.

В рамках мероприятий, направленных на расширение спектра инструментов рефинансирования, Центральный банк с 15.06.2009 г. приступил к проведению на регулярной основе аукционов прямого РЕПО на сроки 3, 6 и 12 месяцев. Центральный банк проводил депозитные операции с кредитными организациями – резидентами в валюте Российской Федерации по фиксированным процентным ставкам на стандартных условиях: «том-некст», «спот-некст», «до востребования», «1 неделя», «спот-неделя», а также по процентным ставкам, определяемым на аукционной основе со сроками привлечения средств в депозиты на 4 недели и на 3 месяца.

В целях смягчения последствий мирового финансового кризиса в январе 2009 г. Банком России было принято решение о переносе ранее установленных сроков поэтапного увеличения нормативов обязательных резервов с 1 февраля и 1 марта 2009 г. на 1 мая и 1 июня 2009 г. соответственно и о сохранении значений нормативов в размере 0,5% по каждой категории резервируемых обязательств до 1 мая 2009 г.

В апреле 2009 г. в целях снижения нагрузки на кредитные организации по отчислениям в обязательные резервы Центральный банк принял решение о повышении нормативов обязательных резервов в четыре – на 0,5 процентного пункта на каждом этапе.

В целях поддержания ликвидности кредитных организаций в условиях финансового кризиса Центральный банк до 1 марта 2010 г. предоставил возможность использования усреднения обязательных резервов, то есть поддержания части обязательных резервов на корреспондентских счетах (корреспондентских субсчетах) в Центральном банке (без «замораживания» их на отдельных счетах обязательных резервов, открытых в Центральном банке), кредитным организациям независимо от классификационных групп, присваиваемых им в результате оценки экономического положения в соответствии с требованиями соответствующих нормативных актов.

Для поддержания ликвидности кредитных организаций, осуществляющих мероприятия по предупреждению банкротства с участием государственной корпорации «Агентство по страхованию вкладов» (далее – Агентство), Центральный банк предоставил таким кредитным организациям право до 1 марта 2010 г. при расчете суммы обязательных резервов, подлежащей депонированию в Центральном банке, не включать в состав резервируемых обязательств обязательства перед Агентством и (или) обязательства перед инвесторами, не являющимися кредитными организациями, возникающие в рамках оказания финансовой помощи по планам участия Агентства в предупреждении банкротства в соответствии с Федеральным законом «О дополнительных мерах для укрепления стабильности банковской системы в период до 31 декабря 2011 года».

Таким образом, за 2 года, в течение которых страна находилась в мировом финансовом кризисе, Центральный банк провел очень много существенных мероприятий, которые значительно облегчили денежное положение в стране, в т.ч. поддержали ликвидность многих коммерческих банков.

Важным шагом Центрального банка стали проверки кредитных организаций (их филиалов), которые проводились преимущественно на плановой основе и были направлены на выявление на возможно ранних стадиях нарушений действующего законодательства, рисков и проблем в деятельности кредитных организаций. Основное внимание при проведении проверок уделялось вопросам финансовой устойчивости кредитных организаций, оценки качества их активов, качества управления, организации и эффективности внутреннего контроля, выполнения законодательства в области противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма.

Отношения между Центральным банком и другими элементами банковской системы претерпели изменения, это нашло отражение в нормативно-правовых актах, регулирующих эти отношения. Изменения в Федеральный закон «О банках и банковской деятельности», внесенные Федеральным законом от 28.02.09 г. № 28-ФЗ, увеличили требования к размеру уставного капитала и минимальному размеру собственных средств кредитной организации.

С 01.01.2011 г. минимальный размер уставного капитала и минимальный размер собственных средств банка должен составлять 180 млн руб. Для получения права на привлечение во вклады денежных средств физических лиц размер уставного капитала вновь регистрируемого банка либо размер собственных средств действующего банка должен составлять не менее 3 млрд 600 млн руб. (ранее – не менее суммы рублевого эквивалента 100 млн евро).

Изменения в ст. 45 Федерального закона «О Центральном банке Российской Федерации (Банке России)» обязали Центральный банк ежегодно представлять в Государственную Думу проект основных направлений единой государственной денежно-кредитной политики на предстоящий год и не позднее 1 декабря – основные направления единой государственной денежно-кредитной политики на предстоящий год. Это говорит о том, что законодатель хочет иметь объективную оценку экономического положения в стране перед принятием федерального закона о бюджете.

Из выше приведенных изменений нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность банковской системы России, следует, что законодатель стремится обезопасить не только потребителей банковского продукта, т.е. клиентов банка, но и всю банковскую систему и тем самым, на мой взгляд, отсеять наиболее мелкие элементы банковской системы, чтобы оставить наиболее надежные и конкурентоспособные организации, способные бороться с кризисом и при этом защитить вклады своих клиентов.

Несмотря на меры и действия, которые уже предпринял и совершил Центральный банк я считаю, что необходимо выполнить следующие задачи:

Обеспечить выплаты в срок огромного внешнего корпоративного долга. Наши крупнейшие предприятия в условиях недостаточной ликвидности и сверхвысоких процентов отечественной кредитно-банковской системы безудержно брали кредиты и займы за рубежом, таким образом ЦБ должен воспрепятствовать дефолту и недопустить покрытия кредитов и займов за счет обесцененных акций предприятий-должников.

Создать в стране чрезвычайно важную систему, обеспечивающую экономику «длинными» деньгами. Особое внимание нужно уделить укреплению всей российской банковской системы, не только четырех основных банков.

Приложить максимум усилий для обеспечения экономического роста. Только это может восстановить функционирование банковского и реального секторов экономики как единой системы, возродить доверие, не дать вырости безработице.

Следует всячески поддержать решение председателя Правительства В. В. Путина открыть «второй антикризисный фронт» непосредственно в реальном секторе экономики. Предприятиям обещано расширение госзаказа, субсидирование процентных ставок по кредитам, реструктуризацию налоговой задолженности, налоговый кредит и, при необходимости, участие государства в их капитале.

В условиях кризиса, как никогда, важно оказывать внимание малому и среднему предпринимательству. Поддержать, рекомендовать и продолжить правительственные меры, направление на сокращение роста тарифов естественных монополий. Такой рост не только съедает добавки к пенсиям и зарплатам, но и создает тяжелые условия для преобладающего большинства предприятий, становясь причиной сокращения производства или даже увольнения работников.

В 2009-2011 гг. Центральный банк РФ продолжит участвовать в деятельности, направленной на повышение эффективности функционирования инфраструктуры российского финансового рынка.

Список использованной литературы

1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления. Курс лекций. – М.: Юридическая литература, 1997.
2. Курс переходной экономики: учебник. – М.: Финстатинформ, 1997.

УДК 336.717

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОЦІНКИ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

CERTAIN ASPECTS OF ASSESSMENT SYSTEM IMPROVEMENT AND THE ENSURING OF FINANCIAL STABILITY SYSTEM OF BANKING

Роман Станіславович ЛИСЕНКО
Начальник відділу досліджень грошово-кредитної політики і міжнародних валютно-кредитних відносин Центру наукових досліджень Національного банку України
E-mail: lrs@bank.gov.ua
Roman S. LYSENKO
Head of Research Department of Monetary and Credit Policy and International Currency and Credit Relations of the Research Centre of the National Bank of Ukraine

Анотація. За допомогою узагальнення міжнародного досвіду, у статті проаналізовано шляхи вдосконалення існуючої системи оцінки та забезпечення фінансової стійкості.

Summary. By means of summing up the international experience in this research are analyzed the ways of improvement the present assessment system and finance stability ensuring.

Ключові слова: *фінансова стійкість, система оцінки та забезпечення фінансової стійкості, незалежність центрального банку, інструменти аналізу фінансової стійкості.*
Key words: *financial stability, the system of assessment and ensuring of financial stability, central bank independence, analysis tools of financial stability.*

Постановка проблеми. Дослідження системних ризиків, які притаманні вітчизняній банківській системі, потребує надзвичайної уваги до оцінки факторів (внутрішніх та зовнішніх), що можуть мати негативний вплив і провокувати виникнення кризових явищ в економічній та фінансовій системі країни. Це обґрунтовано недостатнім рівнем розвиненості інфраструктури фінансової системи, низькою ефективністю механізмів державного регулювання та високою залежністю макроекономічної стабільності країни від впливу зовнішнього середовища.

Міжнародний досвід довів високу ефективність дії системи оцінки і забезпечення фінансової стійкості банківської системи, яка побудована відповідно положень до макропруденційного аналізу. Так, жодна банківська система країн, що заздалегідь запровадила у практику цей підхід до оцінки й управління станом банківської системи і фінансовим ринком не зазнала значного негативного впливу з боку зовнішнього економічного середовища.

На сьогоднішній день в Україні існують усі базові елементи системи макропруденційного аналізу, але їх ефективність суттєво знижується відсутністю системного підходу, що потребує вдосконалення існуючого економіко-правового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питання запровадження системного підходу до забезпечення фінансової стійкості банківської системи присвячено ряд досліджень як вітчизняних так іноземних науковців і практиків, зокрема Барановського О. І., Міщенко В. І., Науменкової С. В., Петрика О. І., Фетисова Г. Г., Шинази Г. Але в

зазначених працях основна увага приділялась фундаментальним засадам роботи системи оцінки та забезпечення фінансової стійкості. До того ж, окремі елементи, які запроваджено в Україні слід узгодити з вимогами системного підходу, що і потребує наукового і практичного обґрунтування.

Метою статті є розроблення та надання рекомендацій щодо вдосконалення окремих елементів системи оцінки і забезпечення фінансової стійкості банківської системи враховуючи особливості розвитку вітчизняної банківської і фінансової системи.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Усі країни, що заздалегідь запровадили систему оцінки і забезпечення фінансової стійкості банківська система країн відповідно засад макропруденційного нагляду, не зазнали значного негативного впливу з боку зовнішнього економічного середовища. Зокрема, серед країн західної Європи в якості прикладу можна навести Швецію, Фінляндію, Норвегію, Данію, Нідерланди; серед країн Східної Європи – Чехію, Словаччину і Польщу; серед країн далекого Сходу – Південну Корею, Таїланд та Індонезію; серед країн Латинської Америки – Чилі та Аргентину; серед країн Африки – Південно-Африканську Республіку.

Основним результатом запровадження системного підходу до оцінки і забезпечення фінансової стійкості банківської системи можна вважати відсутність суттєвого відтоку іноземного капіталу з зазначених країни або надзвичайних втрат як банків, так і фінансових установ від знецінення активів на фінансових ринках. Також серед усіх країн де було запроваджено систему оцінки фінансової стійкості, не було зафіксованого жодного випадку масового вилучення населенням вкладів з банків, що стало результатом дії інструментів комунікаційної політики центрального банку, спрямованої на роз'яснення суспільству поточного стану банківської системи і ризиків.

Незважаючи на зазначене, функціонування цієї системи має і певні недоліки. Основним з них є недосконаліть механізму координації між різними країнами світу. Це питання постійно стоїть в епіцентрі уваги під час зустрічей представників «Великої двадцятки», де особлива увага приділялася консолідації зусиль усіх країн і міжнародних організацій з метою забезпечення глобальної фінансової стійкості.

Але цей недолік є актуальним для країн, економіки і фінансові ринки яких мають надзвичайно складну структуру, за обсягами значно перевищують їх потреби і повністю інтегровані у міжнародний поділ праці та рух капіталу. Україна на сьогоднішній день є малою, відкритою економікою, з чітко вираженою сировинно експортною орієнтацією, суб'єкти господарювання якої є виключно споживачами на міжнародних ринках капіталу. Враховуючи ці факти, зазначений недолік не може вважатися ключовим у процесі прийняття рішень щодо запровадження системи оцінки і забезпечення фінансової стійкості банківської системи.

Натомість, вирішення проблем абсорбації негативного впливу з боку зовнішнього середовища дозволить знизити вірогідність реалізації надзвичайно актуальних на сьогоднішній день системних ризиків – відтоку ресурсів з банківської системи, підвищення довіри суспільства як до діяльності банків, так і органів державного регулювання, покращення якості банківських активів в результаті застосування превентивних заходів.

На сьогоднішній день в Україні вже запроваджено основні елементи системи оцінки і забезпечення фінансової стійкості банківської системи відповідно до макроекономічного підходу.

По-перше, Національним банком України на регулярній основі проводиться мікропруденційний нагляд за діяльністю банків, збір та обробка статистичної інформації щодо роботи грошового ринку. Ця інформація має велике значення в процесі визначення поточного стану фінансової стійкості банківської системи, її окремих елементів, ризиків у діяльності тощо.

По-друге, починаючи з грудня 2006 р., Національний банк України щокварталу збирає і компілює індикатори фінансової стійкості банківської системи України (депозитних корпорацій). Зазначена система індикаторів включає в себе агреговані дані по діяльності всіх банків. За її допомогою можна визначити місце банківської системи в економічній системі, вплив макроекономічної ситуації на стан банківських установ тощо.

По-третє, Постановою Правління НБУ №460 від 6 серпня 2008 р. Національним банком України запроваджено у практику методичні підходи до проведення стрес-тесту у банках України. У цій постанові визначено основні типи ризиків, які мають бути об'єктом стрес-тестування, методи і періодичність його проведення.

По-четверте, Національний банк України на регулярній основі публікує матеріали щодо поточного стану елементів економічної

системи. В зазначених документах здійснюється аналіз і побудований прогноз щодо: інфляційних процесів у країні, стану реального сектору економіки, платіжного балансу, фондового ринку. Також щомісячно публікуються огляди основних фінансових ринків і стану банківської системи.

У сукупності це дає підстави зробити висновок про наявність майже повного набору аналітичного інструментарію, який є основою макропруденційного підходу до аналізу фінансової стійкості банківської системи. На жаль, ефективність впливу зазначених елементів на забезпечення фінансової стабільності банківської системи суттєво обмежена. Це обґрунтовано відсутністю системного підходу до оцінки і механізму забезпечення фінансової стійкості банківської системи.

Як показує міжнародний досвід (табл. 1), для запровадження у практику системи оцінки фінансової стійкості необхідно розробити відповідне нормативне підґрунтя та методичні засади діяльності такої системи.

Передумовою для вдосконалення нормативного підґрунтя є вибір органу державного управління, на який буде покладена функція забезпечення фінансової стійкості банківської системи. Враховуючи особливості функціонування вітчизняної економіки і банківської системи, виконання функції щодо забезпечення фінансової стійкості банківської системи необхідно покласти на Національний банк України.

Цей варіант є найбільш прийнятним і рекомендованим до впровадження і обґрунтований такими положеннями.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця поточного стану системи забезпечення фінансової стійкості центральними банками окремих країн світу

	Наявність правових підстава для здійснення центральним банком функції забезпечення ФС	Організаційна структура здійснення аналізу фінансової стабільності	Періодичність підготовки публічного звіту.	Аналітичні інструменти які використовуються для оцінки фінансової стійкості.
Чилі	Так	Підрозділ	Піврічний звіт	Індикатори/ Стрес-тестування
Чеська Республіка	Так	Відділ	Щорічний звіт	Індикатори → Кількісний підхід
Польща	Ні	Підрозділ	Щорічний та піврічний звіти	Індикатори / Кількісний підхід
Словаччина	Так	Підрозділ	Щорічний звіт	Індикатори / Кількісний підхід
Таїланд	–	Підрозділ	Щорічний звіт	Індикатори / Кількісний підхід
Індонезія	–	Підрозділ	Щорічний звіт	Індикатори / Індекс фінансової стабільності
Україна	–	–	–	Індикатори

По-перше, Національний банк України має значний досвід і весь необхідний інструментарій для регулювання діяльності банківської системи.

По-друге, оскільки забезпечення фінансової стійкості тісно пов'язано із стабільністю грошової одиниці, то виконання цих функцій повинно представляти собою тісно пов'язану систему рішень.

По-третє, Національний банк України має здобутий роками авторитет у суспільстві (принаймні в порівнянні з іншими органами державного управління) з питань, які пов'язані із забезпеченням стабільності грошової одиниці і банківської системи. Крім того, відповідно до міжнародного досвіду саме на центральні банки, як правило, покладена функція забезпечення фінансової стійкості.

Функція забезпечення і підзвітності за діяльність системи оцінки фінансової стійкості банківської системи повинна бути закріплена за Національним банком України, шляхом внесення окремих змін до наступних нормативно-правових актів:

1. Статтю 6 Закону України «Про Національний банк України» необхідно викласти у такій редакції: «Основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці України, а на виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню фінансової стійкості банківської системи».

2. З метою закріплення підзвітності Національного банку України за результати функціонування системи оцінки і забезпечення фінансової стійкості необхідно доповнити статтю 51 Закону України «Про Національний банк України» таким абзацом: «6) надання Президенту України, Верховній Раді України й Уряду України двічі на рік огляду про стан фінансової стійкості».

Надання Національному банку України мандату забезпечення фінансової стійкості банківської системи, вимагає внесення змін до його структури і вдосконалення окремих методичних засад.

Основним документом, що регламентує виконання поставлених завдань щодо забезпечення фінансової стійкості банківської системи є розроблення Положення про систему забезпечення фінансової стійкості банківської системи України. За своєю структурою Положення повинно мати такий зміст:

1. Розділ перший – «Загальні положення» – має складатися з визначення поняття фінансової стійкості банківської системи, переліку компонентів системи, посилення на відповідні регуляторні нормативні акти згідно з якими виконується завдання щодо забезпечення фінансової стійкості банківської системи.

2. У другому розділі Положення, необхідно висвітлити організаційні аспекти реалізації схеми налагодження системи забезпечення фінансової стійкості в НБУ. Необхідним є створення підрозділу, який буде відповідати за роботу системи оцінки і забезпечення фінансової стійкості банківської системи і визначати його місце у структурі Національного банку України. Це питання має бути узгоджене із функціональною спрямованістю застосування отриманих результатів системи забезпечення фінансової стійкості. Тобто необхідним є прийняття рішення, для виконання якого задачі та функції Національного банку України й отримані висновки про фінансову стійкість будуть більше використовуватися:

- для підтримки стабільності грошового ринку, а відтак і стабільності національної грошової одиниці (макрорівень);
- для зниження ризиків у діяльності окремих банківських установ (макрорівень).

Відповідно до функціональних особливостей підрозділу оцінки і забезпечення фінансової стійкості до його складу доцільним є включення трьох відділів: аналізу макроекономічного середовища банківської системи, моделювання і стрес-тестування фінансової стійкості банківської системи, оцінки ризиків у діяльності банківської системи. Така структура обґрунтована необхідністю формулювання трьох основних висновків, щодо стану фінансової стійкості банківської системи: щодо вразливості її з боку дисбалансів макроекономічного середовища, оцінки можливих збитків і наявність резервів та формування ризиків у середині самої банківської системи.

Також необхідно визначити інших учасників системи збору та обробки інформації, сформулювати систему координації та взаємозв'язків між підрозділами НБУ у процесі збору вхідних інформаційних потоків для проведення макропруденційного аналізу та подальшого розроблення проектів управлінських рішень.

3. У третьому розділі Положення необхідно визначити основні елементи системи оцінки і управління фінансовою стійкістю, зокрема:

- структуру єдиної статистично-інформаційної бази даних;
- систему показників фінансової стійкості;
- методичні засади проведення стрес-тесту.

4. Розділ четвертий Положення повинен містити процедуру затвердження і публікації звіту про фінансову стійкість банківської системи.

Крім розроблення Положення, запровадження у практику системи оцінки фінансової стійкості вимагає проведення таких заходів:

- створення єдиної статистично-інформаційної бази даних;
- підвищення аналітичної складової системи індикаторів фінансової стійкості;
- вдосконалення й оптимізація методики проведення стрес-тесту;
- розроблення алгоритму оптимізації структури звіту про фінансову стійкість відповідно до основних ризиків у банківській системі України.

Висновки. Основним результатами розроблення і запровадження організаційно-правових та методичних заходів спрямованих на вдосконалення системи оцінки й управління фінансовою стійкістю має стати підвищення її ефективності після закріплення за Національним банком України функції фінансової стійкості та здійснення структурних реформ. Робота системи оцінки і забезпечення фінансової стійкості надасть відповідним органам державного управління всеохоплюючу інформацію, щодо рівня фінансової стійкості, яка буде включати одночасно характеристику поточного стану банківської системи, і оцінку впливу на нього з боку макроекономічного середовища. У підсумку це дасть можливість сфокусуватися на нейтралізації основних ризиків і дисбалансів як у роботі економічної системи, так і фінансового ринку.

Список використаної літератури

1. Вовчак О. І. Причини та наслідки впливу світової фінансової кризи на розвиток банківського і реального секторів економіки України / О. Вовчак, Н. Поляк // Вісник Національного банку України – 2009. – №8 – С. 22-25.
2. Міщенко В. І. Шляхи подолання фінансово-економічної кризи в Україні / В. Міщенко // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 2. – С. 3-7.
3. Міщенко В. І. Банківський менеджмент [Текст] : підручник / За ред. В. І. Міщенка, О. А. Кириченка, – К. : Знання, 2005. – 831 с.
4. Фетисов Г. Г. Методологические основы формирования устойчивой банковской системы – Финансы и кредит. – 2002. – № 15. – стр. 3-13.
5. De Bandt O. Systemic Risk: A Survey // De Bandt O. and P. Hartmann. European Central Bank Working Paper – 2000. – № 35. // Режим доступу: www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp035.pdf.
6. Cihac M. How do central banks write on financial stability // IMF WP № 163 June 2006 year – Washington p. 53 Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=920255.
7. Vinals Jose Central Banking Lessons from the Crises // Vinals J. – Occasional Paper – 2010 – p. 42 // Режим доступу: http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2010/052710.pdf.

УДК 65.26

КРЕДИТОВАНИЕ, ПРОБЛЕМНЫЕ АКТИВЫ И ОЦЕНКА ПРЕДМЕТОВ ЗАЛОГА

CREDITING, DISTRESSED ASSETS AND APPRAISAL OF MORTGAGE ITEMS

Виктор Петрович КАРПЕНКО
к.э.н., доцент кафедры «Финансы»
Финансового университета при Правительстве РФ
E-mail: vikarfa@gmail.com
Victor P. KARPENKO
Candidate of Economics, Associate Professor of Finance Department,
Financial University under the Government of the Russian Federation

Аннотация. Объектом исследования является восстановление кредитного процесса в посткризисный период и совершенствование залоговой практики в работе коммерческих банков.

Summary. The subject of research is the rehabilitation of credit process in post-crisis period and the improvement of mortgage practice in commercial banks operations.

Ключевые слова: *кредит, залоговая практика, кредитоспособность, банковский процент, финансирование экономики, долги, учётный процент, процентная ставка, просроченный долг, залог недвижимости, залоговая стоимость, неликвидные активы, банковская ликвидность.*

Keywords: *credit, mortgage practice, creditworthiness, bank interest, the financing of economy, debts, discount rate, overdue debt, mortgage, hypothecation value, illiquid assets, bank liquidity.*

Постановка проблемы. Характеризуя обстановку, которая сложилась в российских коммерческих банках в октябре 2008 года, Председатель ЦБ РФ С. Игнатьев в интервью газете «Коммерсант сказал: «… население забирало из банков вклады, происходил мощный отток капитала за границу, банки оказались отрезанными от мировых финансовых рынков. Рынок межбанковского кредитования практически встал. Никто никому не хотел давать кредиты даже под обеспечение. Возникла ситуация полной неопределенности, острейший кризис ликвидности. В этих условиях ЦБ резко, почти до нуля снизил нормативы обязательных резервов, был до предела расширен перечень банковских активов, принимаемых ЦБ в качестве обеспечения при кредитовании банков. Но залоговой массы все равно не хватало» [1]. Следствием явилось резкое сокращение объемов кредитования коммерческими банками реального сектора экономики и потребительского спроса домохозяйств. Данное обстоятельство до конца не преодолено и в 2010 году.

Цель статьи. Поиск путей нормализации кредитного процесса в банках с учетом совершенствования залогового инструментария и методов переоценки предметов залога.

Обоснование полученных научных результатов. В соответствии с опубликованной на сайте ЦБ РФ статистикой объем кредитов, депозитов и прочих размещенных банками средств со сроками от 1 до 3 лет на 01.04.10 года составляет практически ту же сумму, что и на 01.04.09 года, существенно сократившись по отношению к докризисному уровню.

Аналогичным образом обстоят дела и с объемом кредитов, предоставленных субъектам малого и среднего предпринимательства.

Динамика выдачи кредитов, предоставленных кредитными организациями физическим лицам, приблизилась к уровню начала 2004 года,

оставаясь по-прежнему в 2,5 раза ниже докризисных показателей [2].

Некоторое улучшение кредитной статистики в июне и июле 2010 года (в пределах одного процента) по мнению авторов лишь отражает колебания курса рубля, поскольку российский рубль относительно доллара США ослаб и рублевая стоимость валютных кредитов, таким образом, увеличилась. На наш взгляд, данное обстоятельство могло обеспечить более половины величины прироста кредитной массы.

Справедливости ради следует отметить, что Правительством и Банком России принимаются меры к восстановлению процесса кредитования реального сектора экономики. Произведены серьезные финансовые вливания для поддержки системообразующих кредитных учреждений. Банк России последовательно снижает ставку рефинансирования, доводя ее с 13% в декабре 2008 года до рекордно низкого уровня 7,75 процентов в июне 2010 г., что является вполне приемлемым показателем для переходной рыночной экономики. Соответственно этому уровню формируется и вся структура процентных ставок, включая проценты по срочным банковским депозитам. Понятно, что такие действия Банка России направлены, в первую очередь, на оживление процесса кредитования и снижение бремени платежей коммерческих банков. Однако чем дальше, тем больше подобная кредитно-денежная политика доказывает свою неэффективность и, напротив, подвергается критике, как очередная попытка решить проблемы «плохих» должников за счет населения.

Аналитики все больше сходятся во мнении о том, что в силу экономической объективности сдерживающих процесс кредитования факторов все, что делалось до сих пор, сводилось к мерам по лечению скорее симптомов, чем причин заболевания.

А эта причина кроется в проблеме «плохих» долгов, накопленных коммерческими банками в предкризисный период.

Объемы задолженности по кредитам в 2009-2010 годах «топчутся» на месте в интервале от 18 до 20 млрд рублей, а в ее структуре на 01.04.10 года устойчиво лидируют такие отрасли, как торговля (24%), строительство (20%), транспорт, связь (16%), обрабатывающая промышленность и сфера услуг (по 10 %) [2].

Очевидно, что до тех пор, пока для банков остается нерешенным вопрос «плохих» долгов, ни о какой долгосрочной стратегии в процессе кредитования не может быть и речи. Соблюдение норматива соответствия собственного капитала к активам, достижение банками повышенных требований к минимальному размеру капитала, предусмотренного законом «О внесении изменений в Федеральный закон «О банках и банковской деятельности» приводит к тому, что списание «плохих» долгов неизбежно и отложено «на потом» быть не может. При этом цена недвижимости, как и курс акций производственного сектора на биржах продолжают топтаться на месте. Единственный выход, который остается у банков – это сокращение активных операций (если нельзя увеличить объем собственного капитала в числителе, значит надо сокращать объем активов в знаменателе).

Аналогичная ситуация имела место в экономике Японии в конце 1997 года. Она получила название «касисибури» (отказ в кредитовании). В этот период банки «страны восходящего солнца» повсеместно отказывали бизнесу в новых кредитах и отзывали досрочно ранее выданные кредиты у вполне благополучных предприятий, в первую очередь, малого и среднего бизнеса. Интересно, что эти отказы в кредитовании происходили на фоне рекордно низких процентных ставок и полного отсутствия инфляции. Иначе говоря, рыночный процент не выполнял роли ценового регулятора: спрос есть, но цена не растет и предложение не увеличивается [3].

В похожем положении сегодня находится Россия, где фискальные и политические власти страны различными административными добровольно-принудительными мерами и призывами безуспешно побуждают коммерческие банки к возобновлению процесса кредитования реального сектора, забывая при этом, что причины затянувшейся депрессии заключается не только и не столько в том, что еще не полностью «переварены» последствия краха экономики «мыльного пузыря», сколько в наличии глубоких структурных проблем, разрешить которые возможно только путем радикального реформирования экономики, увеличения темпов роста.

Однако экспертные оценки ближайших перспектив развития российской экономики весьма пессимистичны.

Аналитики отмечают, что российская экономика по-прежнему перегружена долгами, эффективность антикризисных расходов бюджета оказалась невысокой, правительство не смогло остановить падение внутреннего спроса, что не позволяет прогнозировать быстрое развитие экономики России в 2010 году.

«Факты прекращения рецессии в США, Великобритании и ведущих странах Евросоюза и позитивная торговая спекулятивная прибыль банков, полученная в конце прошлого года, не должны вводить в заблуждение относительно перспектив выхода из кризиса.

Во-первых, это рост после падения. Валовой внутренний продукт и уровень промышленного производства остаются ниже, чем до кризиса.

Во-вторых, дальнейшее падение глобального спроса и валового внутреннего продукта было остановлено масштабными фискальными мерами властей [4].

Даже наиболее оптимистично настроенный по отношению к перспективам российской экономики Всемирный банк, который в начале текущего года прогнозировал, что российский ВВП в 2010 году вырастет на 5,5%, в июне т.г. снизил эту оценку до 4,5%. Российский «провал» в банке связывают, в том числе, с медленно восстанавливающимся кредитованием.

В 2011-2012 годах серьезные проблемы российских компаний с погашением займов, взятых еще накануне кризиса, могут еще более возрасти. Пик привлечения кредитов пришелся на 2008 год, а пик их возврата приходится на 2011-2012 годы. Согласно прогнозам международного рейтингового агентства Fitch сложности возникнут практически у всех отраслей экономики, за исключением нефтегазового сектора. Риски рефинансирования долгов российских компаний Fitch оценил в 3 балла по 12-балльной шкале, где 1 балл является показателем самого высокого риска [5].

По данным ЦБ до конца 2010 года компании обязаны вернуть кредиторам 73,5 млрд долларов, в следующем году - 42,8 млрд долларов. Еще 154,8 млрд долларов останется на дальнейшее погашение, по остальным ссудам срок возврата не определен. Общий объем корпоративного долга (с учетом внешних и внутренних долгов) а также обязательств по рублевым и валютным облигациям по расчетам Центра макроэкономического анализа и краткосрочного прогнозирования составлял на начало этого года 28,2 трлн рублей. При этом на кредиты, взятые внутри страны, пришлось 46 процентов общего долга, на внешние займы – 35 процентов.

В конце 2008 года, когда западные кредиторы срочно потребовали вернуть долги под угрозой отъема заложенных активов, на помощь корпорациям пришло государство. По программе, запущенной через Внешэкономбанк, на рефинансирование долгов было выделено 50 млрд долларов, но компании выбрали из этой суммы всего 11 млрд рублей.

А уже в начале 2009 года программа была свернута.

При благоприятной ситуации на международных сырьевых рынках, объем отечественного производства в мае 2010 года был на 3,6 процента ниже среднемесячного майского уровня двухгодичной давности и на 6,9 процента ниже максимального месячного уровня, достигнутого в сентябре 2008 года.

Медленно восстанавливается и розничная торговля. В апреле 2010 года с исключением сезонности увеличение составило всего 0,4 процента (по данным Минэкономразвития РФ).

Возможное ухудшение ситуации на мировых рынках во 2-м полугодии т.г., в 2011-м и тем более в 2012 году повлекут за собой серьезные сложности с погашением кредитов, увеличению проблемных активов, дефолтам компаний и банкротствам банков.

Все это еще раз свидетельствует о том, что длительное сохранение рецессии может породить вторую волну банковского кризиса и сохранение паралича в кредитовании реального сектора экономики.

По статистике ЦБ РФ удельный вес кредитных организаций, имеющих убытки, неуклонно растет и превысил 14,6 % на 01.04.10 года [2].

При этом финансовый сектор не имеет возможности поддерживать восстановление экономики, в том числе, в силу медленного проведения реструктуризации кредитных портфелей коммерческими банками. А продление сроков погашения ранее выданных кредитов на срок до 7 лет лишь «ретуширует» отчетность, превращая их в «хорошие» кредиты, а на деле они продолжают оставаться тормозом развития. Ясно, что до тех пор, пока старые кредиты не начнут возвращаться банкам, они не смогут выдавать новые.

По данным ЦБ РФ доля просроченной задолженности по кредитам физическим лицам в российских банках по состоянию на 1 июня т.г. выросла до 7,5%. Доля просроченной задолженности нефинансовым организациям также выросла до 6,47%. В целом просрочка по кредитному портфелю отечественных банков выросла только за май 2010 года с 5,41 до 5,55% [6].

В этих процессах Россия далеко не одинока.

Как отмечает Александр Зотин, «…все это будет приводить к делевериджу – снижению долгового бремени во всех секторах развитых экономик. Компенсирующим фактором дефолтов

и погашений долгов могло бы стать увеличение кредитования со стороны банковского сектора. Однако его ожидать не стоит. Экономики США и ЕС перенасыщены долгами, и банки сокращают кредитование уже второй год – откуда взять хорошего заемщика, когда все и так уже по уши в кредитах?» [7].

Ясно, что проблема «плохих долгов» приводит к дефляции цен активов. Как известно, экономика «мыльного пузыря» была вызвана к жизни оторванными от реальной доходности, непомерно высокими ценами финансовых активов и недвижимости. Всё более обостряя между собой конкуренцию, банки и прочие финансовые институты вели активную экспансию на кредитном рынке, предоставляя все новые и новые займы под сомнительные переоцененные залоги. Кризис привел к резкому ухудшению качества долгов, предоставленных под залог недвижимости, цены на которую упали. Эта ситуация усугубилась резким падением стоимости акций второго – основного эшелона, под который предоставлялись займы, а также общим ухудшением качества кредитного портфеля в силу экономического кризиса.

«На всех уровнях общества в большинстве промышленно развитых стран слишком много долгов и слишком мало доходов, необходимых для их выплаты, – отмечает главный экономист канадской инвестиционной компании Gluskin Sheff Дэвид Розенберг (бывший главный экономист Bank of America-Merrill Lynch по Северной Америке). – Мир затоплен $222,5 триллионами долга частного и государственного секторов, что эквивалентно 362% мирового ВВП. Погашение или дефолты по этим долгам – все это будет порождать дефляцию, даже если центробанки вынуждены будут в качестве противоядия печатать деньги. Сейчас мы находимся на раннем этапе цикла делевериджа».

В силу вышесказанного, по мнению автора, сегодня перед российскими финансовыми институтами и, в первую очередь, коммерческими банками, на первый план выдвигается задача кардинального оздоровления финансовых балансов, приведения их в соответствие с международными стандартами с тем, чтобы выжить в предстоящей конкурентной борьбе (в том числе с иностранными банками) за сбережения российского населения.

Важное значение в деле урегулирования проблемных активов коммерческих банков принадлежит залоговому инструментарию и переоценке предметов залога.

Представляется, что до настоящего времени и отдельные российские банки, и регулятор не уделяют достаточного внимания этому вопросу. Между тем, давно известно, что цены на залогопригодные активы имеют чрезвычайно важное значение не только на микроуровне отдельных предприятий и банков, но и на уровне макроэкономики.

Впервые этот эффект получил широкое обсуждение после начала упомянутого выше японского кризиса.

«Взгляд назад на опыт Японии конца 1980-ых показывает, что появление и разрыв пузыря играли важную роль в экономических колебаниях в этот период. Этот опыт ясно указывает, что и финансовая, и макроэкономическая неустойчивость тесно связана с большими колебаниями в ценах на активы, и поднимает вопрос о соответствующем способе анализа цен на активы в макроэкономической политике. Такой энтузиазм часто называют эйфорией, чрезмерно оптимистическими, но необоснованными ожиданиями относительно долгосрочного функционирования экономики, в том же темпе, в котором она функционирует в течение нескольких лет перед кризисом. В этом контексте крайне важно точно проанализировать то, что подразумевают колебания цен активов, и точно оценить, насколько жизнеспособны ожидания, проявляющиеся в таких колебаниях. Ретроспективно, преобладающие ожидания в Японии в конце 1980-ых состояли в том, что страна входила в новую эру экономического развития, отражая оптимистические ожидания потенциального роста. Таким образом, это был чрезмерный оптимизм, который поддерживал временно высокие цены на активы, а не последовательное прогнозирование основных принципов» [8].

Таково мнение японского банкира. А вот каков взгляд со стороны японского же теоретика и практика оценки активов: «Главной причиной азиатского экономического кризиса был недавний крах японской экономики пузыря в 1991 и последующей депрессии. … Японские банки испытали кризис управления, который выразился в «плохих» ссудах недвижимого имущества... Чрезмерно агрессивные ссуды стали критическими проблемами для японских банков. Банки в настоящее время (1999 год, т.е. через 10 лет после начала кризиса – прим. авт.) не могут поставлять достаточно денег, чтобы поддержать приемлемую деловую активность в Японии. Компании и люди, которые вложили капитал в недвижимое

имущество, не смогли возвратить банкам свои ипотечные ссуды, и многие из них обанкротились. Банки попытались продать предметы залога, но цены на недвижимое имущество уже понизились. Никто не хотел покупать эти объекты выше рыночных цен. Вообще, банки не могли возместить дефицит ссуды даже после продажи имущественного залога. Японские банки были в состоянии глубокой финансовой проблемы.

Экономика пузыря в конце 1980-ых в Японии была, в значительной степени обусловлена неспособностью японских оценщиков и инвесторов должным образом оценить стоимость недвижимого имущества. Кроме того, инвесторы участвовали в глупой спекуляции землей без контрольной оценочной практики. Если бы японские оценщики и инвесторы знали надлежащую оценочную теорию и могли бы оценить стоимость недвижимости рационально, то текущий экономический кризис в Японии не был бы столь же тяжёл, как есть» [9].

По нашему мнению, такое описание общеэкономической ситуации в Японии 1990-х очень похоже на восприятие общеэкономической ситуации в России во второй половине 2000-х и в настоящее время, на что указывают здравомыслящие аналитики и учёные.

В частности, одним из косвенных (но наиважнейших) выводов работы [10] является то, что последствия сверхоценки активов (т.е. оценки по цене выше реальной, рациональной стоимости) являются гораздо более тяжёлыми, чем ошибки от недооценки (т.е. оценки по цене ниже реальной, рациональной стоимости).

Помимо этого, обращает на себя внимание явная цикличность объёмов плохих долгов, которую уже можно проследить в России.

Об этом свидетельствует резкий рост удельного веса банковских долгов низкого качества (IV – V группы) как в период кризиса 1998 года, так и во время текущего кризиса.

Очевидно, что периоды роста «плохих» долгов совпадают по времени с периодами снижения цен на залогопригодные активы (в первую очередь, на недвижимость).

На уровне макротеории Bernanke, Gertler и Gilchrist, Kiotaky и Moore [12] и др. подчеркнули роль банковского имущественного залога в следующем контексте: чтобы предотвратить опасность потерь, банк требует от заёмщика использования в инвестиционном проекте части своих собственных фондов или капитала и (или) предоставления имущественного залога по ссуде. Посредством этого и в кредитный, и в экономический циклы вводятся «эффекты богатства»: чем более «богат» заёмщик, т.е. чем выше стоимость его активов, тем более он кредитоспособен.

Например, в фазе роста делового цикла, очевидно, имеет место рост собственного капитала компаний и богатства населения, обусловленные ростом доходов и цен на активы, которые потенциально могут служить (и/или уже служат) имущественным залогом, а, следовательно, растёт кредитоспособность заёмщиков – это приводит к возможности расширения кредитной экспансии.

Помимо этого, фирмы и люди, кредитоспособность которых до определённого момента была неудовлетворительной в силу недостаточной стоимости их залогопригодных активов и которые ранее не собирались привлекать внешнее финансирование, начиная с момента, когда их залогопригодные активы достаточно подорожают, получают возможность привлечь его. Таким образом, расширяется база потенциальных банковских заёмщиков – это приводит к ещё одной возможности расширения банковского кредита.

Ещё одним проциклическим эффектом, связанным с залогом и его стоимостью, является расширение типов имущества, которое банки в погоне за расширением кредитной экспансии на этапе роста-бума становятся готовыми принимать в залог. Типичные примеры этог – финансирование оптовых земельных спекуляций, залоги сельскохозяйственной недвижимости, инфраструктурных объектов (ж/д – путей, дорог и т.д.) – представляют собой одновременное искажение и стоимости, и ликвидности предметов залога.

Данные обстоятельства в совокупности с ростом банковской конкуренции за заёмщиков ведёт к снижению стоимости внешнего (включая банковское) финансирования, что не позволяет создавать адекватные резервы на возможные потери, росту числа выдаваемых кредитов и инвестиционных вложений в основной капитал предприятий, что, в свою очередь, укрепляет собственный капитал фирм и богатство населения, приводя к дальнейшему росту цен на залогопригодные активы.

В результате включается механизм положительной обратной связи «рост цен на залогопригодные активы – рост объёмов кредитования – рост цен на залогопригодные активы – рост

объёмов кредитования – …». Данный эффект часто именуется как «финансовый акселератор Bernanke» [13].

Замечательное определение указанному процессу дал George Soros [14]:

«Во-первых, финансовые рынки точно не отражают превалирующие условия; они обеспечивают отображение, которое всегда пристрастно или передернуто или в одну сторону, или в разные стороны. Во-вторых, передернутые взгляды прочно захватывают участников рынка и отражаются на рыночных ценах; попробуйте повлиять на так называемые принципы, которые полагают, что они отражают рыночные цены. Эту двухстороннюю круговую связь между рыночными ценами и основной реальностью я называю reflexivity. … Пузыри, таким образом, имеют 2 компонента: тренд, который превалирует в реальности и неправильное представление относительно этого тренда.

Простой и самый общий пример из области недвижимости.

Тенденция (тренд) состоит в повышенной готовности одолжить и росте цен на недвижимость. Неправильное представление заключается в том, что стоимость недвижимости независима от готовности одолжить.

Это неправильное представление ободряет банкиров, делает их более мягкими в их кредитной практике по мере того, как цены растут, и риск некомпенсации потерь по ипотеке за счёт реализации залога при дефолте уменьшается. Так рождаются пузыри недвижимости, включая недавний ипотечный пузырь. Он замечателен в том отношении, что неправильное представление продолжает рецидивировать в различных обликах, несмотря на длинную историю разрывов пузырей недвижимости».

В целом же, пока цены на залогопригодные активы растут, они влияют на экономику благоприятным образом, а потенциальные отрицательные воздействия этого роста в полной мере не осознаются или просто игнорируются.

Однако, как только экономика входит в спад, эти благоприятные явления приводят к серьезной реакции.

После некоторого экономического шока (например, негативных известий из-за рубежа, как это произошло при начале текущего кризиса) первым падает спрос на активы, служащие залогом, т.е. активы, ранее считавшиеся достаточно ликвидными, чтобы служить обеспечением ссуд, перестают быть таковыми.

Стремление компенсировать «пропавшую» ликвидность обеспечения вынуждает пересматривать цены активов в сторону понижения (но и в сторону повышения адекватности).

В результате собственный капитал заёмщиков и богатство населения (в оценке банков, но не заёмщиков) сокращается, их кредитоспособность падает, доступ к банковскому финансированию и рефинансированию прекращается, а банки становятся перед необходимостью обращения взыскания на заложенные активы.

При этом участники рынка «внезапно» осознают опасность раскручивания спирали «рост кредита – рост цен – …» в полностью обратную сторону – т.е. превращения этой обратной связи из положительной в отрицательную – в двух проявлениях:

– снижение цен на обеспечивающие активы влечёт за собой необходимость доначисления резервов на возможные потери, а стало быть, необходимость обесценения выданных ссуд, а стало быть, и реального снижения реальной стоимости активов банка;

– массовое обращение взыскания на заложенные активы по сниженным для обеспечения ликвидности ценам гарантированно будет способствовать дальнейшему снижению цен.

Кроме того, банки внезапно теряют возможности выдачи новых ссуд, поскольку финансовое положение ранее благополучных предприятий и населения более не вызывает доверия, как и цены на активы, которые ранее служили первоклассным обеспечением.

В результате, даже возвращая кредиты, банки объективно не имеют возможности поддерживать рост кредитных портфелей.

Можно выделить три эффекта, которые характеризуют экономическую ситуацию на этапах роста и спада делового и кредитного циклов (рис. 1). Обращаем внимание на то, что влияние эффектов «закольцовано», т.е. имеет смысл положительной и отрицательной обратной связи.

Из этих трех эффектов первый эффект действует симметрично в периоды роста и спада, однако, действие второго и третьего эффектов непропорционально больше во время периода спада [8], следовательно, необходимо признать, что серьезное динамическое нерациональное использование ресурсов, вызванное дезинформированными ценами во время

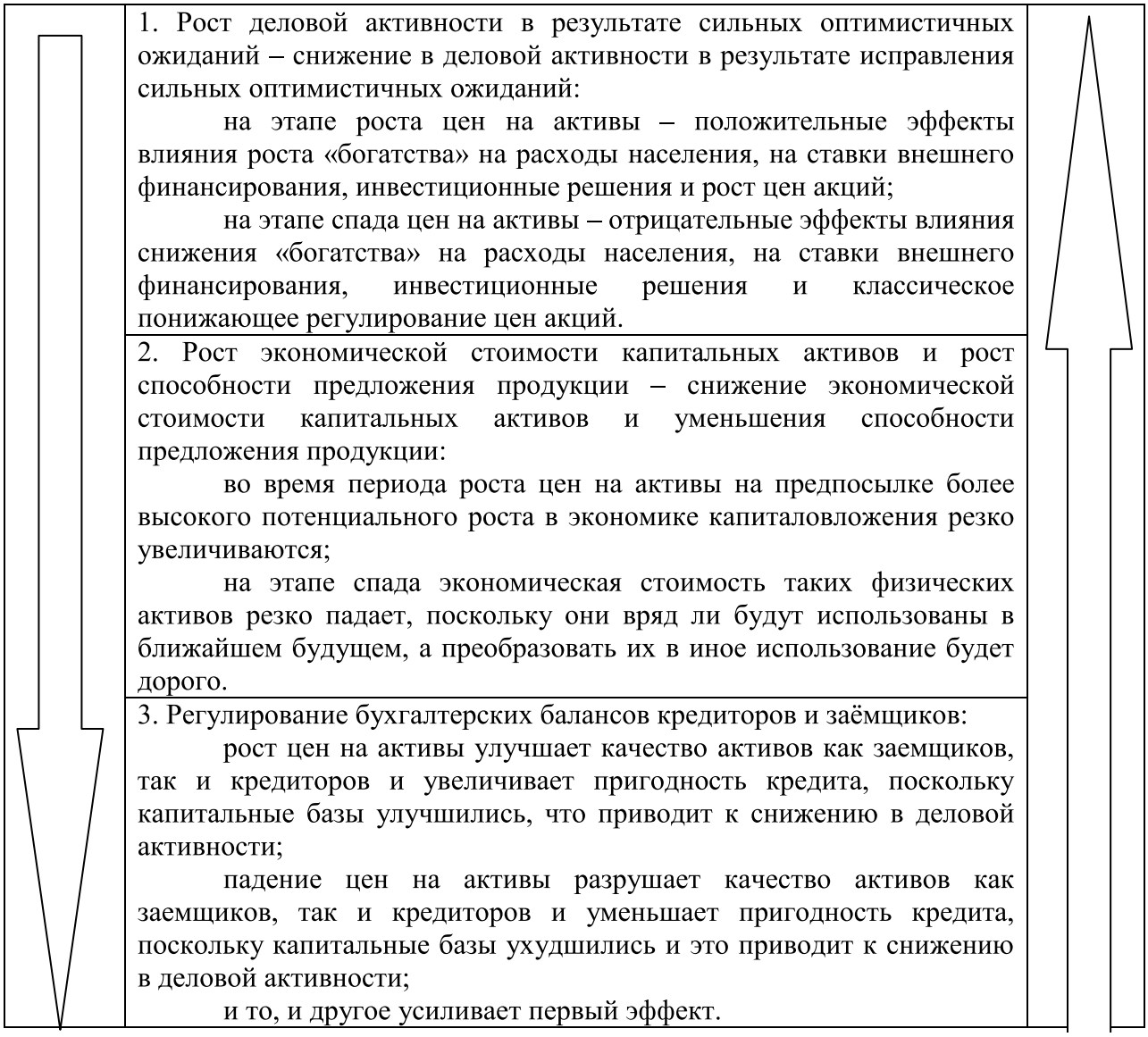

Рис. 1. Эффекты, влияющие на экономическую ситуацию в периоды роста и спада делового и кредитного циклов

периода пузыря, является механизмом, который помогает вызвать экономический застой.

Таким образом, внешние проявления торможения кредитования, о которых шла речь в начале статьи, имеют вполне объективные объяснения, базирующиеся на историческом опыте.

В этой связи интересно мнение экономистов МВФ, которые на основе исторического анализа 28 кредитных кризисов, 28 депрессий цен на недвижимость и 58 депрессий цен акции за период между 1960 и 2007 классифицировали в настоящем мировом финансовом кризисе сразу два проявления – кризис кредитования и депрессию цен на указанные активы – сделали неутешительный вывод: «Один из ключевых вопросов текущего финансового кризиса – хуже ли спад, одновременно связанный с кредитным кризисом и депрессиями цен на активы, чем другой спад? Здесь, международное свидетельство ясно: этот тип спада не только более длинен, но также и связан с намного большими потерями продукции, чем другие» [15].

Более позднее исследование экономистов американского NBER, сравнивших характер и протекание банковских кризисов в странах с разным уровнем развития экономики показало, что « … банковским кризисам и в развитых, и в бедных странах типично предшествуют ценовые пузыри актива, большие притоки капитала (извне – прим. авт.) и кредитные бумы» [16] – всё это наблюдалось и наблюдается в России, но и делает надежды на некий особый, опережающий выход российской банковской системы из кризиса чрезвычайно призрачным.

В этой связи, заключение специалистов ЦЭИ МФПА, сделанное на основании Рис. 1, о том, что если во время прошлого кризиса « … разрешение проблем «плохих» долгов заняло три года – с 1998 по 2000 гг. Таким образом, уход текущей кредитной проблемы ожидается не ранее 2012 г.», как минимум, не представляется пессимистичным, но несколько поверхностным.

Следует учесть следующие факторы, которые резко различают кризисы, начавшиеся в 1998 и 2008 годах:

- разные причины: кризис 1998 года был обусловлен внутрироссийскими долговыми причинами, а кризис 2008 года – общемировыми, глобальными долговыми причинами;
- степень глобализации российских финансов, т.е. зависимость от иностранного капитала для двух этих периодов времени несопоставимы;
- несопоставимы абсолютные размеры «плохих» долгов – это величины разных порядков;
- кризису 1998 года не предшествовал кредитный бум и сопутствующие ему явления;
- кризис 1998 года не сопровождался массовыми реструктуризациями кредитных портфелей, облегчающими положение заёмщиков и откладывающими решение проблем расчистки балансов «на потом» …

Этот список можно продолжить.

Особенную роль в накоплении и развитии кризисных явлений играют цены на недвижимость.

Например, исследования негативных эффектов движений цен на недвижимость (нижний предел снижения цен) показывает, что депрессии цен на недвижимость приводят к в два раза более сильным снижениям в выпуске продукции, чем, например, разрывы пузырей на рынке акций [17].

Соответственно, роль цен и стоимости залога (прежде всего – недвижимости) в кредитном цикле является исключительной, а взаимодействие между методами оценки имущественного залога и отношением объёма ссуды к стоимости имущественного залога потенциально может оказывать проциклическое влияние на объёмы банковского кредитования.

На основании рассуждений Borio и др. [18] можно выделить, по крайней мере, три соответствующих фактора, влияющих на потенциально проциклическое влияние стоимости залога:

1) методологии оценки стоимости залогов;
2) средние типичные отношения объёма ссуды к стоимости залога (Loan-To-Value Ratio, LTV): очевидно, что чем больше это отношение близко к единице (или даже превышает её), тем выше риск;
3) проциклическое поведение LTV: практически в банковской практике наблюдается рост LTV при росте цен и снижение LTV при снижении цен на залоговое имущество.

Факторы расположены нами по мере относительной важности: отчётливо видно, что стоимость залога как величина присутствует в двух последних и, так или иначе, связана с методологией её определения, т.е. с первым фактором.

Как представляется, это можно объяснить следующими соображениями.

Во-первых, принятые в соответствии с законодательными и регулятивными требованиями, а также обычаями делового оборота, методологии оценки, в соответствии с которыми определяются стоимости залога, могут приводить к изменению стоимости обеспечения в направлении движения цикла (рост или спад), и, вероятно, будут способствовать усилению амплитуды цикла (будут процикличными). В этом смысле особую проблему будет представлять комбинация «надутых» рынков недвижимости и других рынков реальных активов (например, рынков сырьевых товаров) и существующей методологии оценки имущественного залога.

Во-вторых, процикличность, очевидно, будет тем больше, чем выше LTV. Причина состоит в том, что, чем выше это отношение, тем выше предельный объём нового кредита, который можно предоставить для данного увеличения стоимости имущественного залога (выше соблазн кредитной экспансии). Но с другой стороны, чем выше LTV, тем выше предельный объём кредита, который следует или экстренно возвратить от заёмщиков для данного снижения стоимости имущественного залога, или при невозможности экстренного возврата – объявлять дефолт, т.е. увеличивать долю «плохих» долгов. При этом очевидно, что высокие LTV при снижении цен на предметы залога снижают вероятность получения удовлетворения требований из денежных средств за счёт продажи предметов залога.

В-третьих, конкуренция между банками совместно с неправильными оценками LTV является причиной возникновения системного операционного риска особой (проциклической) природы, носящего стратегический характер, величина которого может резко (резонансно)

вырасти во время фазы бума цен на активы, являющиеся предметами залога, и, следовательно, далее увеличить потенциал процикличности.

Ошибки в измерении степени, в которой риск процикличности может оказать влияние на любой из этих трех факторов, потенциально приводит к чрезмерной процикличности и следующими за «пиком» цикла «ценовой катастрофой», стагнации цен и росту количества проблемных активов, количество которых для отдельных банков может стать критическим. Особенно важным является возможное взаимодействие этих трех факторов, которое, как очевидно, будет повышать силу негативного воздействия.

В результате, имущественный залог и его стоимость из средства, призванного минимизировать (или вообще устранить) риск убытков, может превратиться для банка в источник «головной боли». Это, в первую очередь, связано с возможным оставлением предмета залога у залогодержателя – процесс, в результате которого банк имеет возможность стать обязанным перечислить залогодателю разницу между ценой, по которой предмет залога оставлен залогодержателю, и остатком задолженности заёмщика. При этом, совсем не факт, что в течение разумного времени банк сможет реализовать оставленный ему предмет залога даже по той цене, по которой он ему оставлен, не говоря уже о возможности получения инвестиционной прибыли. Дополнительным негативным эффектом оставления предмета залога у банка является необходимость перечисления в бюджет налога на добавленную стоимость (18%) (см., например, [19]).

Приведённые выше данные, на наш взгляд, настойчиво свидетельствуют о необходимости кардинального переосмысления роли имущественного залога, его цены и стоимости с учётом делового и кредитного цикла.

По нашему мнению, назревшая проблема может быть решена путём, по крайней мере, частичного отказа от процикличной ориентации на рыночные цены, непосредственно наблюдаемые на рынке – механической ориентации на рыночную стоимость в её существующем позитивистском определении – и перехода к более фундаментальным, ацикличным, т.е. не привязанным к деловому и кредитному циклам ориентирам именно стоимости – расчётным значениям, не обязательно наблюдаемым на рынке и связанным, как с субъективным мнением, так и с нормативной целесообразностью снижения риска банковских потерь.

В среде российских оценщиков такую позицию выражает А.И. Артеменков: ««Рыночная стоимость»: что важнее «рыночная» или «стоимость»? В любом случае необходимо признать, что, создавая стоимости, оценщик воздействует на цены и является их конечным арбитром. Эта власть оценщика должна быть признана, но осуществляться в общественном интересе» [20].

Конечно, понятие общественного интереса очень широко, но если учесть, что интересы банковской системы в российских условиях (в отличие, например, от США) пока, очевидно, не противоречат общественному интересу в широком смысле, то на основании представлений А. И. Артеменкова можно сформулировать два диаметрально противоположных подхода к определению стоимости залоговых активов в банковской деятельности (табл. 1).

Можно сказать, что в период «до кризиса» банковская залоговая практика ориентировалась на «мягкий» позитивистский вариант и её негативные результаты в настоящее время ещё до конца не известны.

Однако и механическая ориентация на второй вариант, который используется, например, в Германии, не является простой и очевидной.

Дело в том, что в Германии такая ориентация в оценке стоимости ипотечной недвижимости определена на законодательном уровне и все банки, действующие на территории Германии, обязаны ей подчиняться. В России такого в настоящее время нет.

Внедрение же такой залоговой политики в одном отдельно взятом банке чревато для него самовытеснением с рынка на этапе роста цен на залогопригодные активы, поскольку условия кредитования в таком банке будут заведомо жёстче (а стало быть – хуже для заёмщиков), чем в банках, использующих «мягкий» подход. Зато устойчивость такого банка на этапе спада и стагнации цен на активы не будет вызывать сомнений.

Выводы. Представляется, что проблемы изменения современной залоговой политики банковского сектора должны стать предметом серьёзного внимания финансовых и банковских властей и регуляторов. Определённую позитивную роль в решении этой проблемы могут сыграть банковские ассоциации разных уровней. С учетом данного обстоятельства и тенденций рынка происходящие сегодня в финансовой и банковской сферах России процессы не следует рассматривать исключительно в негативном

Таблица 1

Два подхода к определению стоимости залоговых активов в банковской деятельности

Варианты подходов к стоимости залога в банковской деятельности	**Описание**	**Характеристика**	**Результат**
Мягкий, пассивный	Стимулирование процессов роста кредита, создания и накопления капитала за счет механической фиксации цен на активы.	Процикличная политика, неизбежно увеличивающая амплитуду кредитных и бизнес-циклов, должна иметь следствием периодические кризисы и списания с балансовых счетов.	Неконтролируемая ревальвация реального и финансового капитала, финансовая нестабильность в периоды коррекции цен на активы.
Жесткий, активный	Сдерживание процессов роста кредита и накопления реального капитала за счет измерения стоимости реального капитала.	Ацикличная политика, невосприимчивая к цикличности кредита и цен на активы, способна предотвращать кризисы, отражает устойчивые значения стоимости активов.	Контролируемая девальвация реального и финансового капитала.

плане. Напротив, если посмотреть на тенденции в долгосрочной перспективе, то нынешний кризис является (или по крайней мере может стать) началом построения в России конкурентоспособной финансовой сферы, которая в дальнейшем будет работать эффективней и выполнять достойную роль в деле модернизации и технологического развития страны, продвижения рубля в качестве резервной валюты и, в конечном итоге, в деле формирования в России международного финансового центра.

При этом, хотя это может показаться странным, российская банковская система имеет как минимум два существенных преимущества перед развитыми американской и европейской.

Во-первых, она невелика и (пока) поддаётся нормативному регулированию без кардинальной ломки, чего уже нельзя сказать о высокоразвитых банковских системах.

Во-вторых, в России ещё до конца не сформировались ни стандарты, ни обычаи делового оборота, ни судебная практика в отношении оценки стоимости имущества, в том числе – и для целей залога и обращения на него взыскания.

Список используемой литературы

1. Кредиты начали дорожать. – Коммерсантъ. – М., 2010. – № 238. – 23 декабря. – С. 6.
2. Бюллетень банковской статистики ЦБ РФ №5 (204). – М., 2010 . – С. 118-150.
3. Romer D. Fdvanced Macroeconomics. N. Y. University, 1996. – 8 ch.
4. Вьюгин О. Кризис: до окончания далеко. Ведомости. – М., 2010. – 18 марта. – С. 3.
5. NEWSru.com, Экономика. – М., 2010. – [Електронный ресурс] / Режим доступа к ресурсу: http://newsru.com/finance/22jun2010/fitch.html.
6. WWW. Финам.инфо. – М., 2010. – [Електронный ресурс] / Режим доступа к ресурсу: http://forum.finam.ru/lofiversion/index.php/t6381-19200.html.
7. Зотин А. Финансы. М., 2010. – [Електронный ресурс] / Режим доступа к ресурсу: http://www.finansmag.ru/articles/75886/.
8. Shiratsuka S. Lessons for financial and macroeconomic stability. Washington, BIS Papers, – 2003. – № 21. – P. 42-57.
9. Tsukamoto I. Appraisal practice and Japan's bubble economy. Appraisal Journal, – 1999. – April. – P. 7.
10. Грачёв И. Методология и эконофизический инструментарий моделирования и институциональной реализации экономического прогресса: автореф. дис. на соиск. уч. ст. д.э.н., М., ЦЭМИ РАН, 2010.
11. Моисеев С. Доля плохих долгов в России составляет 47%. М., ЦЭИ МФПА, 2010. [Електронный ресурс] /Режим доступа к ресурсу: http://slon.ru/articles/3594/?sphrase_id=239786.
12. Bernanke B., Gertler M. Credit in the Macroeconomy. American Economic Review, 1989. – P. 50-70.
13. Столбов М. Финансовый акселератор и его роль в деловых циклах. Экономические науки. – М., 2008. – № 8. – С. 117-120.
14. Soros G. The Crisis and what to do about it. The New York, Review of Books, 2008. – 55 p.
15. Claessens S., Kose M. When Crises Collide. New York, Finance & Development, 2008.– 112 p.
16. Reinhart C., Rogoff K. Banking crises: an equal opportunity menace. NBER Working Paper. – No. 14587, December 2008. – 412 p.
17. Helbling T, Terrones M. Credit Cycle. Journal of Political Economy. M., 2003. – № 105(2). – P. 211-248.
18. Borio C., Furfine C. Procyclicality of the financial system and financial stability: issues and policy options. Washington, BIS Papers, 2003. – № 1. – P. 16.
19. Дешина Е. Налоговый анализ возможных структур взыскания активов. 2009.– [Електронный ресурс] / Режим доступа к ресурсу: http:// www.asros.ru/ru/actualdoc/.
20. Артеменков А. Методологические и макроэкономические пути развития оценочной политики. Тезисы доклада на Республиканском семинаре «Современные проблемы методологического обеспечения оценки имущества МОРОО, Саранск, 2010. – [Електронный ресурс] / Режим доступа к ресурсу: http:// www.sroroo.ru/index.php?tfull=1&stationid.

УДК 336.71:330

ДИСТАНЦІЙНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ЯК ПЕРСПЕКТИВНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ ДИСТРИБУЦІЇ БАНКІВСЬКИХ ПРОДУКТІВ

REMOTE SERVICE AS A PROMISSORY COMPONENT OF DISTRIBUTION SYSTEM OF BANK PRODUCTS

Вікторія Григорівна КОСТОГРИЗ
к.е.н., доцент кафедри банківської справи
Черкаського інституту банківської справи
Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
E-mail: kostogruz@mail.ru
Victoria G. KOSTOGRYZ
Candidate of Economics, Associate Professor of Banking Department,
Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of
the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Олександр Миколайович ОВЧАРУК
начальник управління
дистанційних каналів продажів ВАТ КБ «Іпобанк»
E-mail: ovcharuk.aleksandr@gmail.com
Oleksandr M. OVCHARUK
Head of Department of Distant Selling Canals of
Plc Commercial Bank «Ipobank»

Анотація. В статті проведено аналіз і систематизацію теоретичних та практичних аспектів, пов'язаних з оцінкою перспектив та особливостей організації дистанційного обслуговування як важливої складової системи дистрибуції банківських продуктів, порівняно з традиційними методами. Визначено основні бар'єри, що гальмують значне використання Інтернет-банкінгу на банківському ринку України та запропоновано основні шляхи їх подолання.

Summary. In this paper it is carried out the analysis and systematization of theoretical and practical aspects of the prospects and features of remote service organization as significant component related to the estimation system of bank products distribution in comparison with traditional methods. Major basic barriers slowing down the considerable Internet-banking use at the bank market of Ukraine are determined and the principal ways of their overcoming are offered.

Ключові слова: *дистанційне обслуговування, система дистрибуції банківських продуктів, Інтернет-банкінг, онлайн-банкінг, електронний фінансовий супермаркет.*

Key words: *remote service, distribution system of bank products, Internet-banking, on-line-banking, electronic financial supermarket.*

Постановка проблеми. Український фінансовий ринок постійно зазнає якісних та кількісних змін, що полягають в ускладнені його структури і посиленні конкуренції між фінансовими установами. Пройшовши етапи виникнення та становлення, фінансовий сектор України перебуває в стадії жорсткої конкурентної боротьби як з боку українських, так і іноземних фінансових установ. У сучасних умовах кожен з учасників фінансового ринку, зокрема банківські та небанківські установи, перебувають у стані постійної боротьби за клієнта і в пошукові нових способів надання послуг щодо задоволення потреб різних сегментів споживачів фінансових продуктів.

На сьогодні банківська діяльність є однією з найбільш сприятливих сфер для впровадження новітніх інформаційних технологій. Досить велика кількість операцій та завдань, що виникають у

процесі роботи банку, піддаються автоматизації. Швидка обробка потоків інформації є одним із головних чинників, що впливають на прийняття управлінських рішень та на ефективність банківської діяльності загалом. Окрім того, банки мають достатні фінансові можливості для впровадження найсучаснішої техніки. Тому дистанційне банківське обслуговування є тим перспективним та актуальним напрямком дистрибуції банківських продуктів, що потребує додаткового вивчення і подальшого впровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній науці питання, пов'язанні з особливістю функціонування, організації нетрадиційних банківських послуг, з використанням інформаційних технологій присвячені роботі вітчизняних та зарубіжних науковців. У роботах Засадної Х. О. розглянуто питання захисту електронних банківських ресурсів, проаналізовано інформацію, яку містять веб-сторінки банків та компаній-розробників програмного забезпечення для захисту інформації в банківських системах [1]. У роботах Чуб О. О. запропоновано методику визначення прибутковості банківських послуг, які надаються каналами Інтернет [9]. Самородов Б. В. розглядає сутність системної інтеграції та важливість її використання для розвитку IT-інфраструктури банку, визначає основні шляхи для забезпечення безперервності головних бізнес-процесів у банку з огляду використання інформаційних технологій [5]. Основним завданням і перспективам автоматизації банківської діяльності, причинам впровадження та шляхам зменшення витрат на створення й утримання автоматизованих банківських систем за рахунок інтеграції окремих апаратно-програмних комплексів присвячені роботи Сніщенко Р. Г., Гладкого В. В., Ардашова С. А. [6]. У роботах Михайлюк Г. аналізується цивільно-правовий аспект нетрадиційної банківської послуги Інтернет-банкінг [2]. У роботах Тарасової О. О. проводиться порівняльний аналіз існуючих у світовій практиці платіжних систем і запропоновано впровадження сучасного платіжного інструменту – електронної готівки. Надано алгоритм здійснення розрахунків електронними грошима [7].

Проте, не дивлячись на значну роль, яку відіграє дистанційне обслуговування у функціонуванні банківської системи та великої кількості праць, присвячених цій проблематиці, багато питань щодо розвитку операцій комерційних банків у мережі Інтернет, особливостей та проблем їх організації залишаються недостатньо дослідженими. Окрім того, в багатьох працях науковців основна увага приділяється аналізу зарубіжного досвіду Інтернет-банкінгу, й не завжди враховані основні аспекти, що не можуть бути перенесені на національну економіку.

Метою статті є аналіз і систематизація теоретичних та практичних аспектів, пов'язаних з оцінкою перспектив та особливостями організації дистанційного обслуговування як важливої складової системи дистрибуції банківських продуктів, порівняно з традиційними методами визначення основних бар'єрів, що гальмують значне їх використання на банківському ринку України.

Обгрунтуванням отриманих наукових результатів. Основна суть дистанційного обслуговування полягає в самообслуговуванні клієнта переважним чином через системи онлайн-банкінгу: Інтернет-банкінгу (Internet banking), мобільного банкінгу (mobile banking, m-banking), телебанкінгу (telebanking) тощо. Онлайн технології дозволяють значно зекономити для банку фінансові ресурси за рахунок значного зменшення витрат на оренду й обслуговування приміщення, зменшення кількості персоналу, а відповідно зменшення витрат на оплату праці. Також використання дистанційних систем дистрибуції банківських продуктів дозволяє охопити ширший сегмент клієнтів, необмежений географічним розташуванням банківської установи.

Дослідження західних банків, проведене консалтинговою компанією The Boston Consulting Group в 2009 році показало, що за рахунок меншої вартості утримання клієнта (на 4%), більшого об'єму продажів послуг (на 8%) і зниження вартості обслуговування (на 14%) банківський клієнт, який обслуговується в режимі онлайн приносить прибуток на 26% більше, ніж той, що користується традиційною послугою [8].

Система управління банківським рахунком за допомогою телефону, який працює в тоновому режимі (telebanking), дає змогу клієнтам банку по телефону отримувати інформацію про стан свого рахунку, здійснювати переказ засобів з рахунку на рахунок, а також здійснювати комунальні платежі. При цьому для доступу в мережу не треба ані мобільного телефону, ані комп'ютера. Клієнт банку за допомогою телефонного банкінгу може управляти своїм рахунком або через оператора за допомогою голосу, або автоматично, набираючи необхідний номер телефону.

Мобільний банкінг або GSM-банкінг – управління банківським рахунком за допомогою мобільного телефону або портативного комп'ютера (Personal Digital Assistant) з використанням техноло-

гії безпровідного доступу. Основними перевагами мобільного банкінгу є можливість контролювати стан свого банківського рахунку, здійснювати грошові перекази зі свого рахунку в будь-який момент часу та з будь-якої точки світу, отримувати на мобільний телефон оперативну інформацію у вигляді SMS-повідомлень про платежі та надходження на рахунок, про баланс рахунку та останні здійснені платежі. SIM-карта дає змогу також здійснювати персоніфікацію користувача та захист цієї програми шляхом набору PIN-коду. Крім того, мобільні телефони стандарту GSM дають змогу захищати канал зв'язку завдяки криптографічним засобам [3].

Технологія віддаленого банківського обслуговування, яка дає змогу клієнтові отримувати банківські послуги, через мережу Інтернет (Internet banking) є однією з найбільш вживаною складовою дистанційної системи дистрибуції банківських послуг, оскільки відрізняється найбільшою багатофункціональністю сервісу. Вперше банк, який обслуговував клієнтів через Інтернет, з'явився у 1995 році – Security First Network Bank. За підсумками першого року роботи, його активи становили 110 млн. доларів, щомісячний приріст капіталу – 20 %, а кількість клієнтських рахунків перевищила 10 тисяч. У березні 2001 р. японський уряд видав ліцензію на відкриття онлайнового банку корпорації Sony, який тільки за перший місяць роботи відкрив 21 тис. рахунків. Успіхи американських і японських віртуальних банкірів зумовили те, що у 2004 р. приблизно кожен третій банк у світі пропонував послуги Інтернет-банкінгу [9].

В Україні присутня постійна позитивна динаміка збільшення кількості населення, що використовує Інтернет технології, що було спричинено підвищенням доступності користування мережею Інтернет, зниженням цін на високошвидкісний Інтернет, збільшенням території покриття мережі. Таким чином, у 2009 році кількість Інтернет-користувачів збільшилася на 2,2 млн осіб і склала 10,4 млн осіб (рис. 1). Як і в минулі роки, безумовним лідером з кількості Інтернет-користувачів є м. Київ, випереджаючи найближчий регіон більш ніж у три рази.

За функціональністю послуг система Інтернет-банкінгу в Україні може запропонувати такі сервіси:

1) можливість віддаленого моніторингу рахунків (інформаційний рівень);

2) віддалене керування рахунками (трансакційний рівень);

3) віддалене банківське обслуговування (комплексний характер наданих послуг, включаючи Інтернет-трейдинг, систему ведення особистих фінансів і т.д.).

Банківські операції, що переважним чином входить до послуг Інтернет-банкінгу: надання загальної інформації щодо стану рахунків і карток та доступних на них сум, можливість керування своїми рахунками як в іноземній, так і в національній валюті, оплату комунальних платежів, поповнення рахунків операторів мобільного зв'язку, оплату рахунків за товари, у тому числі придбані в Інтернет-магазинах, відкриття додаткових карток і рахунків, блокування платіжних карток клієнтом, переказ коштів з картки на

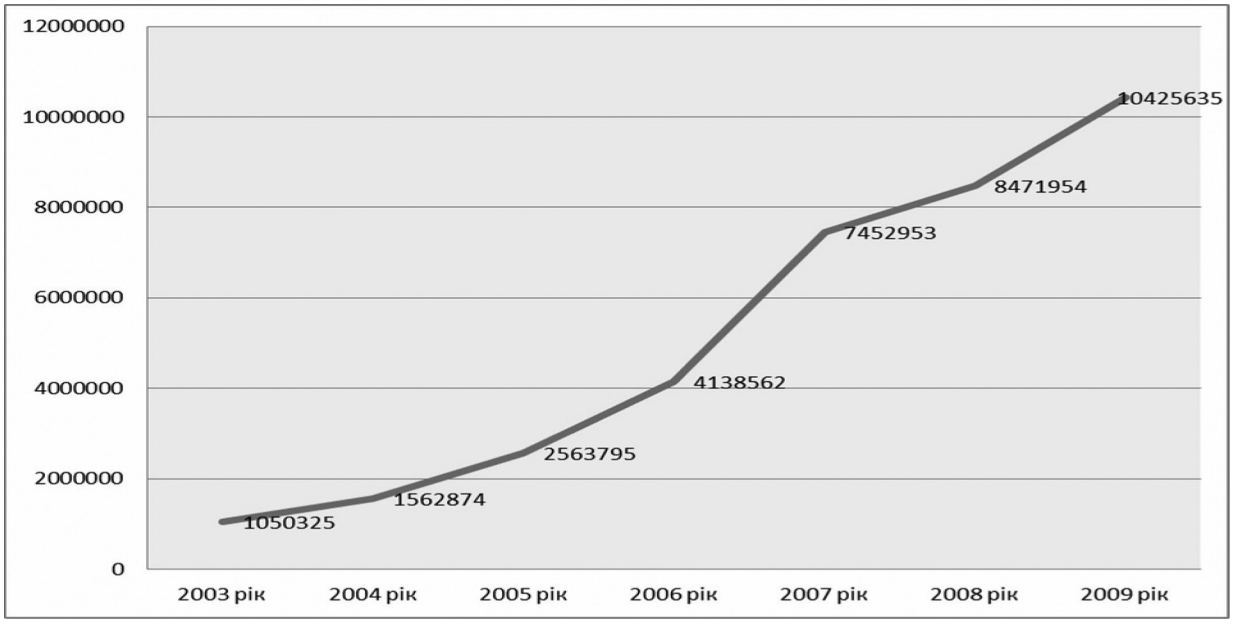

Рис. 1. Обсяг Інтернет-аудиторії за період 2003-2009 роки

картку, брокерське обслуговування (купівля та продаж цінних паперів, створення інвестиційного портфеля, можливість участі в пайових фондах банку, участь у торгах на ринку FOREX) тощо.

Основними перевагами роботи в системі Інтернет-банкінгу є в тому, що всі операції виконуються переважним чином у режимі онлайн, система працює цілодобово, без вихідних і є доступною у будь-якій точці світу, де є можливість для клієнта підключення до мережі Інтернет [1]. Система Інтернет-банкінгу має, зазвичай, максимально спрощену систему попередньої реєстрації та, як правило, цілий перелік безкоштовних довідок. Механізми взаємної аутентифікації банку та клієнта повинні забезпечувати максимальну захищеність інформації про клієнта та цілісність і достовірність переданої інформації.

Досить позитивною технологією, щодо вирішення проблеми ідентифікації особи клієнта у технологічному просторі є запровадження електронного цифрового підпису, що згідно з Законом України «Про електронний цифровий підпис» [4] являє собою вид даних в електронній формі, котрі отримані за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа.

В умовах сьогодення сформувалося декілька моделей онлайнового банківського бізнесу. Це Інтернет-підрозділ традиційного (онлайнового) банку, який доповнює мережу філій і телефонних центрів та агрегат електронного фінансового супермаркету, що здійснює веб-продаж продуктів, як банків, так і інших фінансових інститутів. Приклад функціональної схеми організації інформаційно-грошових потоків фінансового супермаркету в мережі Інтернет представлено на рис. 2.

За даними Online banking report [2] в США майже всі лідери американського банківського бізнесу надають послугу Інтернет-банкінгу – Citicorp, Chase, Bank of America, Wachovia/First Union, Wells Fargo через «фінансові супермаркети» Інтернет-послуг.

Електронна система фінансового супермаркету передбачає можливість співпраці великої кількості різноманітних банківських та небанківських структур. Прикладом, фінансового супермаркету в режимі он-лайн в Україні може бути проект «Ліга фінанси», на порталі ЛІГА.net,

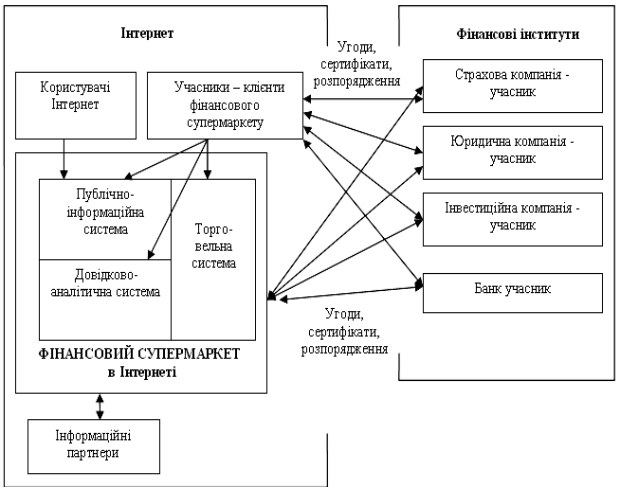

Рис. 2. Функціональна схема організації інформаційно-грошових потоків фінансового супермаркету в мережі Інтернет

що пропонує своїм клієнтам банківські послуги від банків «Фінанси і Кредит», «Альфа Банк Україна», «Правекс-Банк», «ВТБ Банк», страхові послуги представлені компаніями «UTICO», «UNIQA Жизнь», «Оранта», «Дженералі Гарант», а також інвестиційні послуги представлені фінансовими установами «P&S Group», «X-Trade Brokers», «iTrader», «Он-лайн капітал». По кожному виду фінансових послуг існує можливість задати питання експертам, а також он-лайн спілкування з загальним менеджером-консультантом фінансового супермаркету.

Проте, не дивлячись на позитивні тенденції в розвитку Інтернет-аудиторії і технологій, послуги дистанційного обслуговування через мережу Інтернет пропонує не більше 40 або лише 22% від загальної кількості українських банків, що мають ліцензію на проведення банківських операцій. Серед яких «Райффайзен Банк Аваль», «Укрсоцбанк», «Укрексімбанк», «Приватбанк», «Universal Банк», «ОТР Bank», «ПУМБ», «VAB BANK» та інші.

При цьому кількість банків, які пропонують по-справжньому повне управління всіма рахунками через Інтернет-банкінг складає всього 8% (рис. 3), більшість консервативних банків обмежуються досить вузьким переліком операцій, що проводяться через мережу Інтернет.

Основною перепоною до більш масового використання Інтернет-банкінгу банками України, на нашу думку, є «накладання ризиків». Адже, при проведенні операцій через мережу Інтернет, банки стикаються з тими ж видами ризиків, що й при проведенні діяльності класичним способом, тобто з кредитним, процентним, валютним, операційним та іншими ризиками. Проте

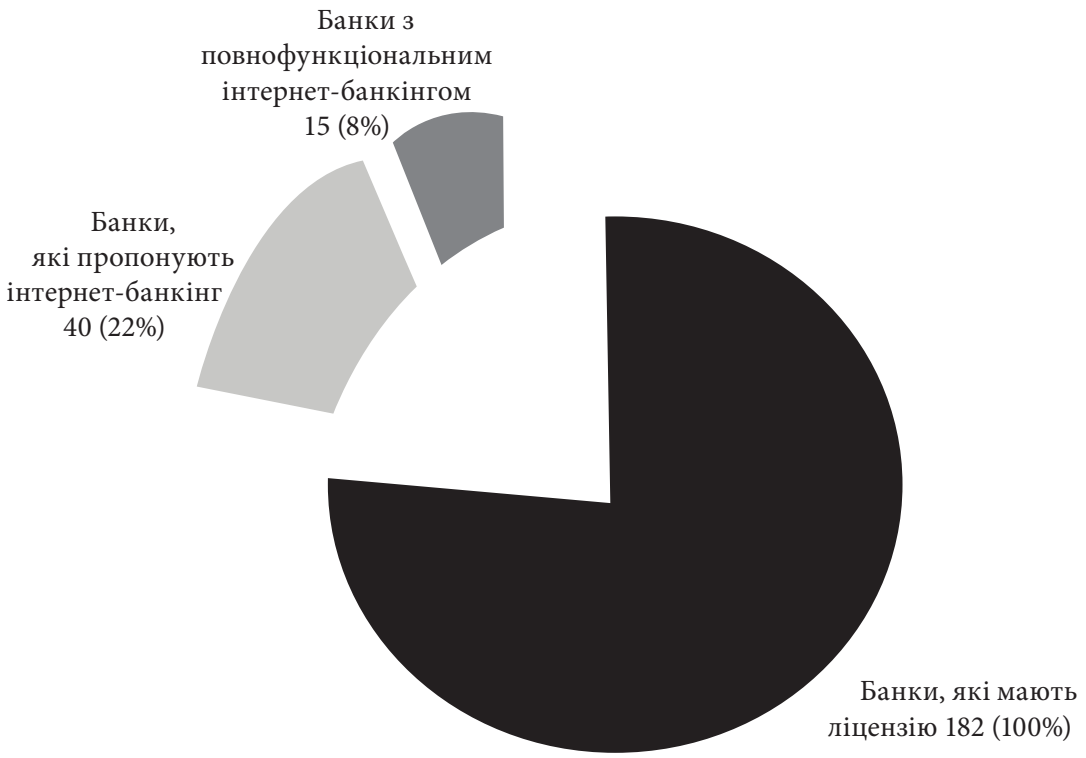

Рис. 3. Обсяг банків України, що пропонували послуги Інтернет-банкінгу в 2009 році

при проведенні операцій через Інтернет-банкінг з'являються технологічні ризики, що пов'язані з програмним забезпеченням, технологічними збоями, загрозами втрати банківської інформаційної безпеки через користувачів зовнішніх мереж (атаки з Інтернету, зловмисне використання каналів дистанційного банківського обслуговування, автоматичне підключення програм руйнівної дії, комп'ютерні віруси тощо). Інтернет-технології збільшують залежність банків від інформаційних технологій, що приводить до збільшення проблем безпеки та до технологічних складностей проведення операцій. З метою обслуговування інформаційних систем банк прагне до тісного партнерства з такими небанківськими структурами як Інтернет-провайдери, телекомунікаційні компанії та інших технологічних фірм, що перебувають поза сферою банківського регулювання та нагляду [7]. Таким чином, Інтернет-технології модифікують характер традиційних банківських ризиків і вносять різноманітність в їх структуру, впливаючи на загальні параметри профілю ризиків банку. В результаті все більше значення набувають нефінансові ризики, такі як стратегічний, правовий та ризик втрати репутації.

Здійснення в Україні банківських розрахунків через Інтернет стримується також відсутністю чи недосконалістю відповідних законодавчих актів, які б регулювали цей вид діяльності. Відповідно до методичних рекомендацій суб'єктам первинного фінансового моніторингу щодо „Управління ризиками щодо відмивання злочинних доходів та фінансування тероризму» визначених Наказом N143 від 9.10.2009 від Державного комітету фінансового моніторингу України банківські продукти реалізовані через Інтернет-банкінг визначено як „продукти з дуже високою вірогідністю використання для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом". Проте запропоновані шляхи управління цими ризиками на практиці не дали бажаних результатів. Не дивлячись на те, що банки досить багато уваги приділяють захисту інформації клієнта, постійно існують як внутрішні зловживання, так і зовнішні загрози, пов'язані з її втратою або спотворенням.

Незважаючи на існування вказаного вище Закону України «Про електронний цифровий підпис», практичного застосування вказана технологія сьогодні майже не має через її недосконаліть та небажання людей користуватися зазначеним методом ідентифікації. Щодо міжнародних операцій через Інтернет-банкінг, то не у всіх країнах прийняті закони про електронні підписи та про дійсність договорів, що укладаються електронним способом.

З метою подолання основних бар'єрів, що гальмують належний рівень організації та більш

широкого запровадження Інтернет-банкінгу як одного з основних складових дистанційного обслуговування фінансовими установами та підвищення довіри клієнтів до цієї складової системи дистрибуції банківських продуктів необхідно:

- покращення системи гарантування безпечності платежів як для покупців так і для продавців банківських продуктів;
- покращення цивільно-правового регулювання Інтернет-банкінгу;
- створити умови для масового запровадження системи цифрових підписів, які дозволятимуть безпомилково ідентифікувати особу;
- розробка та запровадження нових нетрадиційних банківських послуг більш адаптованих до електронного способу надання;
- нові підходи до підготовки висококваліфікованого банківського персоналу.

Висновки. В умовах загострення конкурентної боротьби між банками та іншими фінансовими установами постає необхідність у розширенні спектра послуг, які ними надаються, а також у кращому і найбільш повному задоволенні потреб клієнтів. Важливими ідеями створення дистанційного обслуговування є вільний вибір та можливість самообслуговування. Найбільш ефективний для цього спосіб – пропонувати персональні послуги не лише через мережу звичайних філій, а й через сучасні канали продажу фінансових продуктів (спеціалізовані банківські центри обробки замовлень, Інтернет-банкінг, центри мобільного телефонного зв'язку тощо). Проте вітчизняні реалії показують існування великої кількості бар'єрів, що гальмують належний рівень організації та більш широкого запровадження Інтернет-банкінгу як одного з основних складових дистанційного обслуговування фінансовими установами та підвищення довіри клієнтів до цієї складової системи дистрибуції банківських продуктів. Їх подолання дозволить охопити більшу частину реальних та потенційних клієнтів, забезпечить мобільність, дозволить значно скоротити організаційні витрати та запропонувати нові шляхи щодо задоволення потреб різних сегментів споживачів банківських продуктів.

Список используемой литературы

1. Засадна Х. О. Про захист послуг Інтернет-банкінгу / Х. О. Засадна // Вісник Університету банківської справи Національного банку України . – 2008. – №3. – С. 225-229.
2. Михайлюк Г. Поняття та особливості надання банківських послуг за допомогою інтернету / Г. Михайлюк // Право України. – 2010. – № 8. – С. 162-168.
3. Міндрова З.М. Проблеми та перспективи розвитку дистанційного банкінгу в Україні [Електроний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/lglpdp/2004_29/287_Mindrowa_LG_29.pdf.
4. Про електронний цифровий підпис [Електроний ресурс]: закон України від 22.05.2003 із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 15 січня 2009 року N 879-VI. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ua/T030852.html.
5. Самородов Б.В. Системна інтеграція як засіб для забезпечення безперервності основних бізнес-процесів у банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkd/2009_2/R3/1.pdf.
6. Сніщенко Р. Г. Основні аспекти автоматизації банківської діяльності / Р. Г. Сніщенко, В. В. Гладкий, С. А. Ардашов // Вісник КДУ імені М. Остроградського – 2010. – № 5(64). – Частина 1. – С. 87-89.
7. Тарасова Т. О. Механізм розрахунків електронною готівкою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vdnuet/econ/2008_3/8%20.pdf
8. Тысячникова Н. А. Риски Интернет-банкинга: принципы и организация надзора / Н. А Тысячникова // Банковоское дело. – 2010. – №10 (292). – С. 79-83.
9. Чуб О.О. Розвиток інтернет-банкінгу в глобальному середовищі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VUABS/2009_1/26.3.07.pdf.

УДК 336. 722.117.2: 336.717.3:338.24

ДИНАМИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИМИ ДЕПОЗИТАМИ

DYNAMIC SYSTEM OF BANKING DEPOSIT MANAGEMENT

Людмила Васильевна ФЕДОСЕНКО
к.е.н., доцент кафедры финансов и кредита
УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины»
E-mail: Stepan112@tut.by
Lyudmila V. FEDOSENKO
Candidate of Economics, Associate Professor of Finance and Credit Department, Educational Institution «Gomel State University named after F. Skorina» (Gomel)

Лариса Николаевна МАРЧЕНКО
к.т.н., доцент кафедры экономической кибернетики и теории вероятностей УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины»
E-mail: lamarchenko@yandex.ru
Larisa N. MARCHENKO
Candidate of Engineering, Associate Professor of Economic Cybernetics and Probability Theory Department, Educational Institution «Gomel State University named after F. Skorina» (Gomel)

Аннотация. Работа посвящена управлению банковскими депозитами на основе динамической модели линейного программирования. На примере банковского вклада «Пять звезд» показана возможность осуществлять решение многовариантной задачи максимизации срочного вклада. Определены величина максимального дохода и виды срочных вкладов, которые его обеспечивают. Проанализировано влияние инфляции на доходность финансовой операции. Рассмотренная модель реализует право выбора клиента вида вклада в банке, гарантированного конкурентной средой, присущей рыночной экономике.

Summary. The research deals with bank deposits management based on a dynamic model of linear programming. The bank deposit "Five stars" is used as an example to solve a multivariate task of fixed term deposit maximization. The amounts of maximal revenue and types of fixed term deposits have been determined. The inflation influence on financial operation revenue has been analyzed. The examined model realizes the client's right for the deposit type choice guaranteed by the competitive environment which is inherent in market economy.

Ключевые слова: *финансовый рынок, депозитная политика, динамическая модель управления банковскими депозитами, инфляция.*
Keywords: *finance market, deposit policy, dynamic model of bank deposits management, inflation.*

Постановка проблемы. В условиях экономических вызовов, связанных с нестабильностью функционирования финансовых рынков, отечественная банковская система неминуемо столкнется и уже сталкивается с необходимостью пересмотра своей депозитной политики, направленной не только на сохранение имеющейся клиентской базы, но и на привлечение новых клиентов.

Расширение ресурсной базы банка предполагает аккумулирование денежных сбережений населения. В свою очередь, неопределенность на денежном рынке заставляет потенциальных вкладчиков изучать рынок банковских услуг на предмет большей доходности и наименьшего риска, вызванного инфляцией.

Новый подход в депозитной политике банка связан, в первую очередь, с информационной функцией, обеспечивающей доступ к многовариантным предложениям по условиям вкладов. Традиционно клиенту предоставляется информация по депозитам, включающая суммы, проценты и сроки вкладов, а конечная доходность по депозитным операциям остается «за кадром». Не всякий клиент самостоятельно может рассчитать выгодность того или иного вклада, а также риск денежных потерь, вызванных, в том числе, инфляционными процессами. Как следствие, отсутствие прозрачности по депозитам сдерживает потенциальных клиентов от инвестиционных решений и не способствует расширению ресурсной базы банка. В предоставлении более детальной информации инвесторам прослеживается обоюдная экономическая заинтересованность вкладчиков и банкиров. Депозитная политика должна быть направлена на мобилизацию банками денежных средств физических лиц в форме вкладов (депозитов) с целью их последующего взаимовыгодного использования.

Рынок – это право выбора, как банка, так и его услуг. Поэтому те банки, которые повернутся лицом к вкладчику с информационной точки зрения, значительно расширят свою клиентскую базу.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема формирования и управления банковскими ресурсами анализировалась в работах многих ведущих ученых-экономистов. Имеется достаточное количество моделей и методов, как экономических, так и экономико-математических, направленных на оптимальное управления активами и пассивами банка [1, 2, 4, 5].

Цель статьи. Дать методический инструментарий для экономически грамотного управления банковскими депозитами, предусматривающий использование экономико-математических методов, посредством которых можно прогнозировать максимальную прибыль клиентов по срочным вкладам. Поскольку большинство вкладчиков не владеют формализованными методами оценки доходности своих инвестиционных операций, то банки должны оказывать такие консультационные услуги в рамках выбора видов вкладов.

Обоснование полученных научных результатов. Для оценки доходности депозитных операций целесообразно использовать модель линейного динамического программирования, которая дает возможность осуществлять решение многовариантной задачи максимизации срочного вклада [3].

Предположим, что клиент собирается сделать вклад для того, чтобы через определенный период времени получить доход. Задача состоит в том, чтобы определить величину максимального дохода и выбрать те виды срочных вкладов, которые его обеспечивают.

Обозначим: W – размер дохода, который может получить вкладчик в момент времени T; t – текущий момент времени; $t = 0,1,\ldots, T$; x_j– объем вложений по срочному вкладу j, v_j – момент времени вложения по срочному вкладу j; w_j – срок выплаты по срочному вкладу j; r_j– доходность срочного вклада j, u_t– размер вклада в момент времени t (t = 0, 1, ..., T – 1). Пусть для любого срочного вклада j момент v_j времени вложения фиксирован. Если по срочному вкладу j сделаны вложения в размере x_j, то через W_j единиц времени вкладчику выплачивается сумма $\left(1 + r_j\right) x_j$.

Без ограничения общности будем считать, что для любого момента времени существует такой вклад, выплата по которому производится в следующий момент времени. При этом доходность такого вклада может быть нулевая. Использование вклада с нулевой доходностью означает, что деньги остаются на руках у владельца. Пусть G_t – множество индексов j, таких, что $t = v_j$, т. е. по вкладу j сделано вложение в момент времени t, Q_t– множество индексов j, таких, что $t = v_j + w_j$, т.е. по вкладу j получена выплата в момент времени t.

Тогда формализованная модель примет сле-

дующий вид [3]:

– целевая функция (максимальная величина дохода)

$$W \to \max,$$

– условие, характеризующее распределение вклада в нулевой момент времени

$$\sum_{j \in G_t} x_j = u_t,\ t = 0,$$

– соотношения, устанавливающие баланс между выплатами и вложениями

$$\sum_{j \in G_t} x_j - \sum_{j \in Q_t} (1 + r_j) x_j = u_t,$$

t = 1,2, …, T – 1,

– условия, определяющие величину дохода

$$\sum_{j \in Q_t} (1 + r_j) x_j - W = 0,\ t = T,$$

– условия неотрицательности переменных

$$W \geq 0,\ x_j \geq 0,\ j=1,2, \ldots, n.$$

С помощью данной методики проведена сравнительная оценка условий предоставления срочных депозитов физическим лицам по варианту вклада «Пять звезд» в «Приорбанк» ОАО. Условия вклада представлены в таблице 1.

Согласно условиям депозита [6], вклад может пополняться за счет дополнительных взносов. При этом окончанием срока хранения каждого дополнительного взноса является дата окончания срока вклада. Размер процентов устанавливается исходя из суммы первоначального взноса, срока размещения денежных средств. При начислении процентов стороны принимают количество дней в году, равное 360, количество дней в месяце 30. Проценты начисляются за каждые 30 дней нахождения средств на счете и присоединяются к сумме вклада ежемесячно. После присоединения суммы процентов к остатку по вкладу расчет процентов производится на общую сумму. В случае невостребования вклада по истечении срока размещения денежных средств, он вместе с начисленными процентами автоматически продлевается на следующий срок, соответствующий первоначальному сроку размещения. Количество сроков пролонгации вклада неограниченно.

Допустим, клиент открывает депозит на сумму 1000000 бел. рублей по вкладу «Пять звезд» на год. Составим схему вложения денег под проценты, обеспечивающую максимальный размер дохода, который может получить клиент через год. Определим, во-первых, насколько возрастет его доход, если клиент предполагает пополнить счет на 500000 бел. рублей вначале шестого месяца, во-вторых, как изменится размер дохода если дополнительный взнос вносить частями: по 150000 бел. рублей вначале третьего и шестого месяцев, затем еще 200000 бел. руб. вначале девятого месяца.

Так как в любой момент времени можно сделать вклад хотя бы на один месяц, то хранить деньги на руках невыгодно. Клиенту предоставляется возможность выбора одного из видов вклада, представленных в таблице 2. Обозначим: A_i(i=1, 2,…,12), B_1 (i =1, 2,…,10), C_1(i =1, 2,…,7), D_1 (i=1, 2, 3, 4), E_1 (i =1) – размеры вкладов соответствующего вида в i-м месяце.

Поскольку проценты начисляются ежемесячно, то для вкладов A, B, C, D, E ставки процентов соответственно равны 20,5/12; 21/12; 21,5/12; 22/12; 22,5/12. Согласно условиям договора «Пять звезд» происходит ежемесячная капитализация

Таблица 1

Срочный банковский вклад (депозит) в белорусских рублях «Пять звезд»

Срок вклада, месяц	**Процент по вкладу (годовая процентная ставка)**
1	20,5
3	21,0
6	21,5
9	22,0
12	22,5

процентов, поэтому доходность срочных вкладов соответственно равна:

$$r_A = 1 + \frac{20{,}5}{100 \cdot 12} = 1{,}017, \qquad r_B = \left(1 + \frac{21}{100 \cdot 12}\right)^3 = 1{,}053,$$

$$r_C = \left(1 + \frac{21{,}5}{100 \cdot 12}\right)^6 = 1{,}112, \qquad r_D = \left(1 + \frac{22}{100 \cdot 12}\right)^9 = 1{,}178,$$

$$r_E = \left(1 + \frac{22{,}5}{100 \cdot 12}\right)^{12} = 1{,}249$$

Динамика возможных вложений и условий возврата денежных средств отражена в таблице 3.

Таблица 2

Виды, продолжительность, возможные срокивложения и проценты по вкладам

Вид вклада	Срок вклада, месяц	Возможные моменты вложения (начало месяца)	Годовая ставка, процентов
A	1	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12	20,5
B	3	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	21,0
C	6	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7	21,5
D	9	1, 2, 3, 4	22,0
E	12	1	22,5

Нарощенная сумма вклада должна быть максимальной:

$$W \to \max.$$

Балансовые ограничения на структуру вкладов для каждого месяца имеют вид:

$$A_1 + B_1 + C_1 + D_1 + E_1 = 1000,$$

$$A_2 + B_2 + C_2 + D_2 - 1{,}017A_1 = 0,$$

$$A_3 + B_3 + C_3 + D_3 - 1{,}017A_2 = 0,$$

$$A_4 + B_4 + C_4 + D_4 - 1{,}017A_3 - 1{,}053B_1 = 0,$$

$$A_5 + B_5 + C_5 - 1{,}017A_4 - 1{,}053B_2 = 0,$$

$$A_6 + B_6 + C_6 - 1{,}017A_5 - 1{,}053B_3 = 0,$$

$$A_7 + B_7 + C_7 - 1{,}017A_6 - 1{,}053B_4 - 1{,}112C_1 = 0,$$

$$A_8 + B_8 - 1{,}017A_7 - 1{,}053B_5 - 1{,}112C_2 = 0,$$

$$A_9 + B_9 - 1{,}017A_8 - 1{,}053B_6 - 1{,}112C_3 = 0,$$

$$A_{10} + B_{10} - 1{,}017A_9 - 1{,}053B_7 - 1{,}112C_4 - 1{,}178D_1 = 0,$$

$$A_{11} - 1{,}017A_{10} - 1{,}053B_8 - 1{,}112C_5 - 1{,}178D_2 = 0,$$

$$A_{12} - 1{,}017A_{11} - 1{,}053B_9 - 1{,}112C_6 - 1{,}178D_3 = 0,$$

$$A_{12} - 1{,}017A_{11} - 1{,}053B_9 - 1{,}112C_6 - 1{,}178D_3 = 0,$$

$$1{,}017A_{12} + 1{,}053B_{10} + 1{,}112C_7 + 1{,}178D_4 + 1{,}249E_1 - W = 0.$$

Реализация данной модели осуществлена в табличном процессоре MS Excel, который является мощным инструментом наиболее доступным и простым в использовании и рассчитанным на массового пользователя. В результате использования надстройки Поиск решения получено максимальное значение наращенной суммы W=1249716 бел. рублей по вкладу E_1. Следовательно, максимальную прибыль в размере 249716 бел. рублей обеспечивает вклад на 12 месяцев под 22,5% годовых. Полученные двойственные оценки характеризуют стоимость одного бел. рубля, выплачиваемого через определенный срок, приведенного к *i*-му моменту времени.

Поскольку проценты начисляются ежемесячно, то эффективность данной операции составит:

$$r_{eff} = \left(1 + \frac{0{,}225}{12}\right)^{12} - 1 = 0{,}249 \text{ или } 24{,}9\%.$$

С другой стороны, инфляция вносит свои коррективы в данный показатель. Допустим, если годовой уровень инфляции равен =11% (на 1.01.2010) [7], то реальная эффективность финансовой операции равна:

$$r^*_{eff} = \frac{1 + r_{eff}}{1 + \tau} - 1 = 0{,}125 \text{ или } 12{,}5\%.$$

Хотя реальная доходность клиента (12,5%) по вкладу вида Е с учетом инфляции оказалась ниже обещанного банком процента (22,5%), клиент все равно остается в выигрыше. Таким образом, инвестированные деньги приносят доход, неинвестированные обесцениваются.

Таблица 3

Динамика вложений и возврата денежных средств

Вклад	Возможные вложения и возврат денежных средств на начало месяца												
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
A_1	1	1,017											
A_2		1	1,017										
A_3			1	1,017									
A_4				1	1,017								
A_5					1	1,017							
A_6						1	1,017						
A_7							1	1,017					
A_8								1	1,017				
A_9									1	1,017			
A_{10}										1	1,017		
A_{11}											1	1,017	
A_{12}												1	1,017
B_1	1			1,053									
B_2		1			1,053								
B_3			1			1,053							
B_4				1			1,053						
B_5					1			1,053					
B_6						1			1,053				
B_7							1			1,053			
B_8								1			1,053		
B_9									1			1,053	
B_{10}										1			1,053
C_1	1						1,112						
C_2		1						1,112					
C_3			1						1,112				
C_4				1						1,112			
C_5					1						1,112		
C_6						1						1,112	
C_7							1						1,112
D_1	1									1,178			
D_2		1									1,178		
D_3			1									1,178	
D_4				1									1,178
E_1	1												1,249

Если клиент пополняет счет на 500000 бел. рублей вначале шестого месяца, то максимальное значение наращенной суммы равно *W*=1815489 бел. рублей. Расчеты показывают, что первоначальный вклад лучше осуществлять по виду E_1, дополнительный платеж по вкладу – A_6, а затем следует вместе с начисленными на него процентами (в размере 508600 бел. рублей) снять вначале 7-го месяца и положить на вклад C_7. В случае, когда дополнительный взнос вноситься частями по 150000 бел. рублей вначале третьего и шестого месяцев, затем еще 200000 бел. рублей вначале девятого месяца, то максимальное значение наращенной суммы составит *W*=1813443 бел. рублей. Здесь первоначальный вклад лучше осуществлять также по виду E_1, а дополнительные три платежа по вкладам D_3, C_6, B_9 соответственно. Затем вначале 12-го месяца необходимо снять дополнительные вклады вместе с начисленными на них процентами и положить на вклад A_{12}.

Выводы. В теории накоплен значительный арсенал экономико-математических методов, с помощью которых можно эффективно управлять денежными ресурсами. Финансовым институтам, в связи с этим, целесообразно расширить диапазон использования математического аппарата в своей практической деятельности.

Рассмотренная модель, как один из доступных вариантов оценки доходности финансовых операций, связывает теорию и практику. Здесь реализуется клиентом право выбора, гарантированного конкурентной средой, вида вклада и банка. Клиент должен доверять банку и быть уверенным, что его интересы должным образом учтены депозитной политикой банка. Информационная функция, обеспечивающая доступ клиентов к достоверным данным доходности по срочным кладам, а также помощь в управлении депозитами привлечет новых инвесторов. За счет расширения клиентуры банк увеличит приток денежных средств. Однако, со своей стороны, клиент должен не оставаться пассивным и постоянно отслеживать внешнюю и внутреннюю среду депозитного рынка с целью качественного управления собственными инвестициями.

Список используемой литературы

1. Абражевич И. Оптимальное управление портфелем банка/ И. Абражевич, М. Ковалев // Банковский вестник – 1998. – № 3. – С. 45-49.
2. Амелин И. Э. План-матрица развития Банк [Электронный ресурс] / И. Э. Амелин, В. А. Царьков. – Режим доступа: http://h16.h1.ru/planm1/planm1.htm
3. Афанасьев М. Ю. Исследование операций в экономике: модели, задачи, решении: учебное пособие / М. Ю Афанасьев, Б. П. Суворов. – М.: ИНФА-М, 2003. – 444с.
4. Чеботарев В. Опыт моделирования кредитно-депозитных операций коммерческого банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cfin.ru/press/afa/2000-4/62_cheb.shtml.
5. Цисарь И. Ф. Оптимизация финансовых портфелей банков, страховых компаний, пенсионных фондов / И. Ф. Цисарь, В. П. Чистов, А. И. Лукьянов. – М.: Дело, 1998.
6. http://www.priorbank.by.
7. http://www.belstat.qov.by.

УДК 336.631

ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО ТА РИНКОВОГО ВПЛИВУ НА ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ

INSTRUMENTS OF STATE AND MARKET INFLUENCE OVER BANK CURRENCY TRANSACTIONS

Наталя Миколаївна ТРЕТЯК
к.е.н., доцент кафедри економічної теорії
Черкаського інституту банківської справи
Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
E-mail: natali_m2008@ukr.net
Natalya M. TRETYAK
Candidate of Economics, Associate Professor of
Economics Department, Cherkasy Institute of Banking
of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. Досліджено вплив держави та ринкового середовища на здійснення валютних операцій банків. Розглянуто дефініцію «банківські валютні операції», окреслено заходи щодо регулювання банківських валютних операцій.

Summary. The influence of state and market environment on bank currency transactions is revealed. The definition "bank currency transaction" is examined and measures concerning the regulation of bank currency transactions are identified.

Ключові слова: *Банківські валютні операції, монетарна політика, державне валютне регулювання, експортно-імпортні операції, обмінний валютний курс.*
Keywords: *bank currency transactions, monetary policy, state currency control, export and import operations, currency exchange rate.*

Постановка проблеми. Банківська діяльність тісно пов'язана із зовнішньою торгівлею, міжнародним рухом капіталів і кредитів, виробничим та науково-технічним співробітництвом між країнами, міграцією робочої сили, туризмом та іншими формами міжнародних економічних відносин. У зв'язку з цим ефективність діяльності банків на валютних ринках має безпосередній вплив на фінансові результати його клієнтів. У процесі розвитку вітчизняної банківської системи та її інтеграції у міжнародний фінансовий простір виникає гостра необхідність теоретичного дослідження діяльності банків у сфері валютних операцій при банківському обслуговуванні суб'єктів господарювання. Валютні операції є відносно новою сферою діяльності для українських банків та підприємств. Водночас позитивна тенденція щодо збільшення видів та обсягів валютних операцій свідчить про те, що вони розвиваються прискореними темпами і нині займають вагоме місце у діяльності банків. На часі виважене опрацьовування теоретико-методологічного інструментарію та надання обґрунтованих пропозицій щодо гармонізації здійснення банківських валютних операцій при обслуговуванні суб'єктів господарювання, з метою сприяння їх сталому розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми здійснення валютних операцій банками досліджуються вченими-економістами впродовж кількох десятиріч. В економічній науковій теорії питання валютних операцій та валютної політики були доволі глибоко опрацьовані. З-поміж множини існуючих наукових праць, слід відзначити розробки відомих вчених П. Алтухова, В. Борисової, В. Гейця, О. Гудзь, М. Дем'яненка, Н. Дробот, В. Міщенко, В. Савчука, М. Савлука та ін.

Слід відзначити, що внаслідок закритості і недоступності великих масивів інформації, про-

блеми здійснення банківських операцій залишаються мало вивченими.

Мета статті. Визначення методів державного та ринкового впливу на валютні операції банків та надання рекомендацій щодо траєкторії розвитку банківських валютних операцій.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Вітчизняна наукова думка, переважно вважає банківські структури фінансовими посередниками механізму міжрегіонального та міжгалузевого перерозподілу грошей в економічному просторі. При цьому виокремлюють такі банківські операції: здійснення грошових розрахунків і платежів, видача кредитів та прийом депозитів [1].

Здійснений аналіз дефініції «банківські валютні операції» переконує, що нині:

1) банківські валютні операції ототожнюють з певними (конвертованими, кредитними, розрахунковими) операціями з іноземною валютою;

2) переважно дефініцію «банківські валютні операції» окреслюють загальними рисами, без чіткого виокремлення їх специфіки здійснення певними економічними учасниками валютного ринку;

3) банківські валютні операції ідентифікують з конвертованими операціями;

4) переважно до змістового наповнення банківських валютних операцій не включають операцій із банківськими металами, а окреслюють їх лише операціями з іноземною валютою.

Водночас, нормативно-правові акти теж не містять чіткої ідентифікації дефініції «банківські валютні операції». Така дефініція, в правовому аспекті окреслюється контуром валютних операцій, що відповідно до чинного правового поля мають право здійснювати банки.

Змістове наповнення операцій в іноземній валюті, що наведене в національному Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів», не окреслює широкого спектру операцій, що цим положенням регулюється. Передусім, мова йде, про курсові різниці, за якими не обраховується сума в іноземній валюті [2].

Здійснене дослідження переконує, що валютні операції варто окреслити, як: операції, що тісно переплітаються з трансляцією права власності на певні валютні цінності; операції, що тісно переплітаються з використанням певних валютних цінностей на світових ринках, як певних засобів платежу, з трансляцією заборгованостей та інших певних зобов'язань, предметом яких виступають валютні цінності; операції, що тісно переплітаються із ввезенням, переказом, трансляцією пересиланням за межі країни певних валютних цінностей.

Разом з цим, доцільно визначити основні класифікаційні ознаки банківських операцій.

За ознакою складності варто здійснити таку градацію банківських операцій:

1-й блок – операції, що охоплюють широке коло клієнтів (менеджмент готівкою, відкриття рахунків, клірингові послуги, консалтингові послуги тощо);

2-й блок – операції, що диктують використання специфічної підготовки кадрів (інвестиційні послуги, проектне фінансування, менеджмент активами тощо);

3-й блок – операції, що диктують використання специфічних професійних знань (у царині менеджменту, корпоративних фінансів тощо);

4-й блок – операції, що диктують використання специфічних знань (у царині фінансового реінжинірингу, фінансового аналізу , планування) [3].

Банківські валютні операції класифікуються на поточні та операції, що певним чином переплітаються з рухом капіталу. До операцій, що певним чином переплітаються з рухом капіталу, відносять усі операції з наявними валютними цінностями, які не можна віднести до поточних, зокрема це:

а) відстрочки трансляції валюти за експортно-імпортними контрактами строком, що перевищує 90 днів;

б) ретрансляція оплати власності на майно та нерухомість;

в) портфельні та прямі інвестиції.

До поточних операцій слід віднести трансляцію іноземної валюти для проведення розрахунків на термін не більше 90 днів з відстрочкою та без відстрочки платежу з імпорту та експорту продукції і здійснення послуг.

Переважно, вчені класифікують банківські валютні операції виключно за складністю контрактів проведення, ініціаторами здійснення операцій, їх різновидами щодо купівлі-продажу певної іноземної валюти.

На підґрунті опрацьовування й вивчення практики банківської діяльності та опублікованих наукових праць щодо функціонування валютних ринків класифікацію валютних операцій банків за певними прикметними ознаками можна представити (табл. 1).

Валютна політика нині, стала постійним, активним системним, і передбаченим важелем впливу держави, оскільки вона, «працює у великій системі, має базовою метою стабілізацію економіки в цілому» [4].

Таблиця 1

Класифікація банківських валютних операцій

Ознаки класифікації	Види валютних операцій
За економічною суттю	Касові, депозитні, обмінні, довірчі, розрахункові, кредитні, гарантійні, інші
За видами ринків, на яких здійснюються валютні операції	національні, регіональні, міжнародні
За видами руху грошових потоків	Поточні, операції, що переплітаються з рухом капіталу
За характером посередницької діяльності	Пасивні, активні
За контрагентами, з якими проводяться валютні операції	З резидентами та нерезидентами; клієнтські та міжбанківські операції, юридичними та фізичними особами
За метою здійснення	Торговельні: спекулятивні, хеджувальні операції
За витоками коштів	Операції за: власні джерела банку, кошти клієнтів
За строками	Негайні, короткострокові, середньострокові, довгострокові
За об'єктами бухгалтерського обліку	Монетарні, немонетарні
За формами грошей	Готівкові, безготівкові, комбіновані (готівково-безготівкові)
За видами валютних цінностей	Операції з: іноземною валютою, платіжними, документами та цінними паперами в іноземній валюті, банківськими металами
За ступенем конвертованості іноземних валют	Операції у: вільноконвертованій валюті, неконвертованій валюті
За видами валютних курсів	Операції, які ілюструються за: офіційним курсом, ринковим курсом
За впливом на валютну позицію банку	Операції, при яких валютна роль залишається закритою, операції, що призводять до відкритої валютної позиції
За відображенням на рахунках бухгалтерського обліку	Балансові, позабалансові
За типом події	Операції, які є: одноразовими подіями, багаторазовими подіями
Залежно від стягнення плати	Платні, безплатні
За видами здобутків (витрат)	Операції, пов'язані з одержанням (сплатою): комісійних здобутків (витрат), процентних здобутків (витрат), торговельних прибутків (збитків)
За забезпеченістю	Забезпечені, частково забезпечені, незабезпечені
За рівнем загроз	Загрозливі, середньо загрозливі, малозагрозливі
За видом операцій	Виконання власних зобов'язань банку, операції з виконання доручень клієнтів
За характером впливу	Інтенсивні, середні, слабкі

Отже, головним спонукальним механізмом певного втручання держави в процеси регулювання економічного розвитку стали деформації та доцільність відновлення і забезпечення сукупної ринкової рівноваги, оскільки «проблемні аспекти рівноваги мають завжди універсальний характер і її доцільно виставляти попереду всіх форм порядку» [5], як головне завдання. Слід окреслити, що теоретична та концептуальна платформа щодо посилення соціальної й економічної взаємодії основних господарюючих суб'єктів ринку, були започатковані у США у кінці 20 століття.

Тому, за своєю суттю монетарна політика є завжди складовою фінансової та економічної політики держави. Вона завжди тісно перетинається з інвестиційною, структурною, фіскальною, ціновою політикою.

Таким чином, пожвавлення кон'юнктури ринку завдяки зростанню попиту має змогу забезпечуватися падінням облікової ставки та підвищенням грошової маси в обігу, а також підвищенням бюджетних здобутків та падінням видатків.

«Валютна політика – це система здійснюваних державою економічних, організаційних та правових заходів у сфері валютних відносин з метою реалізації стратегічних завдань розвитку національної економіки» [6].

Складність та багатогранність сукупних економічних взаємозв'язків в області валютних операцій віднаходить своє відлуння у розгляді дефініції «валютне регулювання». Ґрунтуючись на визначенні функцій та природи валютного регулювання, його можна окреслити як систему взаємопов`язаних важелів та інструментів державного та ринкового регулювання валютного курсу валюти та потоків валютних цінностей у межах національного та світового економічного простору.

Щодо дефініції «державне валютне регулювання», то її можна визначити як систему заходів, важелів та інструментів які використовуються спеціальними державними органами відповідно до мети та завдань валютної політики в межах офіційно встановленого порядку.

Взаємозв`язки між важелями, методами, інструментами валютного регулювання продемонстровано на рисунку 1.

Ефективність використання важелів та інструментів валютного регулювання переважно залежить від своєчасності, гармонійності поєднання та термінів їх введення.

Нині відчутна девальвація гривні, яка є вкрай недоцільним та небажаним процесом. Це зумовлено специфікою національної економіки, в контурі зависокого рівня імпортозалежності, низької еластичності експортних операцій.

Валютний курс є вагомим, цінним важелем грошово-кредитної політики, що має прямий вплив на зміну макроекономічних вимірників, реалізацію валютної політики, що зорієнтована на формування сприятливого тренду валютного курсу валюти, надає додаткового потужного поштовху щодо стрімкого прискорення економічного розвитку країни.

Обмінний валютний курс може коливатись у межах 1% від встановленого курсу або протягом хоча б 3 місяців максимальні – мінімальні параметри курсу можуть коливатися до 2% маржі. Параметри національної валюти повинні встановлюватись за фіксованим курсом, якому встановлений плаваючий режим і тісно перекликатися з твердою валютою [7].

Проведений аналіз існуючого в Україні нормативно-правового регулювання валютних операцій банків виявив низку вад:

- відчутна частка підзаконних актів, які переважно уточнюють та доповнюють чинне законодавство;
- певний обмежувальний характер правового контуру;
- недостатнє використання таких методів правового регулювання як дозвіл і рекомендації;
- хиткість банківського і валютного регламентування;
- порушення вимог нормативно-правової технології, що відлунюються у неточності формулювання термінів, які використовуються у текстах нормативно-правового поля, неоднозначному їх трактуванні;
- дефіцит базового рамкового закону щодо валютного регулювання [8].

Валютне регламентування України потребує удосконалення з використанням усунення недоліків у наявних нормативних актах, розробки та удосконалення норм з вимогами часу.

Сформоване та існуюче нині валютне регулювання слід визначити як жорстко регламентоване, державно – монопольно – біржове. Існуюча нині практика валютного регулювання відчутним чином сприяє проведенню певних валютних спекуляцій. Донині валютне регулювання окреслювалось як інструмент валютної сталості, а курс валюти сприймався як певний індикатор. Головне призначення валютного регулювання: сприяти розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і, передусім, на-

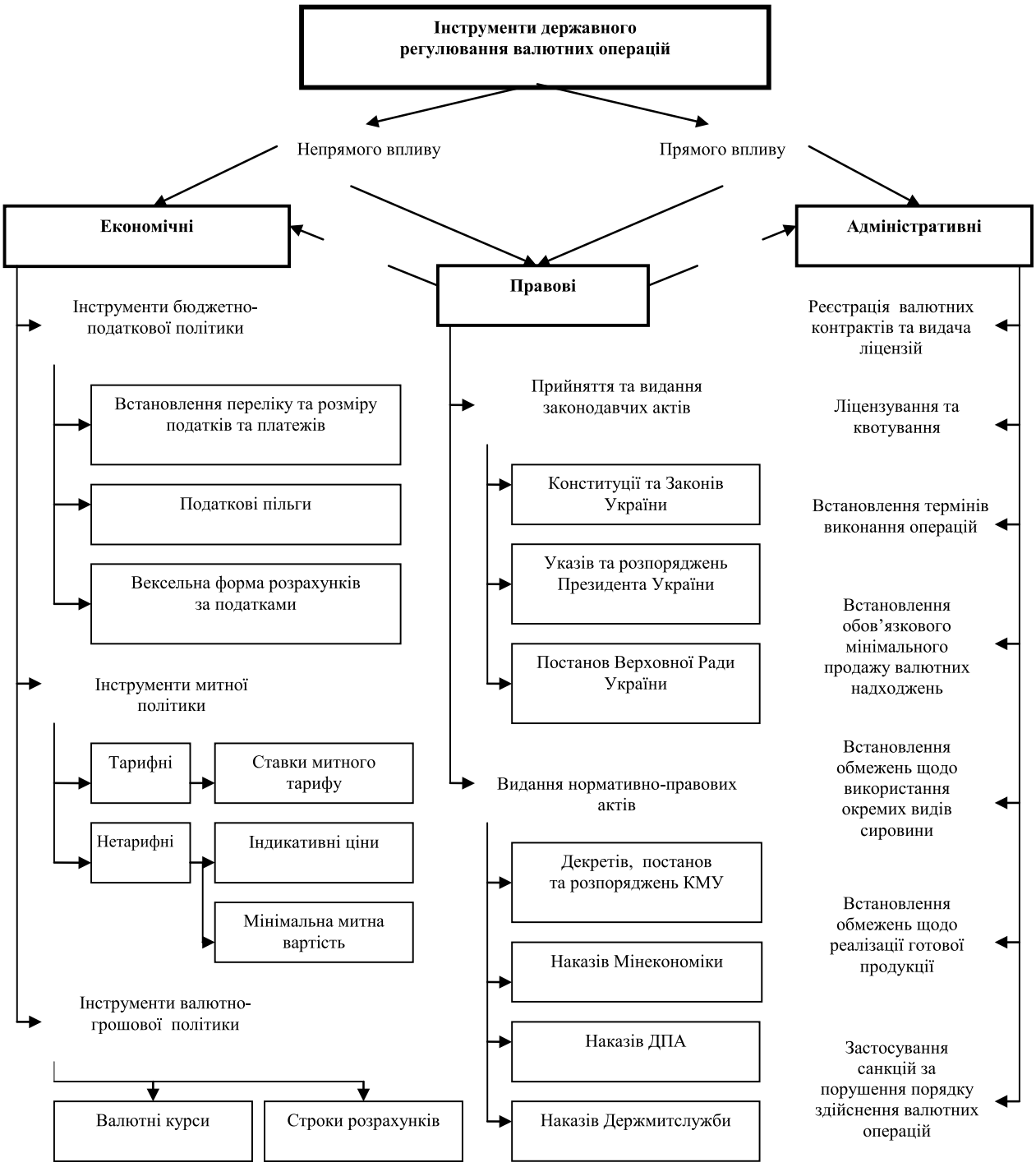

Рис. 1. Класифікація інструментів державного регулювання валютних операцій за їх впливом

рощенню експортно-імпортних потоків, які завжди залишалися осторонь. Дешева валюта сприяє експорту, дорога сприяє нарощенню імпорту, а сталий стійкий курс окреслює оптимальне нині співвідношення експортних та імпортних потоків. Так, купівельна спроможність гривні у 2008 році впала майже на 80%, а долара у межах 25 – 30%, тобто конфіскаційний характер притаманний будь-яким девальваційним процесам [8].

Використання інструментарію валютної та зовнішньоекономічної політики виступає об'єктивною передумовою та необхідністю. Це зумовлено неможливістю розвитку взаємовигідних зовнішньоекономічних відносин між країнами з відмінними економічними темпами розвитку. Найбільш впливовим інструментарієм фінансового регулювання є митно-тарифні регулятори (рис. 2).

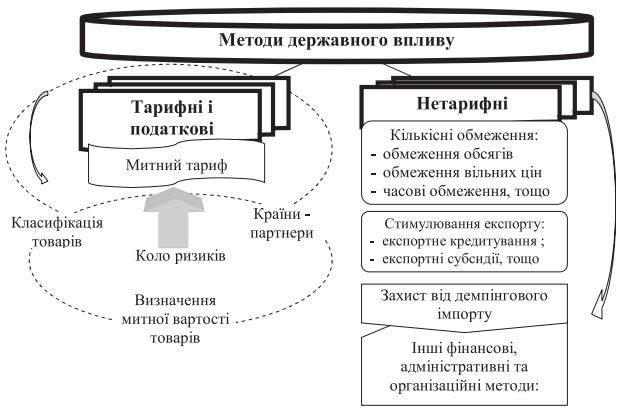

Рис. 2. Класифікація методів державного впливуна розвиток банківських валютних операцій

Використання імпортно – експортних митних платежів виявилось більш обґрунтованим та доцільним для економіки країни, ніж використання імпортних та експортних квот. У існуючій сукупності інструментів регулювання валютних відносин можна виокремити кілька рівнів: глобальний, наднаціональний, міждержавний, національний та корпоративний, яким притаманні певні важелі пливу та снасті впливу на ритми, пропорції та композицію світової торгівлі (рис.3). Найбільш впливовими методами фінансового регулювання є митно-тарифні інструменти.

Так, падіння ставок відповідно до вимог СОТ імпортних митних платежів, яловичини, наприклад, на 36 % не спричинить падіння надходжень до державного бюджету, а буде сприяти активізації конкуренції на внутрішньому ринку [7].

А ось, використання квоти в межах 420 тис. тонн передбачає за обрахунками злет внутрішнього виробництва на 11 % та падіння

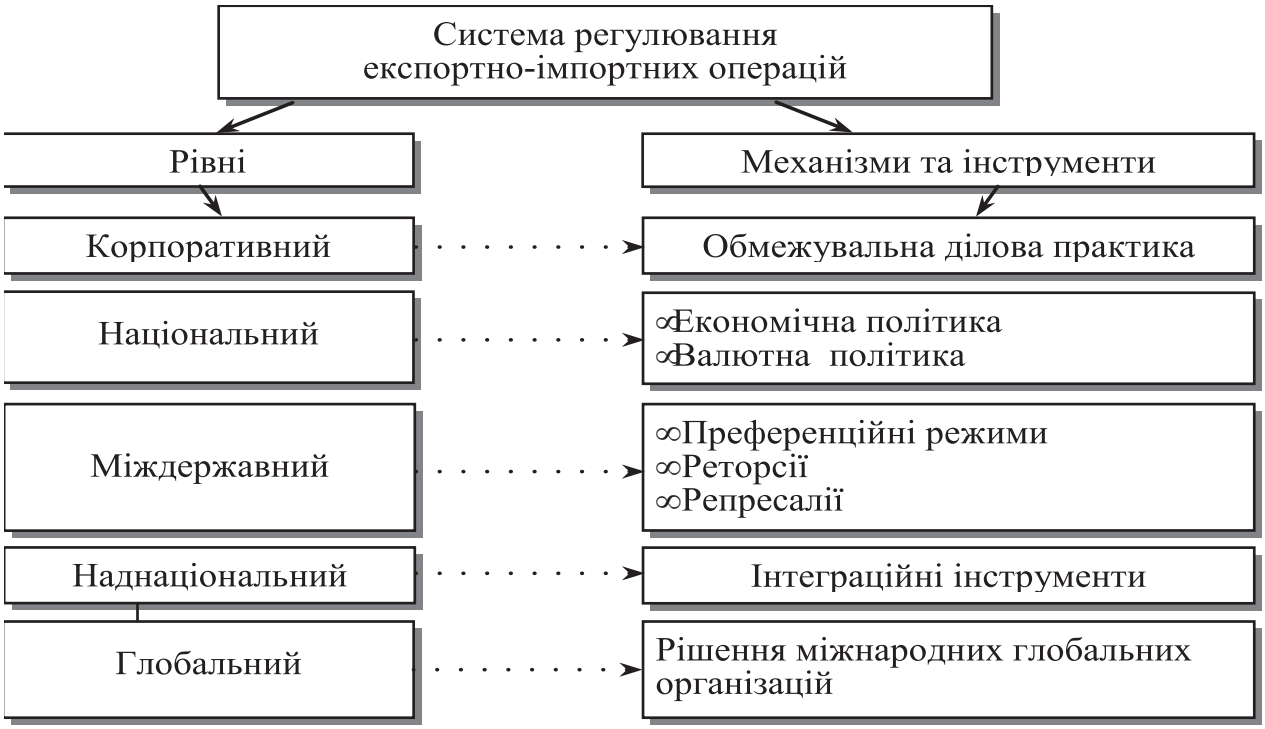

Рис. 3. Система регулювання експортно-імпортних операцій

ПДВ до рівня 10%, і втрати державного бюджету майже вдвічі будуть скорочені.

Формування системи форм та методів державного регулювання діяльності економічних суб'єктів господарювання в системі експортно-імпортних та валютних операцій забезпечить пожвавлення інвестиційної діяльності та зростання ефективності діяльності підприємств.

Проведений аналіз наявних підходів дає змогу запропонувати власне бачення можливості застосування певних інструментів щодо сприяння експорту та нарощення його обсягів (рис. 4).

Таким чином, певні види фінансових методичних підходів державного регулювання відчутно впливають на формування попиту та пропозиції на зовнішньому та внутрішньому ринках, і мають змогу забезпечити злет ефективності виробництва та обсягів експорту вітчизняної продукції.

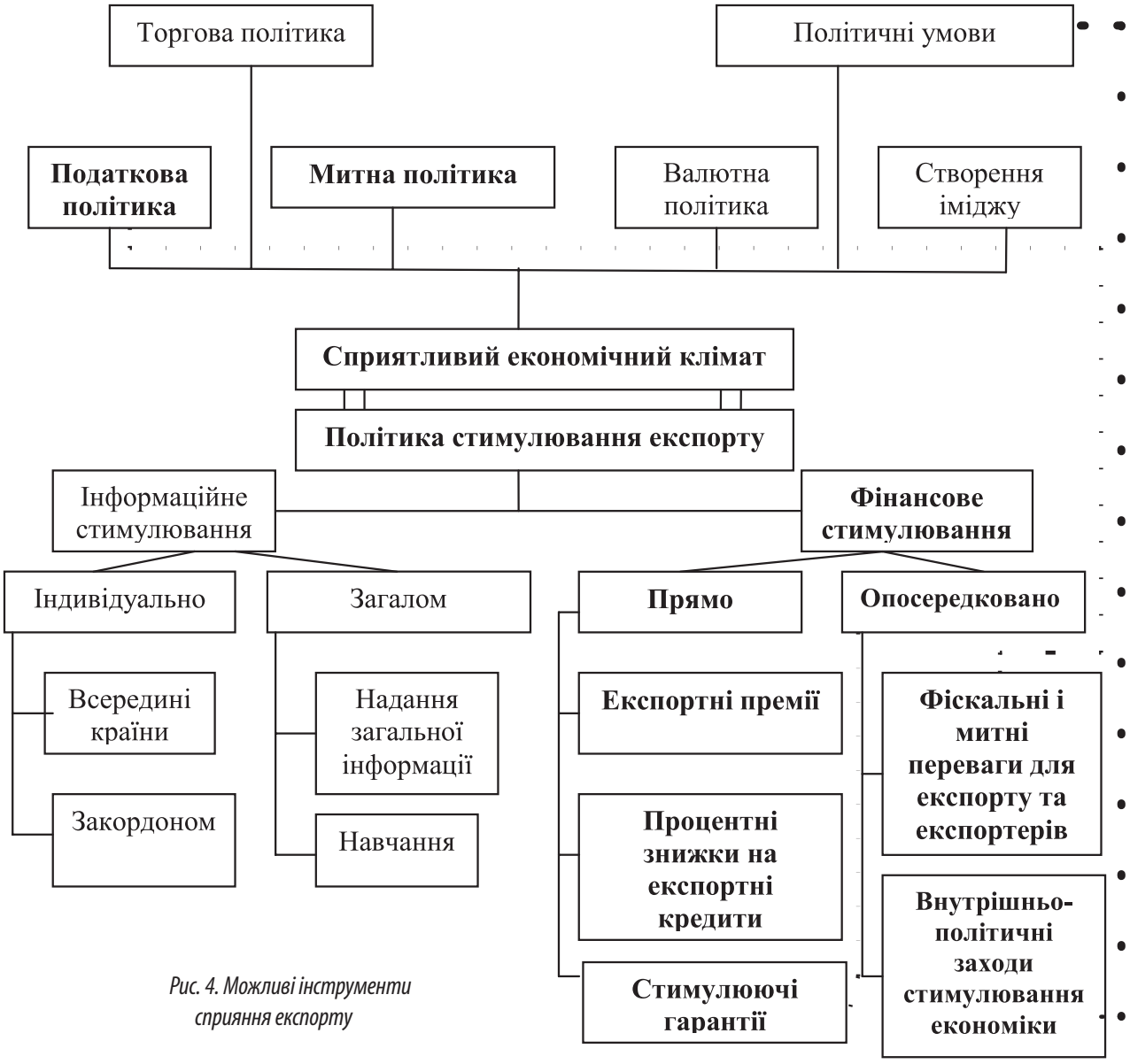

Рис. 4. Можливі інструменти сприяння експорту

Проведений аналіз використання різних форм валютного регулювання протягом 1991-2009 рр. в Україні дає змогу стверджувати:

1. Найвпливовішими інструментами щодо стану зовнішньоекономічної діяльності України та процеси валютного ринку були: регулювання контуру валютного курсу та валютні обмеження.

2. Переважно валютні інтервенції та девальвації здійснювались після відчутного погіршення параметрів валютного ринку. Відчутного позитивного впливу щодо контуру експортно-імпортних операцій та траєкторії потоків капіталів і валюти ці заходи не здійснили. Негативним чинником падіння параметрів імпорту продукції в попередні роки було скорочення в його частці частки продукції інвестиційного спрямування.

3. Корегуючи заходи щодо платіжного балансу оцінити однозначно неможливо, оскільки, не зважаючи на низку досягнутих певних позитивних результатів, занепокоєння викликає проблема погашення зовнішньої заборгованості.

4. Проведення державою активної й сприятливої дисконтної політики в царині валютного регулювання було унеможливлено. Це перегукується з тим, що відчутною перешкодою для приливу іноземних інвестицій в Україну були амплітудні зміни економічного простору [9].

Нині державні заходи мають бути спрямовані на формування сприятливого політичного й фінансового клімату щодо залучення в національну економіку коштів резидентів та нерезидентів, що зумовлює й передбачає стабільність та гармонізацію нормативно-правової платформи, унеможливлення амплітудних коливань курсових різниць валюти, падіння податкового навантаження тощо.

5. Існуючий нині рівень конвертованості гривні відповідає попиту сьогодення, і відчутний її злет є небажаним у найближчій перспективі.

Висновки. Для удосконалення регулювання валютних операцій банків доцільно на часі провести відповідні заходи щодо:

1) активізації зусиль щодо ширшої реалізації фінансових інструментів та важелів регулювання банківської діяльності у сфері валютних операцій;

2) кодифікації, удосконалення та консолідації нормативно-правового поля щодо проблемних аспектів регулювання банківської діяльності у сфері валютних операцій;

3) трансформації та модифікації існуючого режиму валютного правового регулювання, оскільки низка правових необґрунтованих обмежень і певний дефіцит протекціоністських заходів гальмують поступ валютних операцій. Використання заходів правового сприяння є важливою передумовою зростання ефективності діяльності банків у сфері валютних операцій;

4) формування сприятливого політичного й фінансового клімату щодо залучення іноземної валюти до банків від фізичних осіб, зокрема, відчутного збільшення обсягів надійної компенсації коштів у валюті депозиту вкладникам;

5) модифікації існуючої сукупності санкцій та обмежень за порушення валютних регламентів щодо уповноважених банків. Санкційні заходи покарання мають бути чітко визначеними й адекватними для кожного виду валютних порушень.

Існуючі наукові роздуми і практика переконливо підтверджують, що лібералізація економіки як головна платформа ринкових трансформацій може сформувати загрозу економічній безпеці та супроводжуватись відчутними негативними наслідками, якщо в її дизайні деформуються певні обов'язкові принципи.

Водночас, активна стрімка лібералізація валютної сфери сприяє трансляції капіталу в гнучкі операції з цінними паперами та спекулятивні валютні операції з реального сектору економіки з його постійними проблемами та загрозами [7].

В Україні економічне піднесення переважно має експортне підґрунтя, тому, зважаючи на декомпозицію експорту, держава повинна конструювати валютно-курсову політику таким чином, щоб вона провокувала зростання конкурентоспроможності підприємств. Реальний курс валюти не має збільшуватись через кореляцію ритмів номінальної її девальвації з ритмами інфляційних процесів.

Список використаних джерел

1. Гринів Т. Т. Основні проблеми залучення іноземних інвесторів на вітчизняний ринок / Т. Т. Гринів // Економ. проблеми ринкової трансформації України: тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конференції, Львів: ЛБІ НБУ, 2002. – С. 71.
2. Вплив змін валютних курсів: П(С)БО 21 затверджене наказом Мінфіну України від 10.08.2000 р. №193.
3. Міщенко В. І. Банківські операції: підручник / В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янська, О. Г. Коренєва. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 796 с.
4. Гудзь О. Є. Інституційне забезпечення ринку фінансових послуг в АПК / О. Є. Гудзь; за ред. Т. О. Осташко // Державне регулювання аграрних ринків: проблеми та напрями вдосконалення – Львів: Українські технології, 2009 – 288 с. – (с. 264 –285).
5. Береславська О. І. Доларизація кредитного ринку в Україні: причини і наслідки / О. І. Береславська, В. В. Замовець, Н. М. Шелудько // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 3. – С. 117-130.
6. Міщенко В. Доларизація: причини та наслідки для економіки України / В. Міщенко, А. Сомик // Вісник НБУ. – 2007. – № 5. – С. 28-31.
7. Шора О. Є. Аналіз та розрахунок фінансових результатів від валютних операцій комерційних банків / О. Є. Шора // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 23. – С. 264-272.
8. Дробот Н. М. Особливості формування політики державного регулювання імпорту агропродукції в контексті вступу України до Світової організації торгівлі / Н. М. Дробот // Науковий вісник НАУ. – 2003. – Вип. 66. – С. 298-301.
9. Петрик О. І. Історія монетарного розвитку в Україні / О. І. Петрик // Вісник НБУ. – 2007. – № 1. – С. 2-16.

УДК 330.332: 336.717

УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ЗА КРЕДИТНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ ЗА ДОПОМОГОЮ СИТУАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ

MANAGEMENT OF CREDIT PROBLEM INDEBTEDNESS BY MEANS OF SITUATION CENTRES

Аліна Анатоліївна ЗАСЯДЬКО
д.т.н., професор кафедри вищої математики та інформаційних технологій Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
E-mail: sagitta@bigmir.net
Alina A. ZASYAD'KO
Doctor of Technical Sciences, Professor of Higher Mathematics and Information Technology Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Віктор Львович КЛЬОБА
аспірант Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
E-mail: student-victor@mail.ru
Victor L. KLYOBA
Postgraduate of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Сергій Степанович КОРОЛЮК
к.ф-м.н., доцент кафедри вищої математики та інформаційних технологій Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
E-mail: sskroll.@ukr.net
Sergiy S. KOROLYUK
Ph.D. in Physics and Mathematics, Associate Professor at Higher Mathematics and Information Technology Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. Кваліфікована робота з проблемною заборгованістю за кредитними операціями перетворилась для комерційних банків України в дуже актуальну, а в ряді випадків у першочергове та невідкладне завдання. У цій роботі запропоновано практичні рекомендації щодо використання комерційними банками ситуаційних центрів для вдосконалення управління проблемною заборгованістю юридичних і фізичних осіб за кредитними операціями.

Summary. Qualified problem indebtedness administration of lending transactions turned into the issue of great significance for Ukrainian commercial banks, and in some cases into priority and urgent project. This paper suggests action-oriented recommendations as to the situation centres use by commercial banks to improve the problem indebtedness management of individuals and legal entities of lending transactions.

Ключові слова: *ситуаційний центр, управління заборгованістю, проблемна заборгованість, кредитний портфель, банк, моніторинг.*

Keywords: *situation centre, management of indebtedness, problem indebtedness, loan portfolio, bank, monitoring.*

Постановка проблеми. Проблеми повернення заборгованих кредитів вимагає від комерційних банків розроблення нових підходів для вдосконалення управління врегулюванням проблемною заборгованістю. Доцільним є створення банками ситуаційних центрів управління проблемною заборгованістю юридичних та фізичних осіб за кредитними операціями. Тут актуальним стає вироблення типових завдань для роботи таких центрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні 9 років банківський сектор України дотримувався агресивної політики розвитку. Це проявлялося у високих темпах зростання кредитних портфелів банків (понад 50 % на рік), які здійснювалися за рахунок зовнішніх запозичень банків і ресурсів, наданих закордонними власниками. Також надзвичайно високою та економічно необґрунтованою була питома вага валютних кредитів у структурі кредитних портфелів. Починаючи з листопада 2008 року, всі зазначені особливості створили для української банківської системи значні ризики та проблеми. За січень-березень 2009 року обсяг прострочених кредитів виріс на 55,18%, досягнувши 27,955 млрд грн, через що банки сформували на 13,87 млрд грн нових резервів і зазнали збитків у 7 млрд грн Резерви під кредитні операції за перший квартал 2009 року зросли на 13,87 млрд грн до 58,37 млрд грн (+31,16%) [1].

Одним із перспективних та найважливіших напрямів діяльності комерційних банків на сучасному етапі є використання нових підходів для вдосконалення управління врегулюванням проблемною заборгованістю, в тому числі, створення банками ситуаційних центрів управління проблемною заборгованістю юридичних та фізичних осіб за кредитними операціями.

Мета статті. Метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування і розробка практичних рекомендацій, щодо створення та використання комерційними банками України ситуаційних центрів для вдосконалення управління врегулюванням проблемною заборгованістю юридичних та фізичних осіб за кредитними операціями.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Завдання кваліфікованої роботи з проблемною заборгованістю за кредитними операціями перетворилась для комерційних банків України в актуальне, а в ряді випадків – у першочергове та невідкладне завдання.

Для забезпечення ефективної роботи банку в сучасних умовах доцільним є створення спеціалізованого підрозділу щодо роботи з проблемними активами. При необхідності банк також має налагоджувати співпрацю з юридичними, консалтинговими та колекторськими фірмами для вирішення конкретних завдань з повернення прострочених кредитів [2].

В умовах циклічно повторюваних криз, при загальній стагнації виробництва, необхідно мати добре керований підрозділ управління проблемною заборгованістю, що є могутнім центром з організації цього дуже специфічного роду діяльності банку [3]. На нашу, думку доцільним та ефективним механізмом ліквідації простроченої заборгованості є створення комерційним банком ситуаційного центру управління проблемною заборгованістю за кредитними операціями. Одним з напрямків діяльності ситуаційного центру є зниження рівня неповернення кредитів та зменшення розміру сформованих резервів, а також профілактика виникнення проблемних активів.

У своїй діяльності ситуаційний центр управління проблемною заборгованістю зобов'язаний керуватися чинним законодавством, нормативними актами Національного банку України, статутом, рішеннями правління, іншими нормативними документами банку і положенням про підрозділ. Варто спеціально підкреслити, що мова йде про роботу виняткова легальними методами, що строго відповідають вимогам чинного законодавства [3]. Проведені нами дослідження дозволяють визначити типові завдання, що стоять перед ситуаційним центром управління проблемною заборгованістю:

- участь у формуванні й реалізації ефективної кредитно-інвестиційної стратегії банку з метою одержання максимального прибутку. Мова йде в першу чергу про організацію ранньої профілактики і моніторингу випадків виникнення проблемних активів, створення умов для повернення проблемних кредитів, при яких втрати банку мінімальні;

- вироблення принципів, стратегій, форм і методів участі банку і його філій у здійсненні діяльності щодо роботи з проблемними кредитами;

- розробка і реалізація можливих схем погашення простроченої заборгованості.

Основні принципи, що запропоновані нами і можуть бути використані при організації роботи ситуаційного центру, такі:

- попередження переходу кредиту в розряд проблемних – ситуаційний центр (разом з підрозділами, що ведуть активні операції) повинен брати участь у процедурі ухвалення рішення про видачу кредиту, привносячи досвід своєї роботи в загальну справу, систематично стежити за станом портфеля активів банку і підключатися до роботи з позичальником з моменту першої затримки платежу. У випадку, якщо вона носила винятково технічний характер і проблем у боржника не виявлено, ситуаційний центр може знову повернутися в режим спостереження;

- повнота і комплексність підходу до розв'язання проблеми – банком повинні використовуватися всі надані законом і нормативними документами засоби для організації «масованої атаки» на боржника. Ситуаційний центр повинен не тільки розробити різні стратегії роботи з урахуванням як економічних особливостей самого банку, так і організаційно-правових, виробничо-технологічних, соціальних, психологічних і навіть особистісних особливостей боржників, але і провести їхню деталізацію аж до форм і методів роботи;

- своєчасність вживання заходів – у роботі з проблемними кредитами найчастіше виникають ситуації, коли необхідно негайно прийняти рішення, що дозволяє повернути до 100 % заборгованості або перевести кредит із проблемного в нормальний. Якщо буде згаяно час, то надалі це може привести до переходу кредиту в категорію безнадійного до стягнення;

- ефективність вживання заходів – результатом роботи ситуаційного центру має бути реальне зростання доходів банку. Слід зважити і на часовий фактор. У практичній діяльності банк найчастіше змушений іти на поточні витрати з метою досягнення стратегічного позитивного результату;

- наростання позитивного ефекту – боржник, що не може, розрахуватися одноразово, повинен повертати борг частинами, але за графіком і під пильним контролем ситуаційного центру.

До останнього часу банки не задумувалися про науково обґрунтовані стратегії роботи з боржниками. Наслідком цього був хаотичний, несистематизований і непродуманий підхід до такого роду діяльності. Проведений нами аналіз успішної роботи декількох комерційних банків України з повернення проблемних кредитів показує, що кожна проблема вимагає строго індивідуального вирішення і практично немає повторюваних випадків [2].

Саме цим визначається необхідність запропонованого нами комплексного підходу до ліквідації простроченої заборгованості:

- розвиток взаємодії з філіями банку при здійсненні комплексу заходів щодо зниження ризику неповернення кредитів і виникнення ситуацій дефолтів.

Повинен бути налагоджений оперативний обмін інформацією з філіями. У випадку, якщо філії запропоновано брати участь у проведенні заходів щодо повернення проблемного активу, їй повинне бути чітко поставлене завдання і встановлено алгоритм дій, що підлягає неухильному виконанню.

Співробітники ситуаційного центру управління проблемною заборгованістю повинні систематично бувати у філіях і надавати практичну допомогу на місцях. У роботі з проблемними кредитами істотне значення має очне знайомство співробітників ситуаційного центру і філій, ступінь довіри їх один до одного як до кваліфікованих фахівців;

- вивчення і впровадження в практику роботи банку досвіду вітчизняних і зарубіжних фінансових інститутів в області здійснення операцій щодо запобігання і зниження ризиків виникнення проблемних кредитів.

Співробітникам ситуаційного центру необхідно систематично підвищувати рівень знань як безпосередньо у своїй сфері діяльності, так і в суміжних областях, включаючи питання оподаткування банків і підприємств. Складність і багатоаспектність повернення прострочених боргів, що реалізується ситуаційним центром, вимагає впевненості в правильності прийнятих рішень і майбутньої адекватної реакції контролюючих органів. З метою підвищення кваліфікації й обміну досвідом доцільно регулярно проводити семінари за участю співробітників ситуаційного центру, працівників вертикалей продажу та ризиків головного банку і філій із запрошенням фахівців Національного банку, ДПА, правоохоронних органів, Мінфіну і Мінекономіки України. Корисні також зустрічі працівників ситуаційного центру зі співробітниками аналогічних підрозділів інших банків. Досвід показує, що їхнє спілкування носить, як правило, неформальний характер, заснований на особистих контактах, оскільки ко-

жен банк намагається зберегти конфіденційність інформації, що стосується сфери роботи з проблемними кредитами;

- здійснення інформаційного забезпечення структурних підрозділів банку методичними, нормативними, інструктивними й аналітичними матеріалами за всіма основними напрямками діяльності підрозділу.

Ситуаційний центр повинен брати активну участь у розробці внутрішніх нормативних документів банку, у межах своєї компетенції направляти обов'язкові для виконання філіями банку вказівки і роз'яснення [4]. Слід зазначити, що до розсилання методичного матеріалу варто підходити досить акуратно, тому що конфіденційність інформації і можливість неоднозначного тлумачення директив у випадку їхнього несанкціонованого розголошення можуть привести до небажаних наслідків і навіть конфліктів із зовнішніми організаціями [2].

З типових завдань випливають, розроблені та запропоновані нами, основні функції ситуаційного центру управління проблемною заборгованістю:

1) здійснення комплексу заходів, пов'язаних з роботою щодо повернення заборгованості з проблемних кредитів, і аналітичного обліку заборгованості, що належить до компетенції підрозділу;

2) організація і проведення роботи з повернення проблемної заборгованості, у тому числі з залученням фахівців суміжних підрозділів; підготовка, у межах своєї компетенції, висновку для колегіальних органів банку;

3) супровід кредитів від стадії переходу в групу проблемних до одержання конкретного результату;

4) у частині, що відноситься до компетенції підрозділу, здійснення організації, обліку і контролю діяльності інших підрозділів банку, що залучаються до роботи з проблемними кредитами;

5) здійснення розрахунку, нарахування і контролю за рухом сформованих резервів на можливі втрати від позичок або інших видів резервів по заборгованості, що числиться у віданні підрозділу.

Робота з проблемними кредитами будується в банках по-різному. Найбільш широко розповсюдженим є принцип закріплення кредиту на увесь час його існування за філією, що його видала. Але практика свідчить, що підрозділ, який займається масовими активними операціями і найчастіше має бізнес-план щодо обов'язкових обсягів розміщення, не завжди здатний забезпечити навіть простий моніторинг виданих кредитів. У результаті втрачається час, і кредит може перейти з проблемного в безнадійний до стягнення [2].

За результатами проведених досліджень стверджуємо, що істотну роль у роботі з проблемними кредитами може, у випадку його створення, відігравати ситуаційний центру управління проблемною заборгованістю, який відповідає за своєчасне здійснення комплексного аналізу результатів кредитної діяльності банку, і повинен давати повну, реальну оцінку можливих наслідків рішень, що приймаються, з урахуванням стратегічних інтересів банку в цілому. Ситуаційним центром повинні формулюватися остаточні відповіді на питання про пріоритети використання механізмів повернення або списання заборгованості, часові рамки здійснення нестандартних схем погашення, тактичні і стратегічні наслідки проведення тієї чи іншої операції підрозділу, податкові наслідки для банку і генеральної лінії в роботі з проблемними кредитами.

Штат ситуаційного центру управління проблемною заборгованістю за кредитними операціями (без врахування працівників, робочі місця яких у філіях банку), повинен, за підсумками проведених нами досліджень, складати не більше 9-11 чоловік, підібраних за принципом спеціалізації.

Керівництво Банку залежно від специфіки та результатів діяльності ситуаційного центру може періодично вносити в його структуру ті чи інші зміни, що найбільш повно відповідатимуть затвердженим завданням з управління проблемною заборгованістю за кредитними операціями.

Характерною рисою співробітників ситуаційного центру повинна бути їхня здатність знаходити ефективні шляхи ліквідації проблемної заборгованості – «це зробити можна» – на відміну від більшості працівників вертикалі продажу, що може пояснити, чому «це зробити не можна».

Обов'язково слід затвердити принципи оплати праці співробітників ситуаційного центру. Система винагороди працівників ситуаційного центру повинна базуватися на оцінці ступеня складності повернення боргу з урахуванням факторів особистого фізичного ризику, можливо, інших факторів і складати приблизно 5 % суми повернення для великих кредитів і близько 10 % – для середніх і дрібних активів. Визначення конкретного розміру винагороди кожного із співробітників ситуаційного центру варто віднести до компетенції їхнього керівника, а порядок преміювання останнього повинен бути обговорений і встановлений керівником банку.

Матеріально-технічне постачання підрозділу відіграє суттєву роль у досягненні ефективної роботи ситуаційного центру. Співробітники повинні бути забезпечені укомплектованими робочими місцями, персональними комп'ютерами і телефонно-факсовим зв'язком. Зрозуміло, що їм необхідний доступ до баз даних банку (можливо, у режимі «читання»). Доцільно забезпечити працівників ситуаційного центру мобільними телефонами і автомобілем. Якщо можливості виділення автомобіля немає, то в керівника ситуаційного центру повинне бути право замовляти і використовувати черговий автомобіль банку, тому що співробітники підрозділу повинні мати можливість швидкого пересування при виникненні ситуацій, що вимагають термінових дій. Можлива оплата використання особистого автотранспорту в службових цілях.

Проведені нами дослідження показали, що прямий і непрямий економічний ефект від діяльності ситуаційного центру складається з низки складових:

- фактичне повернення проблемного чи безнадійного до стягнення кредиту приносить певний дохід і дозволяє банку знову розмістити кошти в дохідних активах;
- переведення кредиту із проблемного в категорію надійних дає змогу одержувати стійкі доходи в період дії активу;
- відновлення раніше створених резервів на доходи збільшує прибуток і власний капітал банку;
- вивільнення персоналу підрозділів активних операцій для ведення основної діяльності дозволяє сконцентрувати зусилля на створенні нових надійних активів;
- повернення активу поліпшує економічні нормативи і показники банку і зміцнює його імідж як надійного і кваліфікованого партнера при взаємодії з промисловим сектором економіки.

Висновки. Проблема кваліфікованої роботи з проблемною заборгованістю для комерційних банків України є дуже актуальною, а в ряді випадків – її вирішення є першочерговим та невідкладним завданням.

Одним із перспективних напрямів діяльності комерційних банків на сучасному етапі є використання нових підходів для вдосконалення управління врегулюванням проблемною заборгованістю, в тому числі, створення банками ситуаційних центрів управління проблемною заборгованістю юридичних та фізичних осіб за кредитними операціями.

Проведені нами дослідження дозволяють визначити типові завдання, що стоять перед ситуаційним центром управління проблемною заборгованістю:

- участь у формуванні і реалізації ефективної кредитно-інвестиційної стратегії банку з метою одержання максимального прибутку. Мова йде в першу чергу про організацію ранньої профілактики і моніторингу випадків виникнення проблемних активів. Що стосується зазначеної мети, то стосовно ситуаційного центру вона формулюється в реаліях життя як «створення умов для повернення проблемних активів, при яких втрати банку мінімальні»;
- вироблення принципів, стратегій, форм і методів участі банку і його філій у здійсненні діяльності щодо роботи з проблемними активами;
- розробка і реалізація можливих схем погашення простроченої заборгованості.

Список використаних джерел

1. www.bank.gov.ua
2. Кльоба Л. Г. Управління банківською інвестиційною діяльністю: монографія/ за ред. С. К. Реверчука. – Львів, Тріада плюс, 2007. – 194 с.
3. Денисенко М. П. Кредитування та ризики: навчальний посібник / М. П. Денисенко та ін. – К.: Професіонал, 2008. – 253 с.
4. Морозов А. О. Інформаційно-аналітичні технології підтримки прийняття рішень на основі регіонального соціально-економічного моніторингу/ А. О. Морозов, В. Л. Косолапов. – К.: Наукова думка, 2002. – 250 с.
5. Морозов А. А. Ситуационные центры – основа стратегического управления / А. А. Морозов, В. А. Ященко // ММС. – 2003. – №1. – С. 3-14.
6. Сучасні концепції менеджменту: навчальний посібник / Л. І. Федулова, Н. І. Гавловська, О. В. Декалюк; за ред. Л. І. Федулової. – К.: ЦУЛ, 2007. – 533 с.

УДК

МОДЕРНІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА ДЖЕРЕЛ ЙОГО ФІНАНСУВАННЯ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

MODERNIZATION OF BANK CAPITAL STRUCTURE AND ITS FUNDING SOURCES IN THE SITUATION OF FINANCIAL GLOBALIZATION

Марія Йосипівна ДМИТРЕНКО
к. ф. н., доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
E-mail: social@cibs.ck.ua
Maria Y. DMYTRENKO
Candidate of Philosophy, Associate Professor, Chair of Social Sciences and Humanities Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Микола Миколайович СВІЧИНСЬКИЙ
кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ (м Київ)
E-mail: economy@cibs.ck.ua
Mykola M. SVICHYNSKY
Candidate of Economics, Associate Professor of Economics Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті досліджені сучасні тенденції розвитку світової банківської системи в контексті фінансової глобалізації як більш зрілого порівняно з інтернаціоналізацією рівня міжнародних фінансово-економічних зв'язків та визначені основні підходи до модернізації структури банківського капіталу й джерел його фінансування.

Summary. In this research are investigated the current tendencies in the development of the world banking system in the context of the financial globalization as more mature item comparatively with the level of international financial and economic ties. The main approaches to the modernization of the bank capital structure and its financing sources are also defined.

Ключові слова: *фінансова глобалізація, модернізація, структура банківського капіталу, джерела фінансування, структуровані кредитні продукти, регуляторна політика, стандарти діяльності банків.*
Keywords: *financial globalization, modernization, bank capital structure, funding sources, structured credit products, regulatory policy, standards of banking activity.*

Постановка проблеми. Криза субстандартного іпотечного кредитування й крах Lehman Brothers стали «серцевим нападом» для світової фінансової та економічної глобалізації. Масштаби останньої у фінансовій сфері відзначаються посиленням взаємозалежності національних економічних і фінансових систем. Як наслідок – криза охопила всі країни, зокрема й Україну.

Серйозні попередження щодо можливої рецесії світова економіка відчувала заздалегідь, що неоднарозово проявлялося у циклічних кризах 1969 – 1970, 1974 – 1975, 1979 – 1983 років. Приводом останньої, стала лібералізація контролю за капіталом, внаслідок чого в багатьох країнах відбувся останній всеоохоплюючий етап фінансової глобалізації. Очікувалось, що транскордонні потоки банківських капіталів призведуть до покращення результатів економічного зростання, підвищення споживчого попиту, особливо для країн, які, як правило, мають значний дефіцит капіталу і характеризуються більшою негативною динамікою змін темпів зростання доходів, ніж розвинені країни. Однак досвід світової кризи 1998 року показав, що в умовах глобалізації криза в одній великій країні чи їх групі спричиняє «ефект падаючого доміно». Економічна ситуація в деяких країнах змінювалася з вражаючою швидкістю. Рівень падіння виробництва та експорту сягав від 30% до 50%. Почав заморожуватися ринок міжбанківських операцій, який є вирішальним для ліквідності фінансових інститутів. Світові втрати склали 5 трлн дол. Це 160 бюджетів нашої держави [26, с. 12]. Економіка перебуває в стані великої нестійкості, зазнаючи найбільшого спаду від часів Великої депресії 1929 – 1933 років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час написання статті були досліджені теоретичні напрацювання світової фінансової думки, наукова література та періодика, роботи відомих вітчизняних і зарубіжних учених з питання причин банківських криз в умовах фінансової глобалізації. Серед них можна виділити праці: В. Андріанова, О. Барановського, С. Боринця, А. Гальчинського, В. Гейця, І. Д'якова, В. Корнєєва, Д. Лук'яненка, Р. Пустовійта, М. Швайки та ін.

Однак слід зазначити, що у фінансово-економічній літературі все ж бракує ґрунтовних наукових досліджень механізму модернізації структури банківського капіталу та джерел його фінансування в посткризовий період. З огляду на сучасні глобальні трансформаційні та структурні перетворення питання про реформацію і вдосконалення існуючих базових принципів та механізмів функціонування банків у посткризовий період є актуальним.

Мета статті. Метою статті є дослідження сучасних тенденцій розвитку банківського капіталу в умовах фінансової нестабільності та визначення основних напрямів поліпшення його структури й джерел фінансування.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Для досягнення поставленої мети у роботі досліджено причини банківських криз в умовах фінансової глобалізації, що обумовлені новітніми процесами, а саме – зростаючою роллю банків, грошово-кредитні інструменти яких долають національні кордони і виходять на якісно новий міжнародний шабель; розвиток глобальних економічних відносин, що визначається значною мірою характером і дієвістю функціонування банків і їх структурних підрозділів; виконання банками в умовах глобалізації функцій – створення сприятливих грошово-кредитних умов для розвитку інвестиційно-інноваційного типу виробництва та міжнародного поділу праці, забезпечення в умовах фінансової нестабільності власного ефективного функціонування, модернізуючи структуру та джерела свого капіталу.

Фінансова глобалізація характеризується зростанням міжнародних фінансових потоків, насамперед, банківського капіталу. Це в цілому позитивно сприяє економічному зростанню, як в постіндустріальних країнах, так і в країнах, що трансформують свої економіки. Проте це призводить і до дедалі більшої інтернаціоналізації внутрішніх проблем банківських систем, особливо в країнах із високим рівнем міжнародної інтеграції. Так, іпотечна криза в економіці США негативно вплинула на фінансову стабільність не тільки на внутрішньому, а й на зовнішньому ринку. Нефахові дії вищих регуляторних органів країни, зокрема ФРС, сприяли серйозним недолікам в американській системі кредитування. Кредити надавалися без підтверджувальних документів про доходи, виписки з бюро кредитних історій, нерідко й без застави. Їх змогли отримати неплатоспроможні клієнти в сумах, що значно перевищували їхні потенційні можливості. Крім того, було запроваджено пільгові строки погашення тіла кредиту і сплату відсотків. Протягом перших п'яти років тіло кредиту не сплачувалось і нараховувались мінімальні відсотки. Як наслідок обсяги іпотечного ринку в США сягнули 75% ВВП, а чверть виданих кредитів виявилися такими, що не можуть бути повернені. Це викликало негативний резонанс у фінансових секторах інших країн і дуже швидко набуло транснаціональних масштабів.

Нинішня криза є першим випадком, коли ринок складних структурованих кредитних продуктів піддавався випробуванню в період гальмування економічної активності. За останні п'ять десятиліть у глобальному світі відбулося 122 рецесії. В середньому рецесії продовжувалися 4 квартали, при цьому їх епізоди суттєво відрізнялися один від іншого – від 2 кварталів до 13. Типове скорочення виробництва з його вищої до нижчої точки – амплітуда рецесії, зазвичай, складала близько 2% [16, с. 23].

Не зважаючи на неодноразові застереження фінансових експертів щодо потенційних втрат, інвестори й надалі здійснювали пошуки ризикованої дохідності, а спекулятивні стимули для банківського і фінансових секторів продовжували заохочувати подальше прийняття ризиків. Комплекс причин, що призвів до нинішнього глобального економічного падіння з огляду на пріоритетність зв'язку між фінансовим сектором і реальною економікою в площині банківської сфери можна класифікувати з огляду на такі фактори: макроекономічні, регулятивні, стратегії окремих банків, операційні помилки в роботі банків, шахрайство [2, с. 21]. Що стосується першого ключового фактора, то вирізняються такі чинники: незадовільний нагляд, неадекватна інфраструктура у сфері бухгалтерського обліку та права, надмірна лібералізація, неефективне втручання уряду, існуючий моральний ризик, незадовільна транспарентність [20, с. 172] Кризу провокували й безпрецедентні масштаби псевдо ліквідних похідних інструментів. На найбільших фондових ринках Нью-Йорка та Лондона нагромадилося 1,5 квадрильйона доларів та інших структурованих продуктів, які перебувають в обігу на світовому фондовому ринку, і більшість яких емітовано в США та номіновано в американській валюті. До речі, й активи ці купувалися за запозичені, від 50 до 90% кошти [7, с. 11]. При цьому органи фінансового нагляду мали необ'єктивну інформацію для того, щоб зупинити розповсюдження цінних паперів за спекулятивними цінами. Як і в попередніх кредитних кризах причиною збитків було послаблення стандартів кредитування під час кредитного ажіотажу, коли банки «накачували» віртуальними грошима. Тому для унеможливлення подібного у майбутньому, необхідне ґрунтовне дослідження цих причин.

Очевидно, слід відштовхнутися від загальновідомого, що при усереднені значень ряду, який містить різні значення, втрачається повнота динаміки додатних і від'ємних показників і в підсумковий результат потрапляє лише позитивна динаміка. Чи не в цьому полягає помилка Рональда Коуза бо, як здається, саме його ідеї економічної теорії права і власності було покладено в основу архітектури фінансової глобалізації. За таких обставин першочергової уваги заслуговує аналіз співвідношення між банківськими активами та їх балансами. Відсутність останнього змушує фінансові ринки вести боротьбу з «нерегульованою тіньовою банківською системою», яка за оцінками експертів, сягає 10 трлн дол, та не прозорими структурам капіталу. Баланси значної кількості банків усе ще становлять від 2 до 3 трлн дол, що перевищує розумні межі в порівняні з відносно незначними розмірами акціонерного капіталу. Поряд зі списанням недіючих (безнадійних) активів банки намагаються підтримувати встановлений регуляторними органами рівень капіталу, хоча мобілізувати нові фінансові кошти нині досить складно.

Не дивлячись на заходи, що вживаються для порятунку «потопаючих» фінансових інститутів, використання схем урядових гарантій та деякі послаблення в монетарній політиці, майбутнє багатьох банків залишається невизначеним.

В інвесторів спостерігається невпевненість стосовно заходів пожвавлення світової економіки. Роботодавці не квапляться наймати нових працівників, побоюючись погіршення ситуації з попитом. Вагаються і споживчі, які стурбовані високим рівнем безробіття.

Так, економіка США демонструє поки що вкрай повільне економічне зростання. На тлі зростаючого рекордними темпами держборгу, котрий перевищив астрономічні 13 трлн дол зі щоденним зростанням на 4 млрд дол, ситуація не викликає особливого ентузіазму [14, с. 6]. Пауза в ході відновлення після кризи, пов'язана з негативним впливом фондового ринку. Стан останнього призвів до падіння індексу виробничої активності (ISM Manufacturing), який у червні поточного року впав до 56,2 пункту, порівняно з 59,7 пункту місяцем раніше, тоді як експерти очікували зниження всього до 59 пунктів. У результаті чого міністерство праці США оголосило, що кількість поданих заявок на допомогу у зв'язку з безробіттям зросло за цей період до 472 тис.

В Європі аналогічний індекс, який розраховується Market упав з 55,8 до 55,6 пункту, мінімального за останні чотири місяці рівня.

Нині світовий фінансовий ринок виглядає спустошеним, втративши за останні роки кризи десятки трильйонів доларів. Так, ситуація ускладнюється ще й тим, що декотрі великі фінансові

інститути, продовжуючи боротьбу за своє виживання та майбутнє, продають акції за ціною, що становить від 60 до 70 % їх реальної вартості. Наразі ціни акції виступають для економіки випереджальним індикатором, на відміну від звичайної ситуації, коли кон'юнктура на фондовому ринку визначається економічними тенденціями.

Тож заходи, до яких слід вдатися для пом'якшення руйнівного впливу кризи на розвиток світової сфери фінансових послуг задля того, щоб світовий банківський сектор у найближчому майбутньому мав цілковито нове обличчя й наповнився іншим змістом, наразі є першочерговими.

Щоб криза не проявила себе в страхітливих масштабах 1929 року владним інституціям і банкам треба позбутися коливань між розумінням того, що кризу не можна подолати без фундаментальних потрясінь і змін, і надією на те, що вона буде подолана в нормальній, циклічній формі, яка була характерна для інших криз і що в недалекому майбутньому ситуація почне покращуватися.

Таке не чітко визначене ставлення до вище зазначеного частково пояснює недостатнє прагнення урядів розвинених країн робити науково обґрунтовані й реальні висновки з системних збоїв фінансового сектору. Створюється враження, що уряди не знають, як вивести свої економіки з цього складного становища. Не можна говорити про «системні ризики» та необхідність державної допомоги фінансовим інститутам й одночасно дозволяти тим, хто відповідальний за останні послідовні системні збої, продовжувати грати в своє «світове казино», яке вже вкотре поставило світову господарську систему на межу краху.

Банкрутство Lehman Brothers все ж змусило уряди низки країн вдатись до активних заходів з оздоровлення своїх банківських систем. Були задіяні потужні регулятивні заходи нормалізації ситуації в сфері фінансових послуг, через стабілізаційні пакети для банків, змін у монетарній політиці та фінансове стимулювання. І це почало давати свої позитивні результати. Зокрема, дефіцит ліквідності завдяки інтервенціям центральних банків поступово зменшується. Відроджуються різні інструменти фінансування, знову відкривається ринок облігацій з погашенням. Перспективи відновлення глобальної банківської системи стали більш обнадійливими.

Проте потрібні заходи скеровані не стільки на стабілізацію загальної ситуації в банківській сфері, скільки на відновлення здатності банків здійснювати кредитні операції, оскільки це їх найважливіша макроекономічна мета. Адже ще в 2007 році світові активи (включаючи акції, приватні та державні борги, а також банківські вклади) становили 194 трлн доларів США – тобто 343 % щорічного світового ВВП [25, с. 3].

Банки також потребують змін у регуляторній політиці стосовно світової мережі фінансових послуг, оскільки глобальна криза завдала нищівного удару по іміджу владних інституцій багатьох провідних держав. До того ж низка органів банківського контролю не змогли своєчасно передбачити й усвідомити, що розміри деяких банків стануть настільки масштабними, що держава просто не в змозі буде їх врятувати. Наприклад, розміри деяких фінансових інститутів у Великій Британії і Швейцарії значно перевищують величину економічного потенціалу країни.

Не були готові регуляторні органи багатьох країн і своєчасно виявити ті складнощі, які виникли при функціонуванні структур з трансграничними активами. Тож, дія міжнародних регуляторних правил і нормативів можлива лише під контролем якогось міжнародного органу, котрий у кризовій ситуації зміг би бути останньою надією на порятунок.

Перед менеджментом центральних банків провідних країн постала необхідність створення нового глобального економічного регуляторного органу, щоб запобігти повторенню катастрофи 2008 року. В переліку невідкладних дій будь-якого нового чи реформованого старого інституту першочерговою буде проблема створення нових правил з управління рівнем ризику, який банкам і фінансовим інститутам буде дозволено прийняти на себе. До речі, в ряді країн вже давно діють регуляторні органи, що покликані тримати фінансові інститути під контролем. Це й, зокрема, Управління з фінансових послуг у Великій Британії або Комісія з цінних паперів та бірж у США. Наприклад, у Великій Британії таким регулятивним органом є агенція із нагляду за фінансовими послугами, яка має повноваження з регулювання банків, будівельних товариств, страхових компаній, інвестиційних компаній та фондів, фондів взаємної допомоги та ринку цінних паперів і похідних фінансових інструментів.

Про необхідність такого регулятора свідчить те, що, по-перше, у сучасних умовах активізації угод злиття та поглинання здійснення регулювання на секторальній основі ускладнюється через збільшення кількості фінансових конгломератів та розмивання відмінностей між різними фінансовими продуктами. По-друге, за рахунок ефекту масштабу економіки єдиний регулятор має можливість знижувати свої операційні та

інші витрати. По-третє, єдиний регулятор здатний більш ефективно здійснювати моніторинг ризиків, які утворюються у різних сегментах фінансових ринків, наприклад, коли йдеться про трансферт кредитного ризику між банками та страховими компаніями внаслідок використання ними кредитних деривативів.

Вище згадана агенція із нагляду за фінансовими послугами бере також активну участь у підвищенні рівня комунікації між регуляторами та їх кооперації під час розробки міжнародних стандартів: вона входить до складу Базельського Комітету, Міжнародної організації комісій з цінних паперів, Міжнародної асоціації регуляторів страхового ринку. Близько 70 % законодавчих актів Великої Британії ініціюється в Євросоюзі, і країна вже здійснила адаптацію низки важливих директив ЄС.

Європейський Союз наразі займається активною розробкою стандартів діяльності європейських банків з метою поглиблення і розширення структури фінансування за рахунок фінансових ринків Європи. Утім, процеси уніфікації стандартів діяльності на європейських фінансових ринках ускладнюють діяльність банків, оскільки останні будуть змушені мати справу з великою кількістю регуляторів, які не володіють достатнім рівнем компетенції для регулювання поточної діяльності банківських установ. У свою чергу це утруднює здійснення ризик–менеджменту та дотримання регуляторних стандартів. З огляду на зазначені проблеми цілком слушним є перехід країн ЄС до створення єдиного регулятора в банківському секторі. Британський досвід тут не буде на заваді, де об'єднується роз'єднаний нагляд і контроль за банківським сектором і монетарною процедурою.

За наявних умов навіть коли б існуючі регуляторні органи й виконували в повному обсязі покладені на них функції, все одно в кожній країні домінує своя уява про масштаби прийнятого ризику.

Проте своєчасне та беззастережне задіяння концепції «Базель ІІ» - переліку нових правил і нормативів дотримання вимог комітету – принаймні змогло б врятувати Lehman Brothers в США також попередити банкрутство п'ятого за величиною іпотечного банку Великої Британії Northern Rock, який надав кредитів на суму, що в сім разів перевищувала величину залучених ним депозитів. Концепція власне й була розроблена Базельським комітетом за банківським наглядом саме для того, аби банки не піддавали себе ризику, надаючи у вигляді кредитів величезні суми грошей у порівнянні з розмірами власного капіталу.

Впровадження нових норм регулювання банківської діяльності «Базель ІІІ», відповідно до яких вимоги до банківського капіталу з 2013 по 2018 рік буде підвищено більш як удвічі, повинне послужити розв'язанню означених проблем.

Не секрет, що під час кризи всі держави для стабілізації ситуації використовували великі пакети фінансового стимулювання своїх економік (ліберальна фіскальна політика, підвищення внутрішньої та зовнішньої заборгованості). Тобто всі вливали кошти в свої національні економіки. І саме тому зараз у багатьох країнах існує проблема великого бюджетного дефіциту та заборгованості.

Наріжним каменем у регулюванні, а також у розробці антикризових механізмів, має стати менеджмент модернізації структури капіталу банків і коректно імплементованих процедур нагляду за джерелами його фінансування.

Нині банкам необхідно вирішувати й проблему масової реприватизації. Робити це, там де необхідно, слід через безпосереднє фінансування державою заходів щодо націоналізації проблемних банків. Хвиля націоналізації, що «накрила» світовий банківський сектор, де протягом 2008-2009 років відбулась повна чи часткова націоналізація декількох банківських груп та окремих банків, зокрема, Nothern Rock і Bradford & Bingley, Fortis, Dexia, як це не парадоксально, ускладнює банківським установам завдання з мобілізації капіталу. Адже ситуація для інвесторів у цьому випадку залишається невизначеною і малозрозумілою. Більше того, втрати інвесторів, що є і так доволі суттєвими, цілком ймовірно, будуть ще більше зростати в процесі подальшої націоналізації.

Без державної допомоги банкам достатньо складно в найближчий час мобілізувати новий капітал для компенсації наявних та очікуваних втрат, які, за даними МВФ, сягнули 4 трлн доларів [15, с. 3]. За таких обставин доцільно розподілити зазначені втрати між провідними світовими банками з подальшим визначенням сум, які повинні бути мобілізовані для компенсації втрат.

Європейські банки вже працюють у цьому напрямку. Ними залучено 175 млрд євро, з яких 62% за допомогою емісії нових акцій. Близько 5% всього сконцентрованого капіталу було надано національними урядами. Але в цьому процесі ще багато не вирішених до кінця проблем – це і емісія гібридних акцій (для залучення дешевого капіталу) й випуск дорогих привілейованих акцій (цінні папери з фіксованим дивідендом) та створення суверенних фондів капіталу. Однак після того, як

інвестори почали абсорбувати втрати банків, вартість капіталу стала надзвичайно високою.

Нечітке розуміння інвесторами складних структур капіталу банків зробило для них майже неможливим залучення акціонерних вкладів в будь-якій іншій формі, окрім як в основній - саме високовартісній формі. Але для рекапіталізації втрат, що виникли в банківському секторі, необхідний саме базовий – акціонерний капітал.

Нині ринок намагається вивчити різницю між структурами капіталів та способами абсорбації втрат. У той же час інвестори стурбовані націоналізацією фінансових установ та масовим розпорошенням акціонерного капіталу, що в свою чергу ускладнює банкам мобілізацію чистого власного капіталу. Тож немає ніякої рації компенсувати втрати за рахунок гібридних інструментів використання, яких зобов'язує відшкодовувати збитки навіть через 10-20 років.

З врахуванням того, що уряду під час зворотної, в майбутньому, приватизації будуть повернуті виділені кошти на рекапіталізацію банків, а відтак – державні грошові ін'єкції в фінансові інститути слід розглядати лише як проміжний, а не постійний капітал. За певних обставин банкам, можливо, необхідно буде конвертувати державний капітал в акціонерний, який здатний ефективно абсорбувати втрати. Менеджменту банків слід враховувати, що оскільки інвестори втратили довіру до гібридних і привілейованих акцій, то ринок акціонерного капіталу закритий, за винятком певної державної допомоги.

Ймовірно, ближчим часом відбудеться суттєве залучення банками капіталу як від уряду, так і від діючих акціонерів – власне тих, хто по суті повинні підтримувати банки, в які вони вкладають інвестиції. Однак поки що, навряд чи буде звуження кредитних ринків до того стану, коли неакціонерний капітал буде інвестуватися в фінансові інститути.

Свою роль відіграло й нерозуміння структури деяких угод з гібридним капіталом, а також випадки їх анулювання, коли втрати вже були абсорбовані, що призвело до появи певної невизначеності та нерішучості серед інвесторів.

Проте, як тільки на ринку відновиться стабільність, банки отримають можливість оптимізувати всю свою структуру капіталу та джерела фінансування. Прояви надії на краще вже є. Так банк Standard Charted в кінці 2008 року здійснив випуск звичайних облігацій, почав активно діяти Santander. У кінці 2009 року група UniCredit зробила емісію акцій з метою підтримки власних акціонерів. Іспанія в липні того ж року розмістила держоблігації строком на п'ять років на загальну суму 3,5 млрд євро. Дохідність фондів при розміщенні становила 3,657 % річних, що дозволило залучити заплановану суму, оскільки попит перевищив пропозицію в 1,7 раза. Відбувається й розміщення п'яти – десятирічних боргових цінних паперів, що мають джерела недержавної підтримки. Це, безперечно, є ознаками повернення до нормального стану світових ринків капіталу. Однак стабілізації в банківській сфері замало – потрібен драйв у цьому процесі.

Разом із тим бажання інвесторів до більш масштабних угод у будь-якій формі фінансового інжинірингу, як-то розробка нових інструментів та методів фінансування, поки що обмежені. Все ще спостерігається масова недовіра серед інвесторів, значна частина яких постраждала від глобальної фінансової кризи.

Не всі фінансові ринки мали такі відчутні збитки як країни Європи. Так, банківський сектор Туреччини, який пережив кризу три-чотири роки тому був прибутковим. Цьому посприяли заходи регуляторних органів, що заборонили місцевим банкам здійснювати будь-які позабалансові операції, які й нині продовжують отримувати прибуток на власний (акціонерний) капітал у розмірі 20-25 %.

Збій глобальної фінансової системи стався в той час, коли економічна потужність переміщується із Заходу на Схід. Сьогодні надії світової економіки ґрунтуються на економіках держав східної і південної Азії очолюваних Китаєм та Індією. В свою чергу це призведе й до суттєвих змін світової банківської системи. За два-три роки банки в значній більшості країн будуть мати абсолютно інший вигляд: деякі з них перестануть існувати, інші будуть куплені більш успішними конкурентами.

Вже сьогодні банківська система США кардинально відрізняється від тієї, якою вона була раніше. Цьому буде сприяти й запровадження влітку закону про реформу регулювання фінансового сектору, покликаного не допустити повторення фінансової кризи 2008-2009 рр. Урядом запроваджується ціла низка обмежень для діяльності банків. Зокрема, обмежена на можливості інвестування коштів банками та фінансовими компаніями, а також обмеження на їх розміри й розділення комерційних та інвестиційних операцій. Головний аспект реформи – це захист споживачів. Система захисту забезпечуватиметься новим наглядовим органом, у якому буде одне завдання: піклуватись про людей, а не про великі банки, не про кредиторів та про інвестиційні компанії. Відтепер ніколи найбільші фінансові інститути, кра-

ху яких держава не може допустити, не тримати-муть платників податку у заручниках. Фінансова допомога у період кризи більше не надаватиметься з кишені платників податків. Передбачувані заходи стримуватимуть Уолл-Стріт, схильність якого до ризику викликала світову кризу й поставила під загрозу економіку світу.

Готуючись до діяльності в нових реаліях, світовий фінансовий ринок уже розпочав одну із найсерйозніших акцій за кілька останніх десятиліть – глобальну реформацію банківського сектору. Банкам доведеться капіталізувати суттєві кошти, щоб привести свої баланси у відповідність із новими значно жорстокішими, ніж ті, які діють нині, критеріями якості, прозорості та достатності банківського капіталу й активів згідно з новими правилами банківського регулювання– «Базель ІІІ».

Відповідно до нових норм, затверджених Базельським комітетом з банківського нагляду, частка акціонерного капіталу в загальному обсязі зважених за ризиком активів має бути збільшена в 2,5 раза – до не менш як 4,5 % (нині 2 %). Крім того, для протистояння можливим кризам у майбутньому банкам слід створити додатковий резервний капітал у розмірі 2,5 % від активів. Мінімальний поріг капіталу першого рівня збільшено у півтора раза – із 4 до 6 % від активів, зважених на ризик. Це має зменшити схильність їхніх топ-менеджерів і акціонерів до необґрунтованого ризику і підвищити імунітет банків до нових катаклізмів [17].

Поступовий перехід на нові стандарти має розпочатися в січні 2013 року з тим, щоб до 2019 року банки привели свої капітальні параметри в повну з ними відповідність.

Заходи для оздоровлення банківського сектору в Україні, під які вже виділені і плануються до виділення ще чималі кошти, повинні відповідати вимогам МФО (міжнародних фінансових організацій) узгоджених Меморандумом з МВФ і спеціальною програмою співробітництва зі Світовим банком. Для цього слід здійснити заходи імплементації таких важливих вимог директив МФО та ЄС, як директива дотримання вимог капіталу (Capital Requirements Directive Basel II), директива ринку фінансових інструментів (Market in Financial instruments Directive), директива дотримання умов прозорості (Transparency Directive), третя директива з протидії відмиванню грошей, отриманих злочинним шляхом (Third Money Laundering Directive), а також приєднатися до Плану дій у сфері фінансових послуг (Financial Services Action Plan).

Наскільки компетентними будуть здійснені ці заходи поки зарано говорити. Відповідна регуляторна база ще тільки готується. Однак вже нині важливо, щоб їх підготовка, а тим більше реалізація, сприяла оздоровленню фінансового сектору – бюджетній стабільності і зниженню боргового навантаження.

Двічі проведене стрес-тестування банківських установ країни, на їх відповідність критеріям достатності капіталу, засвідчило поки що про його недостатність. За розрахунками Fitch потреби в капіталі українських банків можуть бути значно більшими. За даними аналітиків агентства за період кризи – четвертий квартал 2008 року до початку другого півріччя 2009 року – надходження нового капіталу становило близько 86 млрд грн. Це більше ніж половина потреб сектору в рекапіталізації, які, відповідно до попередніх розрахунків агентства, становили 150 млрд грн. Аналіз проблем та ризиків банківського сектору показує, що, окрім концентрації банківського капіталу, рівень капіталізації не вирішує жодної з них. Не слід забувати, що навіть якщо зібрати весь банківський капітал України в один, то він сягне рівня одного з п'ятірки банків Польщі [24].

На вимогу міжнародних фінансових донорів щодо приведення діяльності українських банків у відповідність із законодавством Євросоюзу та іншими законами України Верховна Рада прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законів України (щодо регулювання діяльності банків)», більше відомий, як законопроект № 0884. Ним, зокрема, передбачено: встановити мінімальну планку статутного капіталу в розмірі 120 млн грн. для створюваних банків, а діючих – привести свої баланси у відповідність до цієї вимоги протягом п'яти років. Позитивним цієї норми закону є те, що вона не дала зникнути малим банкам, так званої третьої – 21 банк та четвертої групи– 118 банків [22, с. 7]. Адже саме ці банки наразі працюють із малим та середнім бізнесом. Це їх бізнес-партнери. Крім того в діяльності малих банків є й той нюанс, що в установ із меншими активами більше можливостей вийти з кризової ситуації: вантаж поганих боргів на їхніх балансах значно менший, ніж у великих.

Однак закон містить і низку економічно необґрунтованих положень. Зокрема, мова йде про необмежене розширення повноважень НБУ, який одержав повноваження самостійно, на власний розсуд, визначати широке коло вимог, що стосуються заснування, реєстрації, реорганізації банків і регулювання діяльності банківської системи. Але ж регулятор зобов'язаний діяти лише в межах повноважень, передбачених Конституцією

(ст.19) і законами України. Звідси великі сумніви щодо його узгодженості із положеннями базельських принципів і Директив ЄС та рекомендацій МВФ і Світового банку.

У результаті склалася ситуація, коли правильні ідеї одержали викривлену реалізацію. Оскільки новий закон приймався під егідою угоди з МВФ, передбаченою програмою stand by, парламентські чиновники скористались цією обставиною, виписали для себе максимально можливе збільшення повноважень. Де гарантія того, що якщо наміри чиновників стануть «раптом» відрізнятися від декларованих, це не призведе до кардинального перерозподілу ринку банківських послуг. Адже кожен із них є впливовим власником або високим покровителем того чи іншого банку і воліє вирішувати питання з регулятором, користуючись власним статусом і, звісно ж, у суто особистих інтересах.

Рішення чиновники приймають, зазвичай, за особливою процедурою, що найчастіше має мало спільного з чинними законами і підзаконними актами. Тим самим створюється підґрунтя для корупції та зловживань. А це вже суперечить вищезгаданій – Transparency Directive ЄС.

Неоднозначність сприйняття з боку банківської громадськості й експертного середовища викликає і сценарій регулятора щодо виводу рекапіталізованих банків країни із критичної ситуації. Чим це може завершитися – йдеться про три комерційні установи – Родовід Банк, Укргазбанк та банк «Київ», - регулятор не розповсюджується, але андеграундна думка ідей та шляхів порятунку є.

Зокрема, Родовід Банк пропонується перетворити на так званий «банк безнадійних активів». Саме в цей банк будуть переведені всі проблемні кредити Укргазбанку та «Києва». Суму подальшої рекапіталізації банків (включаючи субборг банку «Надра») через один із державних банків, буде знижено з 20 до 13 млрд. грн. [4, с. 7]. Всі депозити населення у Родовід Банку з активами у вигляді отриманих від Мінфіну державних облігацій будуть переведені в один із держбанків. Скоріше за все, ним стане Ощадбанк, який одержав від держави потрібне для таких операцій вливання капіталу. Уже після цього фінустанову реформують у «банк безнадійних активів», до якого перейдуть усі проблемні активи вже згаданих двох банків.

Цей банк стягуватиме проблемні борги, проте в найближчі роки його мають ліквідувати. Вивівши проблемні активи із Укргазбанку, влада планує збільшити його капітал на 4,3 млрд грн., а задля поліпшення фінансового стану та подальшої приватизації підсилити менеджмент Укргазбанку та «Києва» шляхом введення до складу їхнього керівництва професіоналів високого рівня, які відродять їхню фінансову життєдіяльність. Чи можуть такі починання бути доведеними до логічного завершення, як і те чи такий «рецепт» є бездоганним викликає сумніви.

Не бажано втрачати аж три великі банки, які дорого коштують лише тоді, коли працюють. Адже банківська установа – це галузь сервісу, у ній зібрано багато послуг і віртуального капіталу, ІТ - технології, охорона, картковий бізнес, регіональна мережа, клієнтська база тощо (які напрацьовуються роками). Усе це стає нічим у випадку банкрутства, тоді як у діючому стані оцінюється у сотні мільйонів доларів. Проте й державний бюджет не має коштів для того, аби повернути ці банки до життя. Адже у 2009 році у капітал трьох націоналізованих банків (Укргазбанк, «Київ» та Родовід Банк) було влито 19,6 млрд грн., а вже у вересні 2010 року виявилось, що вони потребують до капіталізації ще на суму 12,5 млрд грн. [15, с. 7]. Переведення вкладів Родовід Банку в іншу банківську установу значно послабить як її, так і всю банківську систему.

Загальновідомим є те, що ідея утворення так званого «поганого» банку ретельно обговорювалась як у нашій країні, так і за кордоном. Проте нічого з цього не вийшло. Тож навіщо було передавати проблемні депозити Укрпромбанку в Родовід Банк, щоб нині знову переводити гроші вкладників з останнього банку в якусь іншу установу. Зараз доцільніше було б ліквідувати цю установу, як і радили в свого часу Світовий банк та МВФ, з виплатою коштів із Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Висновки. Перші підсумки світової фінансової кризи та визначення подальших перспектив розвитку банківської системи засвідчують, що час, коли банкіри робили гроші з повітря, залишився в минулому. Тож банкам необхідно зосередитися на ефективній діяльності своїх підрозділів та їх прямих функціональних обов'язках. Наразі виникає потреба у створенні нового глобального фінансового порядку. Міжнародна банківська система – її основоположні принципи, способи регулювання й інститути – вимагають глобального реформування. Бо реформи по своїй суті– це ніщо інше, як модернізація структури банківського капіталу та джерел його фінансування в умовах фінансової глобалізації, удосконалення існуючої банківської системи.

Список використаних джерел

1. International Association of Deposit Insurers (IADI) [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступу: http://www.iadi.org.
2. Latter T. The causes and management of banking crises // Handbooks in Central Banking. – 1997. – July. – P. 1-53.
3. Адрианов В. О возможных подходах к реформе мировой финансовой системы. [Цит. 28.10.2008] / В. Адрианов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://viperson.ru/wind?ID=51229&soch=1.
4. Алексеєв А. Куди зайдуть? Держава визначилася з подальшою долею рекапіталізованих банків. Майже. // Дзеркало тижня.– №8. – 5 березня 2011 р. – С. 7.
5. Барановський О. І. Антикризові заходи центральних банків зарубіжних країн // Вісник НБУ. – 2009 р. – № 4. – С. 8-19.
6. Барановський О.І. Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання [Текст]: монографія / О.І. Барановський. – К.: КНТЕУ, 2009. – 754 с.
7. Василишин Р.Братства «кінця». Кінець // Дзеркало тижня. – № 44. – 22 листопада 2008 р. – С. 11.
8. Васильченко З. М. Управління проблемними активами банків у міжнародній практиці // Журнал європейської економіки. 2009. – Т. 5 (№ 4). – С. 453-464.
9. Гальчинский А. Нас очікує поетапне перетворення діючої валютної системи і сьогодні може йтися лише про проміжні рішення // Дзеркало тижня. – № 11. – 28 березня 2009 р.
10. Гальчинський А. Світова грошова криза: витоки, логіка трансформацій // Дзеркало тижня. – № 42. – 8 листопада 2008 р.
11. Деринг Ханс-Ульрих. Универсальный банк – банк будущего. Финансовая стратегия на рубеже века: Пер. с нем. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 384 с.
12. Зарицька І. А. Особливості функціонування банківського капіталу у глобальному економічному просторі // Актуальні проблеми економіки, 2009. – № 2 . – С. 129-143.
13. Збитки від кризи можуть сягнути $4 трлн. // Урядовий кур'єр. – 23 квітня 2009 р. – № 73. – С. 3.
14. Земляк Н. Дракон расправляет рейтинги. // Вечерние вести. – 15 июля 2010 г. – С. 6.
15. Іщенко Г. Рекапіталізовані банки: три сценарії розвитку // Урядовий кур'єр. – 29 січня 2011 року. – № 7. – С. 7.
16. Классенс С., Козе А., Терронс М., Когда кризисы накладываются друг на друга // Финансы и развитие. – 2007. – Март. – с. 26-28.
17. Консультативный материал Базельского Комитета по банковскому надзору. Повышение устойчивости банковского сектора. – [Електронний ресурс]. – 2011 г. – Режим доступу: http://www.cbr.ru.
18. Папуша А. Госпітальні банки: світовий досвід можливості для України // Вісник НБУ. – 2009. – № 7. – С. 3-8.
19. Пацера М. Світова фінансова криза та її наслідки для банківської системи України // Вісник НБУ. – 2009. – №1. – С. 28-33.
20. Пустовійт Р.Ф. Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. 14-15 жовтня 2010 р. – Черкаси: ЧІБС УБС НБУ, 2010, – 370 с.
21. Симановский А. / О регулятивных требованиях к устойчивости банков (развернутые тезисы) / А. Симановский // Деньги и кредит. – 2009. – № 9. – С. 12-19.
22. Сколотяний Ю., Пасочник В. Банківський капітал: Розмір має значення. // Джерело тижня. – № 45. – 4 грудня 2010р. – С. 7.
23. Степаненко Б. Інтернаціоналізація банківського сектору України: ціна й методи злиття та поглинання. / Б. Степаненко // Економіст. – 2010. – № 1. – С. 12-15.
24. Украинские банки – одни из худших в мире. [Електронний ресурс]. – 2011р. – Режим доступу: http://gde.ua/.
25. Фішер Й. Наша постмодерністська криза. // День. – 3 червня 2010 р. – С. 3.
26. Швайка М. Світова фінансова криза: причини виникнення та шляхи подолання / М.Швайка // Науковий журнал Економічний Часопис – XXI. – 2008. – №11. с.12.

УДК 338.24.01

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ КОНТРОЛЛИНГА: ПОЗИТИВНЫЕ И НЕГАТИВНЫЕ АСПЕКТЫ

EFFICIENCY ASSESSMENT OF MANAGEMENT ON THE BASIS OF CONTROLLING: UPSIDES AND DOWNSIDES

Сергей Викторович КОВАЛЕВ
к.ф.н., старший научный сотрудник
Института проблем управления им. В. А. Трапезникова РАН
E-mail: ksv.ipu@bk.ru
Sergey V. KOVALYOV
Candidate of Finance, Senior Research Fellow,
RAS Institute of Control Sciences named after V. A. Trapeznikov

Аннотация: В статье рассматриваются положительные и отрицательные эффекты применения принципов контроллинга на промышленных предприятиях России. Представлен обзор существующих в России и за рубежом научно-практических школ и их концепций применения контроллинга в управлении промышленными предприятиями. Приводится анализ положительных и отрицательных последствий применения различных концепций и методов контроллинга в управлении промышленным предприятием.

Summary. Upsides and downsides of application the controlling principles at industrial enterprises of Russia are described. The overview of existing in Russia and abroad the scientific and practical schools and their controlling concepts in the industrial enterprises management is provided. The analysis of positive and negative effects of using the various concepts and controlling methods in the management of industrial enterprise is conducted.

Ключевые слова: *контроллинг, система управления, концепции контроллинга, управление на основе контроллинга, оценка эффективности управления.*
Key words: *controlling, management system, the controlling concepts, management by controlling, control efficiency evaluation.*

Постановка проблемы. Термин «контроллинг» все чаще используется среди ученых и практиков в области экономики и управления предприятиями различных отраслей народного хозяйства. Не вдаваясь глубоко в понимание смысла данного термина, его используют как модное слово, следует сказать, что данный термин зародился в США, в 60-70-е годы XX века и перекочевал в Западную Европу, а затем в начале 90-х в Россию и большинство стран Восточной Европы. Слово "контроллинг" произошло от английского to control – контролировать, управлять, в англоязычных источниках термин «контроллинг» практически не используется (в Великобритании и США укоренился термин «управленческий учет»).

Цель статьи. Основополагающий элемент системы контроллинга на предприятии – управленческий учет. Зачастую само понятие контроллинга ассоциируется с понятием управленческого учета, но это не совсем верно. Основная задача управленческого учета – предоставление достоверной информации для принятия управленческих решений. Функции контроллинга включают в себя управленческий учет и планирование, контроль, координи-

нацию и выработку рекомендаций для принятия управленческих решений.

Первоначально понятие контроллинга объединяло совокупность задач в сфере учета и финансов, а "контроллер" был главным бухгалтером. Затем оно получило более расширенное толкование и стало включать вопросы финансового контроля и лучшего использования финансовых средств и источников. В настоящее время "контроллинг" можно определить как «систему управления процессом достижения конечных целей и результатов деятельности фирмы, т.е. в экономическом отношении, с некоторой долей условности, как систему управления прибылью предприятия» [5, 6, 7].

В теории и на практике контроллинг понимают очень по-разному. Одни говорят, что контроллинг – это контроль и внутренняя ревизия, другие же считают, что контроллинг сродни аудиту. Специалисты в области Автоматизированных Систем Управления Предприятиями (АСУП) полагают, что контроллинг – это практически то же самое, что и АСУП, но лишь с учетом новых условий хозяйствования [3, 4]. Нередко контроллинг сравнивают с системой программно-целевого планирования. Некоторые специалисты отождествляют контроллинг с бюджетированием [12, 14]. Однако чаще всего, знак равенства ставится между контроллингом и управленческим учетом. Можно привести характерное для специалистов в области учета и анализа высказывание: «То, что в России понимается под управленческим учетом, в Германии называют контроллингом» [11, 12, 13].

Обоснование полученных научных результатов. Ни с одним из приведенных выше определений контроллинга нельзя согласиться в полной мере. Не следует отрицать, что в так называемой «системе контроллинга» используются инструменты управленческого учета, программно-целевого планирования, бюджетирования и контроля. Современные системы управления предприятиями и тем более контроллинг не может обойтись без АСУП, так как процессы сбора, обработки, хранения и предоставления информации пользователям целесообразно автоматизировать. Однако не инструментальное наполнение контроллинга отличает его от других концепций и методологий управления. В контроллинге гораздо важнее не то, «что» он использует в качестве методов и инструментов, а «для чего», то есть для каких целей.

1. Существующие в России и за рубежом научно-практические школы контроллинга в управлении.

Основополагающий вклад в исследование проблем интеграции управленческих функций, проектированию системы контроллинга, а также в разработку и описание классических элементов системы внесли ведущие зарубежные ученые в области прикладного менеджмента Р. Манн, Э. Майер, А. Дейл, К. Лиссман, Г. Хомбург, П. Вебер, Д. Хан, А. Дайле и др.

Основателем и идеологом концепции контроллинга, а также известной школы Академии контроллинга, является доктор Альбрехт Дайле. Созданная А. Дайле в 1971 г. Академия контроллинга (г. Гаутинг / Мюнхен, Германия), позволила тысячам практических работников и руководителей, занимающихся вопросами экономики предприятия, принять участие в различных семинарах и тренингах, проводимых А. Дайле и его коллегами, привела к формированию плеяды специалистов, стремящихся внести свой вклад в развитие и распространение методов и инструментов контроллинга.

Выпускниками Академии контроллинга основан в 1974 г. Союз контроллеров – общественная организация, целями которой являются разработка общих принципов и методологии контроллинга, решение проблем организации деятельности соответствующих служб на фирмах, обмен опытом работы и оказание профессиональной поддержки членам Союза контроллеров. Региональные группы этого Союза, работающие не только в Германии, но и в других странах (Австрии, Швейцарии), регулярно проводят мероприятия, направленные на достижение целей этой организации. Союз контроллеров имеет свой печатный орган – журнал «Controller Magazine», на страницах которого специалисты крупных, средних и малых предприятий различных отраслей рассказывают о своих достижениях, разработках и проблемах.

Ежегодно с 1974 г. проводится Конгресс контроллеров, принять участие в котором, кроме членов Союза, могут все желающие. Этот форум можно назвать самым представительным в области контроллинга в настоящее время. На Конгрессе контроллеров рассматриваются вопросы, составляющие основу программы повышения квалификации специалистов и руководителей в Академии контроллинга. Везде основоположником, будь то Академия контроллинга, Союз контроллеров, Конгресс контроллеров, журнал

«Controller Magazine», является доктор А. Дайле [1], признанный научный авторитет, необыкновенно обаятельный человек, он делом жизни избрал внедрение в практику методов и процедур контроллинга как одного из направлений современного менеджмента.

В сентябре 2002 г. Международная группа контроллинга (International Group of Controlling) разработала также стандарт миссии контроллера – внутрифирменного советника, организующего и сопровождающего процесс постановки целей, планирования и управления, и несущего тем самым совместную ответственность за достижение целей. Более конкретно это означает, что:

- Контроллеры обеспечивают прозрачность результатов, финансов, процессов и стратегий, способствуя тем самым более высокой эффективности.
- Контроллеры координируют под-цели и под-планы в рамках единого целого и организуют систему внутрифирменной отчетности.
- Контроллеры выстраивают процесс постановки целей, планирования и управления так, чтобы каждый сотрудник, принимающий решения, ориентировался на цели компании.
- Контроллеры обеспечивают сбор необходимых для этого данных и информации.
- Контроллеры создают и обслуживают контроллинговые системы.

Международная группа контроллинга (International Group of Controlling, www.igc-controlling.org) со штаб-квартирой в г. Сант-Галлен (Швейцария) объединяет в себе 26 компаний и образовательных учреждений из Германии, Швейцарии, Австрии, Польши, Чехии, Словении, Венгрии, Беларуси и России.

Основными целями Международной группы контроллинга (International Group of Controlling) являются:

- определение требований к профессии и роли контроллера в компании;
- организация форума для обмена мнениями и идеями;
- создание базы для согласования и дальнейшего развития концепций контроллинга, а также для выработки единой терминологии контроллинга;
- налаживание связей с научными кругами и смежными дисциплинами;
- повышение спроса на рынке на образовательные программы по контроллингу и обеспечение их высокого качества;
- определение стандартов качества деятельности членов Группы и сертификация учебных программ;
- разработка основ для последующей сертификации специалистов области контроллинга.

Некоторые современные проблемы контроллинга нашли отражение в работах Г. Ортмана, Т. Скоуна, Х. Штаймана, И. Шрайогга, И. Сьюрца, В. Ньюмана, Г. Пича, Э. Шерма, А. Беккера, Д. Хана, Х. Хунгенберга и др.

Среди отечественных авторов наибольшую известность получили работы Е. А. Ананькиной, С. В. Данилочкина, Н. Г. Данилочкиной, А. М. Карминского, Н. И. Оленева, А. Г. Примака, С. Г. Фалько и др.

Значительным фактором развития концепций (ибо их несколько) стратегического контроллинга стали методы стратегического планирования и управления, которые наиболее полно изложенные в трудах И. Ансоффа, Б. Карлоффа, У. Кинга, Д. Клиланда, Т. Коно, Р. Акоффа, Д. Нортона, Р. Каплана, собственно у которых и были заимствованы контроллерами, из российских ученых следует отметить работы С. Н. Абдулиной, В. А. Орнатского, С. А. Тутника.

Большое значение в развитии концепций контроллинга имели работы по теории и практики инновационного менеджмента Й. Шумпетера, Н. Д. Кондратьева, Р. Фостера, Б. Твисса, Б. Санто, Х. Фримена, Г. Менша, П. Н. Завлина, А. Г. Поршнева, Ю. П. Морозова, Ю. В. Шленова, Р. А. Фатхутдинова и др., ставших методологической базой современного контроллинга. Одним из направлений которого стали вопросы оценки инновационного потенциала предприятий, основанные на трудах А. А. Трифиловой, Н. Н. Ахметова, А. А. Заварзина, А. Г. Поршнева, З. П. Румянцевой, Н. А. Соломатина и др.

Понимание сущности контроллинга важно не только для развития теории управления, но и не менее важно для правильной оценки понимания и применения контроллинга на предприятии. Если контроллинг развивать в направлении все большего охвата имеющихся и новых организационно-экономических и управленческих методов и инструментов, то на практике это приведет к подмене понятием контроллинг всех «родственных» функций контроля на предприятии: аудита, внутреннего контроля и т.п. Для теории вопроса также важно понять, является ли контроллинг самостоятельной научной дисциплиной, имеющей свой предмет и метод, либо это «старое вино в новые меха», то есть новая упаковка для давно известных вещей?

Попытаемся рассмотреть причины, которые привели к такому различию в понимании функций и задач контроллинга? Видимо, основная причина заключается в том, что при внедрении так называемого «организационно-методического комплекса контроллинга» на предприятии, осуществляющегося, как правило, поэтапно в течение 2-5 лет[1], вначале создается система учета затрат по видам, местам возникновения, продуктам и услугам. Затем предприятие приступает к построению системы планирования и бюджетирования, разрабатывает или покупает информационную систему для автоматизации перечисленных выше задач. Далеко не все отечественные предприятия на практике реализуют весь комплекс контроллинга, ограничиваясь, чаще всего, внедрением задач управленческого учета и бюджетирования, что более рационально и целесообразно. При этом, как правило, подразделение, реализующее перечисленные выше задачи, переименовывается в службу (дирекцию) контроллинга.

Если внедрением контроллинга на предприятии будут заниматься специалисты по компьютерам и информационным технологиям, то предприятие получит высокотехнологичную АСУП под вывеской «Служба (дирекция) Контроллинга». Все основные процессы на предприятии будут автоматизированы, отчеты руководителям и специалистам подразделений будут поступать в самом подробном виде. При этом в стремлении к полной автоматизации забываются потребности первых лиц. Им не нужны «тяжеловесные» отчеты, которыми пользуются специалисты соответствующих подразделений. Руководитель нуждается в обобщенной и уплотненной информации с кратким комментарием, чтобы понять общую картину состояния дел на предприятии с точки зрения достижения поставленных стратегических и оперативных целей. Не следует перегружать руководителя ненужной или несущественной информацией, иначе у него не хватит времени на обдумывание и принятие стратегических решений.

2. Обзор концепций, методов и инструментов контроллинга в управлении промышленными предприятиями.

Анализируя современную практику управления предприятиями, можно отметить, что контроллинг превращается из поставщика информации для руководителей, реализующих цикл управления, в управленческую надстройку вида «управление процессом управления». При этом позиция и формализация целей контроллинга осуществляется через систему показателей, планирование мероприятий и бюджетирование для достижения целей, исполнение плановых мероприятий, контроль показателей и анализ отклонений, принятие управленческих решений. Тем не менее, система показателей, планирование мероприятий и бюджетирование для достижения целей, исполнение плановых мероприятий, контроль показателей и анализ отклонений, принятие управленческих решений являются составными элементарными процессами цикла управления современного предприятия[2].

Следует признать, что в настоящее время не все этапы управленческого цикла в равной мере получают информационно-аналитическую и методическую поддержку со стороны контроллинга. Наиболее часто и успешно реализуются функции информационной поддержки этапов бюджетирования, контроля фактических значений и анализа отклонений.

Если внимательно проанализировать определения контроллинга, приведенные в работах представителей различных концепций: Д. Хана [15], П. Хорвата [6] и А. Дайле [1], то центральным моментом явится взаимосвязь управления, контроллинга и учета. Несмотря на различие взглядов перечисленных выше авторов на задачи контроллинга (информационное обеспечение процесса управления, координация по достижению целей, экономическое сопровождение руководства и т.д.), все они прямо или косвенно признают за контроллингом базовую функцию «поставщика цифр» для управления. Другими словами, контроллинг рассматривается как новая ступень развития учета, адекватная современным требованиям к системе управления, возникшим вследствие динамичных изменений внешних условий функционирования предприятий.

Если подойти к рассмотрению учета, контроллинга и управления как научных дисциплин, которые согласно учению немецкого философа

1 Процесс извлечения денег из предприятия под предлогом анализа, разработки, внедрения, постановки и поддержки системы, которым занимается «контроллер» или группа «контроллеров», по продолжительности может занимать от нескольких месяцев до нескольких лет, насколько у предприятия хватит денег и «мозгов» быть донором «контроллеров».

2 Этот комплексный и расчетно-математический подход, апробированный на основе многолетних исследований, подробно с практическими примерами, описан в коллективной монографии: Анисимов С. Н., Колобов А. А., Омельченко И. Н., Орлов А. И., Иванилова А. М., Краснов С. В. Проектирование интегрированных производственно-корпоративных структур: эффективность, организация, управление/под ред. Колобова А. А., Орлова А. И.- М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2006. – 728 с.

Канта следует классифицировать по предмету, то можно предположить, что контроллинг как научная дисциплина не обладает своим самостоятельным предметом исследования, поскольку: предметом учета как научной дисциплины являются регистрация и контроль в натуральном и стоимостном выражении фактов, товарных и денежных потоков, связанных с производственно-хозяйственной деятельностью предприятия. Предметом управления как науки является система знаний о закономерностях обеспечения наилучшего достижения намеченной цели в условиях изменяющейся среды.

В таком случае, предметом контроллинга как научной дисциплины должно являться измерение ресурсов, процессов и результатов производственно-хозяйственной деятельности для принятия управленческих решений? В предложенном определении предмета контроллинга как научной дисциплины ключевым словом является измерение. Если «контроллинг» предполагает разработку теории, методов и инструментов измерения в различных плоскостях, структура которых предложена в ряде работ профессора А. Дедова [3], например: ресурсы: материалы, труд, основные средства, энергия, финансы и т.п., функциональные области и процессы: НИОКР, производство, закупки, сбыт, управление персоналом и т.п., элементы управления: учет, планирование, контроль, анализ, то необходима адекватная измерительная шкала с обязательным нормированием (эталонированием) значений коэффициентов.

Особенностью измерений в социально-экономических системах является необходимость учета фактора времени, что обеспечивает методическое единство измерений в различные временные периоды, а, следовательно, сопоставимость полученных результатов. Кроме того, необходимо проводить измерения не только фактов и явлений прошлого и настоящего, но и на прогнозируемую перспективу. Естественно, что методы измерений при этом должны быть различными. Если измерения не обеспечивают допустимую точность, объективность, единообразие и сопоставимость, то мероприятия по планированию, контролю, учету, анализу отклонений, а также интерпретации полученных результатов становятся либо бессмысленными, либо слабо обоснованными.

Эволюционная теория является альтернативой неоклассической идее механической максимизации при статических ограничениях. Она иначе рассматривает экономические явления, базируясь на приверженности людей к следованию правилам принятия решений, а также необходимости инновационной деятельности для успешного развития фирм. Развивая идеи Й. Шумпетера об инновационном развитии фирм на основе нововведений в области продукции, технологии, рынков сбыта, сырья и т.д., эволюционисты делают акцент на необходимости учета реагирования работников организаций на изменение заведенного порядка, набора правил (рутин), сложившихся за определенное время, под влиянием различных факторов среды. Контроллинг при этом представляется процессом координации принятия управленческих решений менеджерами всех сфер деятельности организации. При чем наибольшее внимание уделяется мнению HR-менеджеров, формированию и развитию коллективного знания. Таким образом, контроллинг становится частью «рефлексивной структуризации» деятельности предприятия с учетом ее целевого состояния и сценариев развития внешней среды. (Термин «рефлексивная структуризация» предложили Г. Ортман. Д. Сидоу и А. Виндлер [4]).

Периодизация этапов развития контроллинга с точки зрения различных общенаучных подходов к развитию объекта исследования представлена в таблице 1.

Первые четыре концепции контроллинга отличаются от остальных использованием принципа управления по отклонениям. С переходом к метамодели в науке появляются идеи упреждающего реагирования. В шестой концепции высказывается возможность проактивного управления, обусловленного координацией управленческих решений путем рефлексии и формализации корпоративных знаний. В рамках концепции метамодели управления возникают подсистемы контроллинга – контроллинг инвестиций, контроллинг логистики, финансовый контроллинг, а также контроллинг персонала. Не смотря на существование различных концепций контроллинга, следует отметить, что в качестве объекта исследования все концепции рассматривают организацию (хозяйствующую единицу), а предметом контроллинга, прежде всего, выступает управление ее затратами и прибылью, следовательно, эффективностью.

Попытаемся дать собственное развернутое определение контроллинга, в котором выделим: философскую, функциональную и организационную составляющие. Основные постулаты

Таблица 1

*Характеристики концепций контроллинга**

Концепции контроллинга и его представители	Содержание и сущность концепций контроллинга
Управленческий учет (нач. 30-х годов XX века) Манн Р., Майер Э., Скоун Т., Фольмут Х., Дайле А. Глущенко В.В., Глущенко В.И. *(Ситуационный подход)*	Концепция ориентирована на ситуационный подход в управлении организацией, приоритет оперативных решений. Контроллинг направлен на отслеживание изменений в структуре и поведении организации как системном образовании, их анализе. Управленческий учет имеет ярко выраженный прикладной характер, требует инструментов, алгоритмов учета и распределения затрат. Контроллинг описывает методы управления поведением затрат и оперирует многочисленными инструментами управления затратами, маржинального анализа, финансового менеджмента.
Управленческая информационная система (70-е годы XX века) Рейман Т., Прайсслер П., Брюггеймер М., Берр Х. *(Количественный подход)*	Концепция строится на использовании данных бухгалтерского и управленческого учета в принятии управленческих решений в широком аспекте функциональных областей деятельности организации. Контроллинг становится системой информационного обеспечения, ориентированной на создание единого информационного пространства, на основе разработки планов и бюджетов.
Планирование и контроль (середина 80-х XX века) Д. Хан, Шнайдер Д. *(Системный подход)*	Дитгер Хан как основатель этой концепции считает, что контроллинг – это информационное обеспечение, ориентированное на результат управления предприятием [5, С. 108]. Свою концепцию он основывает на предыдущей (информационная система), разделяет принципы оперативного и стратегического контроллинга. Это позволяет описать координирующую роль контроллинга, заключающуюся в выработке методики согласования оперативного и стратегического планирования в области производственных задач.
Координация (середина – конец 1980-х гг.) Х.У. Кюпер, Й. Вебер, А. Зунд, П. Хорват *(Функциональный подход)*	Суть концепции контроллинга заключается в формировании набора оперативных и стратегических показателей деятельности организации и достижения их баланса для оценки результативности ее деятельности. Контроллинг определяется как «координация системы менеджмента в целом с целью обеспечения действий, направленных на целевое управление» [4]. Суть контроллинга как инструмента координации представил П. Ховарт: «При управлении по обратным связям выходные параметры изменяются, соотносятся со стандартом, и таким образом осуществляется управление по отклонениям» [6]. Эта роль контроллинга признается всеми учеными как основополагающая. В рамках этой концепции стали активно использоваться ключевые показатели результативности (KPI), а также система сбалансированных показателей, предложенная Д. Нортоном и Р. Капланом.
Управление управлением (начало 90-х) или метасистема управления Шрайогг И., Сьюрц И., Ньюман В., Данилочкина Н.Г., Карминский А.М., Оленев Н.И., Примак А.Г, Фалько С.Г. *(Системный+инновационный подход)*	Контроллинг рассматривается как метамодель управления, в основе которой лежит структурный системный анализ. Он является своеобразным механизмом саморегулирования деятельности организации (фирмы), обеспечивающим обратную связь в контуре управления. Эта концепция опирается на системообразующую роль контроллинга в управлении организацией и необходимость стратегической навигации в деятельности руководства. Ананьина Е.А. и Данилочкина Н.Г. трактуют его как «систему управления достижением целей». Целью контроллинга является создание инструментов для количественного измерения стратегических намерений и потенциалов.
Координация процесса принятия решений и оптимизация интересов заинтересованных лиц (начало XXI века) Г. Ортман, Д. Сидоу, А. Винделер *(Синергетический+процессный подход)*	Концепция характеризует контроллинг как функцию поддержки принятия управленческих решений с учетом потребностей всех заинтересованных лиц. Г. Ортман, Д. Сидоу, А. Винделер предложили для обозначения данного процесса термин «рефлексивная структуризация», под которой понимают «описание специфических процессов организационного воспроизводства в рамках структурной модели» [4]. В рамках этой концепции контроллинг основывается на объединении специалистов с целью координации принимаемых решений, что позволяет получить синергетический эффект.

* Составлено на основе [8].

современной философии контроллинга можно сформулировать следующим образом:

- Приоритет рентабельности деятельности и роста стоимости предприятия в долгосрочной перспективе над ростом объемных показателей. Это означает, что размеры предприятия, объемы выпуска, количество филиалов и клиентов, ассортимент продукции, сумма баланса и т.п. являются второстепенными по сравнению с эффективностью работы предприятия в целом и его подразделений. По данному положению выходит, что не важны производимые продукты и услуги, а важно отсроченная стоимость компании – иначе, чем больше капиталовложение в систему управления и организационно-штатную структуру, тем выше для «контроллеров» стоимость предприятия, которое затем можно «приватизировать» путем «рейдерства» и распродать по частям.
- Мероприятия по обеспечению роста эффективности и стоимости предприятия не должны превышать допустимые для конкретных условий функционирования уровни рисков. Риски основной деятельности предприятия существуют, пока существует само предприятие, а некоторые виды рисков всегда будут существовать. Поэтому тезис о том, что мероприятия по обеспечению роста эффективности и стоимости предприятия не должны превышать допустимые риски, является логически и по существу неверным.
- Для реализации принципа менеджмента качества «Принятие решений, основанных на фактах», философия контроллинга предполагает устранение на предприятии практики применения репрессивного менеджмента. Другими словами: «На предприятии нет виновных лиц, есть лишь несовершенные технологии управления». Применение жестких наказаний за недостижение заданных значений показателей провоцирует работников к сокрытию или искажению фактов и не способствует проявлению инициативы и самостоятельности, то есть поощряется безответственность и разгильдяйство.
- Лучшие компании мира, успешно развивающиеся на рынке многие десятилетия, исповедовали приведенные выше основные постулаты философии контроллинга. Видимо прежних лозунгов мало и это еще один «пламенный, рекламный слоган» в пользу контроллинга. При этом в организационной структуре многих компаний контроллинг не позиционируется как самостоятельная служба. Гораздо важнее практически реализовывать философию контроллинга, чем формально создать на предприятии службу контроллинга. Данная цитата подтверждает ранее сказанное: «Экономика должна быть экономной»! В контроллинге как в философском учении нет никакой необходимости, так как, в первую очередь, необходимо систематизировать систему управления предприятием.

«Контроллинг – ориентированная на долгосрочное и эффективное развитие система информационно-аналитической, методической и инструментальной поддержки руководства предприятия по достижению поставленных целей, обеспечивающая реализацию цикла управления по всем функциональным сферам и процессам посредством измерения ресурсов и результатов деятельности» [10]. Из данного определения следует, что контроллинг, обеспечивая грамотное измерение ресурсов и результатов, осуществляет навигационную и сервисную функции. Если его основные клиенты – высшее руководство, руководители и специалисты функциональных подразделений предприятия, то структурное подразделение предприятия, осуществляющее функции контроллинга, должно своевременно информировать руководство о существующих отклонениях в отчетности и причинах их вызвавших. Все эти задачи достаточно давно выполняются на предприятиях аналитической или планово-аналитической службой, наиболее гибким и динамичным подразделением компании. Функции и структура аналитической службы зависят от особенностей самой компании, характера бизнеса, кадрового потенциала и т.д. Во многих отношениях аналитическая служба — центральное подразделение фирмы, поскольку она отвечает за подготовку и обоснование основных стратегических решений, отслеживает «общую картину» бизнеса данной фирмы. Аналитическое подразделение фирмы сформировано на каждой фирме, придерживающейся современных стандартов корпоративного управления. В ее состав включаются юрист, маркетолог, финансист, программист, переводчик. В этом случае отсутствует необходимость создавать специализированные подразделения по

маркетингу, кадрам, особый юридический отдел. Единое аналитическое подразделение в компании «среднего масштаба» в принципе способно вобрать в себя все или часть функций планово-информационных функций «контроллинга».

Набор функций службы контроллинга зависит от принятой концепции управления, а также выбранной модели: американской, европейской или азиатской. Обобщая американский, европейский, азиатский и российский опыт, можно сформулировать основные функции и задачи контроллинга, окончательный состав которых для конкретного предприятия определится тем влиянием, которое могут оказывать такие наиболее важные факторы как: размер предприятия (численность занятых, объем производства) и вид деятельности, качественный уровень номенклатуры выпускаемой продукции и уровень диверсификации производства, состояние конкуренции на рынке, квалификация персонала сотрудников отдела контроллинга, менталитет сотрудников, а также принятые на предприятии принципы и методы управления, финансово-экономическое состояние предприятия, понимание руководством и собственниками предприятия важности и полезности реализации функций контроллинга.

В литературе и практической деятельности различают стратегический и оперативный контроллинг. Основными задачами стратегического контроллинга является консультирование менеджеров и собственников предприятия при выработке генеральной стратегии, стратегических целей и мероприятий по направлениям деятельности, а также предоставление необходимой информации для принятия стратегических решений. Стратегический контроллинг призван помочь руководителям выявить и оценить новые потенциалы успешной деятельности [12]. В современном менеджменте стратегический контроллинг не привязан жестко к временным рамкам, хотя на практике чаще всего речь идет о средне- и долгосрочном периоде. Оперативный контроллинг оказывает помощь руководителям в достижении запланированных монетарных и немонетарных целей, которые выражены количественно. Временной горизонт оперативного контроллинга составляет, как правило, один год.

В США и развитых европейских странах службы контроллинга на предприятиях или услуги привлеченных экспертов-контроллеров вполне привычны. Например, как показывают результаты анализа спроса на рынке трудовых ресурсов такой страны как Германия, не только крупные, но и средние, а в последнее время и малые фирмы приглашают на работу специалистов, способных выполнять функции и задачи контроллинга. Этот факт свидетельствует о признании эффективности управления предприятиями в современных условиях на принципах контроллинга. Контроллинг, включающий системы оперативного и стратегического планирования, бюджетирования, контроля, учета, анализа, отчетности, а также системы ответственности и мотивации, является важнейшей составной частью TQM – всеобщего менеджмента качества предприятия. Идеология TQM предполагает вовлечение не только руководителей, но и сотрудников в процесс управления. Для того, чтобы эта идеология могла быть реализована на практике, необходимо разрабатывать и внедрять “технологию управления”, обеспечивающую стабильное и экономически оптимальное функционирование управленческих процедур в системе управления предприятием, путем обоснованного измерения ресурсов, а также промежуточных и итоговых результатов деятельности [4].

3. Положительные и отрицательные результаты применения концепций контроллинга.

Наблюдения показывают, что даже средние по размеру предприятия «производят» в рамках месячной отчетности сотни, а иногда и тысячи данных. Что уж тогда говорить о крупных предприятиях. Далеко не всегда понятно, кому и зачем нужны эти данные.

Задача контроллера [10, 11] заключается в том, чтобы придать этой горе данных некую информационную пользу для руководителей. Другими словами, сначала контроллер превращает данные в информацию. С этой целью производится систематизация данных по каким-либо признакам. В качестве таких признаков могут выступать: ресурсы предприятия (персонал, материалы, финансы, оборудование и т.д.), функциональная область деятельности (производство, сбыт, закупки и т.д.), клиенты, рынки и т.п. Чтобы информация имела содержательный смысл и объективно отражала степень или эффективность достижения поставленных целей, необходимо рассчитать и сравнить с базовыми (желательными) значениями соответствующие величины показателей.

В экономике под показателями понимают абсолютные и относительные величины, а также их совокупности, которые отражают явления

хозяйственной деятельности предприятия. Если мы хотим узнать что-то о конкретном явлении в деятельности предприятия, то мы измеряем некоторые его свойства. Чем важнее явление, тем больше измерителей используется для его оценки. Таким образом, показатели, а также их совокупности, выступают в качестве измерителей. Процесс измерения осуществляется при помощи измерительной системы, разрабатываемой службой контроллинга предприятия.

Чтобы профессионально выполнять свои обязанности, контроллеру необходимо хорошо разбираться в экономическом инструментарии. Его задача заключается в том, чтобы в соответствие с ситуацией выбрать из своего «инструментального ящика» нужный инструмент. Многие молодые специалисты в области экономики и организации производства полагают, что, придя на работу в службу контроллинга, они совместно с руководством предприятия будут заниматься разработкой миссии и стратегии, а также балансировкой стратегических планов. Однако в абсолютном большинстве случаев реальность выглядит иначе. В первую очередь, специалисты службы контроллинга должны вспомнить то, чему их учили в таких «сухих» курсах как «Бухгалтерский учет и отчетность», «Управленческий учет», «Анализ хозяйственной деятельности» и т.п.

Знания в области учета на предприятии относятся к базовым знаниям контроллера, поэтому инструменты учета лежат у него в «инструментальном ящике» на самом видном месте. В международной практике учет на предприятии (accounting) включает в себя ведение счетов (счетоводство), составление финансовой отчетности для внешних и внутренних пользователей, а также планирование, контроль и анализ данных.

Учет можно определить как информационную систему сбора, обработки и предоставления информации о деятельности предприятия для принятия решений различными группами пользователей. Традиционно учет на предприятии делят на две части: финансовый учет (financial accounting) и управленческий учет (management accounting).

Необходимо отметить, что деление учета на две части является в определенной степени условным. Финансовый и управленческий учет тесно взаимосвязаны, так как они базируются на одной и той же информации о деятельности предприятия, которая в зависимости от назначения регистрируется и группируется по-разному.

Служба финансового учета (бухгалтерия) собирает данные за период по всем видам используемых ресурсов и результатам финансово-хозяйственной деятельности. В первую очередь, речь идет об учете затрат на материалы, заработную плату, основные средства, а также о состоянии кредиторской и дебиторской задолженностей. Полученные данные передаются в систему управленческого учета.

Планирование представляет собой систематическую проработку возможных изменений условий операционной деятельности предприятия с установлением очередных целей, а также мероприятий, средств и путей достижения поставленных целей. Ниже пойдет речь в основном об инструментах, используемых контроллерами при сопровождении процессов оперативного и стратегического планирования ремонтных затрат.

Главной целью оперативного планирования для службы оборудования является определение объема ремонтных работ и затрат, способных обеспечить требуемый уровень работоспособности парка в течение планового года. Уровень работоспособности по своей сути указывает на то, как практически можно будет располагать полным потенциалом производственных мощностей:

- постоянно, в любой момент режимного рабочего времени;
- в режимное время за минусом плановых простоев на ремонтные работы;
- то же, но за минусом плановых и неплановых ремонтных простоев.

Что касается плановых объемов работ и затрат, то они должны быть минимально необходимыми и, в то же время, достаточными для сохранения заданного уровня работоспособности имеющегося парка, чтобы ресурс оборудования не стал «узким местом» для текущей деятельности предприятия.

- Отличие стратегического планирования состоит в том, что оно имеет своей целью разработку методов, систем и организационных форм ремонтных работ, применение которых должно обеспечить во все годы, входящие в запланированный период эксплуатации и амортизации оборудования.
- Устойчивость работоспособности парка по отношению к естественно возможным колебаниям загрузки (20–30% от номинала).
- Сохранение необходимого ресурса производственных мощностей.

Содержание основных вопросов из стратегического пакета, которые контроллер должен сформулировать руководству на этапе стратегического планирования, будет составлять преоб-

разование разделов стратегического плана в планы оперативные. Ключевой вопрос: «Что нужно сделать в предстоящем году, чтобы можно было реализовать стратегические планы?»

Таким образом, если у предприятия в ближайшее время вероятным узким местом может стать производственная мощность конкретного локального парка оборудования, то при оперативном планировании должно быть найдено конкретное решение указанной проблемы. Процесс планирования следует начинать с всестороннего анализа потенциально возможной загрузки мощностей данного локального парка оборудования и сложившейся структуры простоев по единицам его состава. Необходимые мощности определяются исходя из плана производства с учетом данных, представляемых отделом подготовки производства:

- затраты машинного времени на обработку единицы готовой продукции;
- потери времени, связанные с ремонтом, подготовкой к работе.

Далее, полученная потребность в мощностях сравнивается с теоретически возможной (расчетной) мощностью, которая определяется на основании данных о количестве оборудования и годовом фонде времени работы единицы оборудования. С точки зрения общего подхода к решению задачи варианты известны.

4. Насколько велика необходимость в «контроллинге» на предприятии как в самостоятельной службе?

Вопрос о том, создавать или не создавать самостоя¬тельную службу контроллинга на малых и средних фирмах решается практически всегда однозначно: Не создавать! Конечно же, на фирме с 8-10 сотрудниками создавать самостоятельное подразделение нецелесообразно. На таких фирмах, как правило, либо руководитель, либо его заместитель выполняют не только функции линейных руководителей, но и одновременно занимаются закупками, продажами, анализом экономического состояния, планированием и внутренним учетом. Короче говоря, руководитель или его заместитель в небольшой по размерам фирме вполне в состоянии выполнять функции контроллера по информационно-аналитическому обеспечению процесса управления.

Средние по размерам предприятия (100-200 чел.) так же, как правило, не имеют самостоятельных служб контроллинга. Исключения могут составлять средние предприятия с годовым оборотом в сотни миллионов долларов. Чаще всего на традиционных средних предприятиях встречается такая схема.

Специалист, выполняющий функции контроллера, работает в отделе финансового учета или планово-экономического отдела и линейно подчинен коммерческому директору. В небольших компаниях, численностью до 100 человек, руководитель коммерческой службы, как правило, сам выполняет большую часть (свыше 60%) функций контроллинга. Остальные функции распределяются между бухгалтерией и другими подразделениями.

Отсутствие самостоятельных служб контроллинга на средних и крупных предприятиях имеет как недостатки, так и достоинства. К минусу – следует отнести уровень квалификации сотрудников подразделений, на которых возложено исполнение функций контроллинга, ниже, чем у профессиональных контролеров. К сомнительным плюсам – меньше потребности в коммуникации и координации, более тесная и интенсивная совместная работа с руководством, что повышает оперативность в оценке ситуации и принятии управленческих решений.

На крупных предприятиях службы контроллинга практически всегда являются самостоятельными подразделениями, насчитывающими десятки, а иногда и сотни служащих, занимающихся финансовым анализом и планированием, то есть фактическим контроллингом. Приняв решение о создании самостоятельной службы контроллинга, директор должен решить, прежде всего, следующие проблемы, какую линию ответственности следует определить контроллеру — линейную или штабную? должны ли быть наряду с центральной службой контроллинга децентрализованные подразделения?

Если компания имеет развитую филиальную сеть, то в структуру центральной финансово-аналитической службы целесообразно включить подразделение, курирующее филиалы по организационным, методическим и другим вопросам. Однако в случае неинтегрированной организационной структуры остается проблема взаимодействия службы финансового учета, т.е. бухгалтерии и контроллинга. Речь идет о том, что те данные, которые используются в контроллинге, частично имеются в бухучете. При их получении, как правило, возникают проблемы организационного порядка, а иногда и нежелание сотрудничать со службой контроллинга. Вести же двойные базы учета достаточно дорого и сложно для предприятия.

Предлагается создать интегрированную

службу контроллинга, которая включала бы организационно подразделения финансовой бухгалтерии. Основным преимуществом такого подхода к построению оргструктуры службы контроллинга, учета и отчетности является исключение внутренних трений между подразделениями, а также возможность ведения единой учетной базы на основе оперативной обработки первичных документов по учету.

Служба контроллинга при такой организации работ будет не в состоянии давать информацию руководителям не только в момент заключения сделок или совершения тех или иных хозяйственных операций, но и после того, как будут осуществлены бухгалтерские проводки.

К минусам предлагаемой схемы, в первую очередь, следует отнести то обстоятельство, что главный бухгалтер на российских предприятиях традиционно подчиняется либо генеральному директору, либо директору по финансам. Включение главного бухгалтера в состав службу контроллинга может быть лишено всякого смысла.

Выводы. Критический анализ результатов применения контроллинга в управлении социально-экономическими системами показал необходимость тщательного рассмотрения рекомендации по разработке и комплексному применению инновационных методов управления социально-экономическими системами «контроллерами», четкого определение назначения и роли контроллинга в управленческой и экономической науке.

Несмотря на серьезную разработку проблем, возникающих в управлении инновационной деятельностью на предприятиях, а также использование в этих целях инструментов и методов контроллинга, многие прикладные, а также отдельные теоретические вопросы контроллинга требуют своего разрешения и, как следствие, проведения дополнительных исследований в этой области.

Прежде всего, это относится к учету специфики осуществления инновационной деятельности на предприятиях, в процессе реструктуризации, в частности, к учету изменившейся роли и содержания инновационной деятельности, когда инновации становятся решающим фактором в развитии предприятия и, следовательно, должны выйти на стратегический уровень управления корпорацией. Это приводит к необходимости проведения дополнительных исследований и разработок, в том числе методологии и инструментария формирования и функционирования «системы контроллинга», направленной на планирование, анализ и контроль инновационного развития предприятий.

Существует также необходимость разработки специальных инструментов оценки влияния способов реструктуризации на потенциал инновационного развития предприятий, учитывающих возможные типы осуществляемой реструктуризации, а также возникающий при этом синергетический эффект и риски создания новых бизнесов.

В трудах разных школ, посвященных проблемам контроллинга, излагаются лишь самые общие положения. Концептуально методологическая база контроллинга в полном объеме не разработана, границы контроллинга четко не определены. Важность сформулированной проблемы, недостаточная ее разработанность, как в теоретическом, так и в методическом аспекте определили задачи исследования контроллинга как современной концепции управления и позволили выделить следующие недостатки (минусы):

- недостаточная разработанность методологических принципов контроллинга как концепции управления, направленной на формирование и функционирование системы инновационного развития, которая осуществляет планирование, анализ и контроль инновационного развития предприятий российской промышленности в процессе реструктуризации;
- несформулированность принципов и методики формирования системы, сбалансированных показателей, обеспечивающих решение проблемы согласования выделенных уровней управления инновационным развитием предприятия;
- неопределенность, с точки зрения контроллинга, роли и значения инновационного потенциала в развитии предприятий;
- неопределенность инструментов и способов контроллинга при реструктуризации потенциала инновационного развития предприятий, с учетом изменений состава и характера связей внутри исследуемой экономической системы;
- необходима глубокая разработка методического инструментария контроллинга для формирования стратегии технологического инновационного развития предприятия;
- неопределенность роли контроллинга производственных затрат в реализации стратегии инновационного развития предприятий и возможности их декомпозиции;
- отсутствие в концепциях контроллинга реальной методики планирования и контроля производственных затрат для обоснования управленческих решений, инструментов учета,

неопределенности при планировании и контроле производственных затрат.

Основой для формирования базовых принципов и фундамента методологии, а также инструментария применения контроллинга на предприятиях, осуществляющих инновационную деятельность, послужили труды российских и зарубежных ученых и специалистов по вопросам стратегического и инновационного управления, контроллинга, планирования, анализа и контроля. Решение с их помощью задач инновационного развития промышленных предприятий осуществлялось с применением системного, структурного и исторического анализа, эконометрики, экономико-математического моделирования и метода сценариев, методов статистической обработки информации и экспертных оценок, а не теории и инструментов контроллинга.

Разработка теоретических и методологических положений, направленных на создание и функционирование системы инновационного развития, ориентированной на повышение эффективности управления основным и конверсионным производствами предприятий, требует выявления закономерностей и разработки специального типа системы инновационного развития, ориентированной на повышение эффективности стратегического управления предприятиями, вот проблема управления, а не создание «системы контроллинга».

Список использованной литературы

1. Дайле А. Практика контроллинга. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 335с.
2. Данилочкина Н. Г. Контроллинг: учебное пособие / Н. Г. Данилочкина, Н. В. Чернер. – 2-е изд., доп. – М.: Доброе слово, 2007. – 294 с.
3. Дедов О. А. Методология контроллинга и практика управления крупным промышленным предприятием: учебное пособие. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 248 с.
4. Карминский А.М. Информационно-аналитическая составляющая бизнеса: методология и практика. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 272 с.
5. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А. М. Карминский, Н. И. Оленев, А. Г. Примак, С. Г. Фалько – М.: Финансы и статистика, 2002. – 298 с.
6. Концепция контроллинга: Управленческий учет. Система отчетности. Бюджетирование / Horvath&Partners; пер. с нем. – 2-е изд. – М: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 269 с.
7. Малышева Л. А. Управление организационными изменениями на основе контроллинга. – Екатеринбург: Институт экономии УрО РАН, 2004. – 360 с.
8. Романова О. А. Интеграционная концепция контроллинга: актуальность. Становление и перспективы/ О. А. Романова, Л. А. Малышева // Экономическая наука современной России. – 2004. – №1. – С. 80-94.
9. Словарь русско-английских терминов по контроллингу. – Калуга: Манускрипт, 2005. – 92 с.
10. Фалько С. Г. Эволюция концепций управления предприятиями промышленности. – М.: ЦЭМИ РАН, 2007. – 50 с.
11. Фалько С. Г. Эволюция научных школ организации производства. – М.: ЦЭМИ РАН, 2005. – 52 с.
12. Фалько С. Г. Предмет контроллинга как самостоятельной научной дисциплины// Контроллинг. – 2005. – №1 (13). – С. 2-6.
13. Фалько С. Г. Контроллинг для руководителей и специалистов. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 272 с.
14. Контроллинг: учебник / С. Г. Фалько, А. М. Карминский, А. А. Жевага, Н. Ю. Иванова; под ред. А. М. Карминского, С. Г. Фалько. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 336с.
15. Фалько С. Г. Контроллинг для руководителя. – М.: Институт контроллинга, 2006. – 196с.
16. Контроллинг в бизнесе / С. Г. Фалько, А. М. Карминский, Н. И. Оленев, А. Г. Примак. – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 256с.
17. Хан Д. Планирование и контроль: Стоимостно-ориентированные концепции контроллинга: пер. нем. / Д. Хан., Х. Хунгенберг; под ред. и с предисл. М. Л. Лукашевича. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 928 с.

УДК 330.46

МЕТОД ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ НА ОСНОВІ НЕЧІТКОЇ ЛОГІКИ

METHOD OF COMPETITIVENESS ASSESSMENT OF INSURANCE ENTERPRISES ON THE BASIS OF FUZZY LOGIC

Костянтин Григорович ГРИЦЕНКО
к.е.н., в.о. завідувача кафедри економічної кібернетики
ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ» (м. Суми),
кандидат технічних наук, доцент
E-mail: k_smart@ukr.net
Kostyantyn G. GRYTSENKO
Candidate of Economics, acting Chief of Economical Cybernetics Department,
State Higher Educational Institution «Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine» (Sumy)

Анотація. У статті запропонована ієрархічна модель оцінки конкурентоспроможності страхової компанії, розроблена на основі нечіткої логіки. Обрано та згруповано фактори впливу на конкурентоспроможність страхової компанії. Для ієрархічного дерева логічного виведення побудовані нечіткі бази знань. У пакеті MATLAB реалізовано сценарій настройки параметрів нечіткої моделі.

Summary. The hierarchical model of competitiveness assessment of insurance company on the basis of fuzzy logic is offered. The competitiveness factors are selected and grouped. The fuzzy bases of knowledge for the hierarchical tree of logical conclusion are built. The scenario of tuning the parameters of fuzzy model is created in the MATLAB system.

Ключові слова: *показники конкурентоспроможності страхової компанії, ієрархічне дерево логічного виведення, нечіткі бази знань.*

Keywords: *indicators of insurance company competitiveness, a hierarchical tree of a logic conclusion, fuzzy knowledge bases.*

Постановка проблеми. Створення моделей для аналізу та оптимізації діяльності страхових компаній (СК) є важливим завданням, оскільки дозволяє вирішувати проблему підвищення ефективності діяльності СК. У сучасних умовах якісні показники діяльності фінансових установ стають ключовими факторами впливу на їх конкурентоспроможність [1]. При моделюванні оцінки конкурентоспроможності СК виникає необхідність врахування кількісних і якісних показників, невизначеності не тільки статистичної але й лінгвістичної природи. Такі можливості надає потужний апарат нечіткої логіки. Моделі, побудовані з використанням нечіткій логіки, є адаптивними до мінливих умов ринкової економіки, пристосовані для використання експертної інформації про об'єкт дослідження у вигляді логічних правил.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблеми конкуренції на галузевих ринках досліджували відомі зарубіжні та вітчизняні вчені: Аакер, Ансофф, Друкер, Портер, Багієв, Градов, Фатхутдінов, Юданов, Білецька, Парасій-Вергуненко, Савчук, Шершньова, Шпіг. Формуванню конкурентного середовища на страховому ринку України присвячені роботи Базилевича В. Д., Дворак М. С., Єрмошенко А. М., Козьменко О. В., Кравчук Г. В., Бурчевського В. З. Моделюванню конкурентоспроможності виробничих підприємств на основі нечіткої логіки присвячені роботи Матвійчука А. В. і Штовби С. Д. Різноманіття публікацій відображає об'єктивну складність предмету наукового дослідження, зокрема, відсутність загальноприйнятої методики оцінки та аналізу конкурентоспроможності.

Діяльність страхових компаній істотно відрізняється від інших видів підприємницької діяльності. Фактори впливу на конкурентоспроможність являються тими важелями, за допомогою яких можливо підвищити рівень конкурентоспроможності СК. Подальшого вивчення вимагає комплекс питань, пов'язаних з визначенням факторів впливу на конкурентоспроможність СК, побудовою моделі комплексної оцінки конкурентоспроможності СК, що коректно враховує експертні оцінки факторів впливу.

Мета статті. Розробка моделі комплексної оцінки конкурентоспроможності страхової компанії на основі нечіткої логіки.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. В роботі [2] чітко розмежована сутність конкурентоспроможності суб'єкта економічних відносин (страхової компанії) та конкурентоспроможності об'єкта цих відносин (страхового продукту). Конкурентоспроможність СК полягає в її здатності створювати та реалізовувати конкурентні переваги (зростання попиту на страхові продукти СК, зниження рівня фінансового та підприємницького ризиків тощо). Введемо поняття критерію конкурентоспроможності СК як якісної або кількісної характеристики СК, що є основою для оцінки її конкурентоспроможності. При прийнятті стратегічних рішень керівництвом СК зручним у використанні є узагальнений показник оцінки конкурентоспроможності – рівень конкурентоспроможності Y. Модель оцінки конкурентоспроможності СК представляє собою функціональне відображення виду:

$$X=\{X_i\} \to Y,\ i=\overline{1,N}, \qquad (1)$$

де X_i – частинні критерії конкурентоспроможності, які характеризують різні сторони діяльності СК і є найбільш важливими для оцінки конкурентоспроможності СК;

N – кількість врахованих критеріїв.

Модель (1) представлена на рис. 1 у вигляді ієрархічного дерева логічного виведення, що визначає структуру моделі.

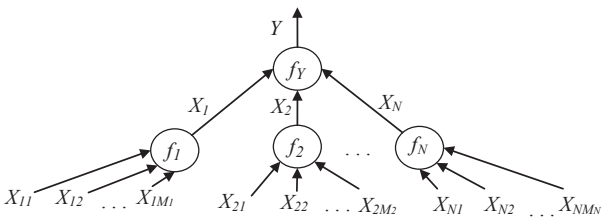

Рис. 1. Ієрархічне дерево логічного виведення

Елементи дерева інтерпретуються таким чином: дуги, що входять до вершин – показники конкурентоспроможності (параметри стану) $\{X_{ij}\}$, $i=\overline{1,N}$, $j=\overline{1,M_i}$, де N – кількість груп показників, M_i – кількість показників в i-й групі; вершини – це згортки показників конкурентоспроможності; дуги, що виходять із вершин – частинні критерії конкурентоспроможності $\{X_i\}$. Дереву (рис. 1) відповідає система відношень:

$$Y = f_Y(X_1, X_2, ..., X_N), \qquad (2)$$

$$X_1 = f_1(X_{11}, X_{12}, ..., X_{1M_1}), \qquad (3)$$

$$X_2 = f_2(X_{21}, X_{22}, ..., X_{2M_2}), \qquad (4)$$

$$X_N = f_N(X_{N1}, X_{N2}, ..., X_{NM_N}). \qquad (5)$$

Частинні критерії конкурентоспроможності X_i та показники конкурентоспроможності X_{ij} визначаються як лінгвістичні змінні, що задані на своїх універсальних множинах і оцінюються за допомогою нечітких термнів. Чим більше термів має лінгвістична змінна, тим точніша її оцінка, але використання більше 9 термів недоцільно, бо в оперативній пам'яті людини одночасно утримується не більше 7 ±2 понять-ознак [4].

Розглянемо основні етапи моделювання комплексної оцінки конкурентоспроможності СК.

Етап 1. Визначення факторів впливу на конкурентоспроможність.

Експертом-страховиком формуються критерії конкурентоспроможності $\{Xi\}$, $i=\overline{1,N}$. Пропонується використовувати такі частинні критерії конкурентоспроможності СК:

1) X_1 – конкурентоспроможність страхових продуктів;
2) X_2 – фінансовий стан СК;
3) X_3 – ефективність діяльності зі збуту та супроводу страхових продуктів;
4) X_4 – ефективність операційної діяльності;
5) X_5 – ефективність інвестиційної діяльності;
6) X_6 – ефективність управління;
7) X_7 – соціальна ефективність;
8) X_8 – імідж СК.

Для кожного групового критерію X_i експертом-страховиком формується набір показників конкурентоспроможності $\{X_{ij}\}$. Один із можливих варіантів групування показників конкурентоспроможності СК представлений нижче.

Рівень конкурентоспроможності страхових продуктів X_1 може бути оцінений на основі розмірів тарифних ставок (X_{11}), якості страхових продуктів (X_{12}), рівня диференціації страхових продуктів (унікальності, іноваційності, відображення цінностей цільових груп клієнтів) (X_{13}).

Фінансовий стан X_2 може бути оцінений на основі показників рентабельності, платоспроможності, ділової активності та фінансової стійкості.

Ефективність діяльності зі збуту та супроводу страхових продуктів X_3 можна визначити на основі рентабельності продажу, ступеня диверсифікації каналів продажу, їх ефективності, рівня розвиненості регіональної мережі, рівня використання CRM-технологій.

Ефективність операційної діяльності X_4 можна визначити на основі даних про собівартість страхових продуктів, розміру страхового портфеля, рівня андерайтингу та врегулювання збитків, користування послугами сторонніх організацій, ефективності автоматизованої інформаційної системи, рівня продуктивності праці та кваліфікації персоналу.

Ефективність інвестиційної діяльності X_5 можна визначити на основі рівня дохідності, ліквідності, надійності, диверсифікації інвестиційних вкладів, розміру інвестиційного портфеля.

Ефективність управління X_7 можна визначити на основі рівня організації управлінської праці, обґрунтованості управлінських рішень, оперативності роботи та економічності апарату управління, компетентності управлінського персоналу, оптимальності системи управління.

Соціальна ефективність X_6 визначається на основі рівня плинності кадрів, умов і рівня оплати праці.

Імідж СК X_8 можна визначити на основі компетентності керівника, зручності розташування офісів СК, досвіду роботи СК на страховому ринку, якості обслуговування клієнтів, строків і розмірів страхових виплат, ефективності рекламної діяльності, рівня рекламацій (претензій клієнтів), рівня розкриття інформації, надійності програм перестрахування.

Етап 2. Завдання лінгвістичних змінних.

Для лінгвістичних змінних X_i та $X_{ij}, i = \overline{1,N}, j = \overline{1,M_i}$ визначаються універсальні множини (інтервали значень $[\underline{X}_{ij}, X_{ij}]$) та вигляд функцій належності до нечітких термів. Функція належності відображає елементи з універсальної множини певної лінгвістичної змінної на множину чисел в інтервалі [0,1], які вказують ступінь належності кожного елемента універсальної множини до нечіткого терму. Для оцінки значень лінгвістичних змінних X_i та X_{ij} автор використовував єдину шкалу нечітких термів *T*: *H* – низький; *HC* – нижче середнього; *C* – середній; *BC* – вище середнього; *B* – високий.

У загальному випадку лінгвістичні змінні *X* можуть мати різні функції належності до нечітких термів *T*. Для спрощення моделі доцільно використовувати тільки узагальнену дзвіноподібну функцію належності, яка добре апроксимує функції належності, отримані за експертним методом парних порівнянь. Розмежування нечітких термів лінгвістичних змінних та настройка параметрів відповідних функцій належності здійснюється експертом-страховиком на основі нормативних значень (визначених, зокрема, у Законі України **«Про страхування», рекомен**даціях Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг України щодо аналізу діяльності страховиків), експертних суджень і порівняння значень окремих показників для різних СК в певний проміжок часу.

Етап 3. Створення нечітких баз знань.

Далі необхідно виконати апроксимацію нелінійних залежностей (2)-(5) за допомогою нечітких баз знань. В ієрархічно пов'язаних базах знань вихідна змінна однієї бази знань є вхідною для бази знань вищого рівня ієрархії. Нечітка база знань Мамдані, що апроксимує нелінійну залежність (2), за допомогою операцій (АБО) і (ТА) формалізується у такій формі:

$$\bigcup_{p=1}^{k_j}\left[w_{jp} \bigcap_{i=1}^{N}\left(X_i = a_i^{jp}\right)\right] \to Y = d_j,\ j = \overline{1,m}, \qquad (6)$$

де a_i^{jp} – нечіткий терм, що оцінює значення групового показника Xi у р-му рядку кон'юнкцій j-го правила бази знань, $p = \overline{1,k_j}$;

k_j – кількість рядків-кон'юнкцій, у яких вихідна змінна *Y* (оцінка конкурентоспроможності) оцінюється нечітким термом d_j з терм-множини *d*={«низький», «нижче середнього», «середній», «вище середнього», «високий»};

m – кількість термів, що оцінюють значення виходу Y;

w_{jp} – вага р-го рядка кон'юнкцій j-го правила бази знань.

Аналогічно (6) формалізуються нечіткі бази знань для залежностей (3)-(5). В табл. 1 і табл. 2 представлені фрагменти розроблених наборів продукційних правил (6), що реалізують співвідношення, відповідно, (2) і (3). На підставі мір істинності передумов правил визначається міра істинності висновку кожного правила бази знань. Потім нечіткі множини, отримані для вихідної змінної *Y* в усіх правилах, об'єднуються (відбувається композиція) і формується одна нечітка множина для вихідної змінної Y, що і перетворюється далі в чітке число (рівень конкурентоспроможності).

Нечітке логічне виведення по ієрархічному дереву дозволяє зробити математично обґрун-

тований висновок щодо рівня конкурентоспроможності СК із врахуванням кількісних і якісних показників конкурентоспроможності. Розглянута модель оцінки конкурентоспроможності СК реалізована в пакеті MATLAB з використанням функцій модуля Fuzzy Logic Toolbox, редактора

Таблиця 1

Фрагмент нечіткої бази знань для визначення рівня конкурентоспроможності страхової компанії

Критерії конкурентоспроможності								**Вага**	**Вихідна змінна**
X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8	w	Y
В	ВС	ВС	В	С	ВС	ВС	ВС	w_{11}^{Y}	
В	ВС	В	С	В	ВС	ВС	ВС	w_{12}^{Y}	
ВС	В	ВС	ВС	С	ВС	С	В	w_{13}^{Y}	В
ВС	ВС	В	С	ВС	В	В	ВС	w_{14}^{Y}	
ВС	В	В	ВС	С	С	ВС	В	w_{15}^{Y}	
…	…	…	…	…	…	…	…	…	…
Н	НС	НС	Н	С	НС	НС	НС	w_{51}^{Y}	
Н	С	Н	Н	С	Н	Н	Н	w_{52}^{Y}	
НС	Н	НС	НС	Н	НС	С	Н	w_{53}^{Y}	Н
НС	НС	Н	С	НС	Н	Н	НС	w_{54}^{Y}	
С	Н	Н	НС	НС	С	Н	Н	w_{55}^{Y}	

Таблиця 2

Фрагмент нечіткої бази знань для визначення рівня конкурентоспроможності страхових продуктів

Показники конкурентоспроможності			**Вага**	**Вихідна змінна**
X_{11}	X_{12}	X_{13}	w	X_1
НС	В	ВС	$w_{11}^{X_1}$	
Н	ВС	ВС	$w_{12}^{X_1}$	В
Н	В	С	$w_{13}^{X_1}$	
…	…	…	…	…
ВС	Н	НС	$w_{51}^{X_1}$	
В	НС	Н	$w_{52}^{X_1}$	Н
ВС	Н	С	$w_{53}^{X_1}$	

FIS (Fuzzy Inference System) та m-функцій, запропонованих Штовбою С. Д. в роботі [3] для реалізації процедур нечіткого ієрархічного виведення в MATLAB.

Етап 4. Настройка параметрів нечіткої моделі.

Якість логічного виведення можна підвищити, якщо провести настройку параметрів нечіткої моделі за статистичними даними. Для навчання нечіткої моделі статистичні дані представимо у вигляді

$$(X_r, y_r),\ r=\overline{1,M}, \qquad (7)$$

де X_r – вектор значень вхідних змінних (можна задавати як числами так і нечіткими термами);

y_r – значення вихідної змінної (доля регіонального страхового ринку, що належить СК, визначається за даними маркетингових досліджень);

M – обсяг вибірки.

Задача настройки параметрів нечіткої моделі полягає в знаходженні такого вектора Р параметрів функцій належності нечітких термів і ваг правил нечітких баз знань, що забезпечує мінімальне значення середньоквадратичної похибки

$$RMSE=\sqrt{\frac{1}{M}\sum_{r=1}^{M}\left(y_r-\frac{Y(P,X_r)}{\sum_{i=1}^{L}Y_i(P,X_r)}\right)^2}\rightarrow \min, \qquad (8)$$

де $Y=f(P,X_r)$ – модельна оцінка рівня конкурентоспроможності досліджуваної СК;

$Y_i=f(P,X_r)$ – модельна оцінка рівня конкурентоспроможності і-ої конкуруючої СК, $i=\overline{1,L}$;

L – кількість конкуруючих СК в момент часу, що розглядається.

На значення параметрів, представлених вектором Р, накладаються певні обмеження, що забезпечують лінійну впорядкованість елементів терм-множин лінгвістичних змінних. Система нечіткого логічного виведення представляється в робочій області пакету MATLAB у вигляді структури даних FIS [3]. Настройка ієрархічної моделі оцінки конкурентоспроможності СК здійснювалась в пакеті MATLAB шляхом написання m-сценарію, в якому використовувались функції модуля Fuzzy Logic Toolbox, структура даних FIS і функція нелінійної оптимізації fmincon() модуля Optimization Toolbox.

Досягти запланованого рівня конкурентоспроможності можна змінюючи значення факторів впливу на конкурентоспроможність СК. Задача досягнення запланованого рівня конкурентоспроможності Y* при мінімальних витратах на покращання показників конкурентоспроможності $\{X_{ij}\}$ формалізується у такому вигляді:

$$\sum_{i=\overline{1,N}}\sum_{j=\overline{1,M_i}}c_{ij}\cdot\left|X_{ij}-X_{ij}^{0}\right|\rightarrow \min \qquad (9)$$

за умов

$$f_Y(X_1,X_2,...,X_N)\ge Y^*,$$

$$X_i=f_i(X_{i1},X_{i2},...,X_{iM_i}),$$

$$\underline{X_{ij}}\le X_{ij}\le \overline{X_{ij}},$$

$$i=\overline{1,N},\ j=\overline{1,M_i}.$$

де X_i – значення частинних критеріїв конкурентоспроможності, які розраховуються за запропонованою нечіткою моделлю;

X_{ij}^{0} – початкові значення показників конкурентоспроможності $\{X_{IJ}\}, i=\overline{1,N},\ j=\overline{1,M_i}$,

де N – кількість груп показників, M_i – кількість показників в i-й групі;

$[\underline{X_{ij}}, \overline{X_{ij}}]$ – інтервал можливих значень показника конкурентоспроможності X_{ij};

c_{ij} – грошові витрати на збільшення (зменшення) значення показника конкурентоспроможності X_{ij} на одиницю.

Оптимізаційна задача (9) розв'язується в пакеті MATLAB шляхом написання m-сценарію, в якому використовується функція нелінійної оптимізації fmincon модуля Optimization Toolbox.

Висновки. Запропонована нечітка ієрархічна модель дає можливість не тільки визначати рівень конкурентоспроможності СК в певні моменти часу але й аналізувати різні сторони її діяльності (фінансовий стан, ефективність управління тощо). Передбачена можливість тонкої настройки параметрів моделі за статистичними даними. Можливість доповнення моделі новими факторами, а баз знань – новими правилами надає моделі властивостей гнучкості та адаптивності до мінливих умов ринкової економіки. Використання в моделі значень вхідних змінних у різні моменти часу дозволяє відстежити динаміку зміни конкурентоспроможності СК. Реалізація моделі в пакеті MATLAB забезпечує доступність її сприйняття, легкість внесення змін, побудови залежностей вихідної змінної (рівня конкурентоспроможності) від факторів впливу. Дослідження цих залежностей дозволяє визначити шляхи забезпечення бажаного рівня конкурентоспроможності СК.

Список використаних джерел

1. Шпіг Ф. І. Конкурентоспроможність банку: фактори та критерії оцінки / Ф.І. Шпіг // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць. – Суми: УАБС НБУ, 2006. – Т. 16. – С. 57-63.
2. Вайсман В. А. Основные принципы конкурентоспособности субъекта хозяйствования / В. А. Вайсман // Экономика и государство. – 2004. – №7. – С. 26-30.
3. Штовба С.Д. Проектирование нечетких систем средствами MATLAB / С. Д. Штовба. – М.: Горячая линия – Телеком, 2007. – 288 с.
4. Ротштейн А. П. Интеллектуальные технологии идентификации: нечеткая логика, генетические алгоритмы, нейронные сети / А. П. Ротштейн. – Винница: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 1999. – 320 с.

УДК 658.15

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

ARRANGEMENT OF METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF ENTERPRISE FINANCIAL SECURITY

Лариса Степанівна МАРТЮШЕВА
к.е.н., доцент кафедри фінансів
Черкаського інституту банківської справи
Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
E-mail: mail_lar@mail.ru
Larysa S. MARTIUSHEVA
Candidate of Economics, Associate Professor of Finance Department,
Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of t
he National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У роботі представлено концептуальні положення організації фінансової безпеки підприємств.

Summary. Conceptual principles of organizating the enterprise financial security are indicated.

Ключові слова: *фінансова безпека, загрози, принципи, фінансові інновації.*
Keywords: *financial security, threat, principles, financial innovations.*

Постановка проблеми. Однією із умов життєдіяльності підприємств у ринкових умовах є уміння його системи управління організувати систему безпеки, яка могла із певною мірою достовірності гарантувати уникнення загроз, що формуються в системі зовнішнього та внутрішнього середовища. Особливої гостроти ця проблема набуває в період фінансової кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній економічній та правовій літературі представлені думки вчених та практиків щодо означеної проблеми. Так, у розвиток Концепції (основи державної політики) національної безпеки України, схваленої Верховною Радою України 16 січня 1997 року [1], свої дослідження щодо фінансової безпеки держави присвятили такі вітчизняні вчені як Ю. Дудка, В. Буришев, В. Геєць, М. Кизим, Т. Клебанова, В Мунтіян [7, 9, 12,1 3]. У роботах Г. Андрощук, О. Ареф'євої, Г. Козаченко, А. Кириченко, І. Медведєвої, М. Погосової, С. Шкарлет представлено теоретико-методичні та практичні дослідження оцінки фінансової безпеки діяльності суб'єктів господарювання [2, 3, 6, 8, 10, 11, 14, 15, 16], де автори виділяють окремі складові проблеми економічної безпеки підприємств: комерційної таємниці [2], захисту інформації [9], кадрової безпеки [14], організації на підприємствах системи фінансового менеджменту [8]. Достатньо ґрунтовно проблемні питання, які виникають у фінансовому секторі економіки держави подано роботі О. Барановського [5].

Однак, на наш погляд, фінансова безпека, будучи складовою системи економічної безпеки діяльності підприємства в цілому, вимагає подальших досліджень, особливо на рівні діяльності підприємницьких структур. Це пов'язано з тим, що в системі основної стратегічної цілі підприємства та його тактичних заходів фінансова стратегія і тактика посідають головне місце, забезпечуючи фінансовими ресурсами досягнення мети усіх підстратегій (маркетингової, кадрової, техніко-технологічної, інформаційної, тощо) його ефективної стабільної діяльності та розвитку.

Нині не існує однозначного визначення категорії «фінансова безпека». Ми погоджуємось з точкою зору О. Барановського відносно проблемності визначення цієї категорії, оскільки, як пише автор: «Поняття фінансової безпеки так само широке, як, власне, й тлумачення фінансів як системи економічних відносин, що

виникають у процесі створення та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. А відтак - фінансова безпека являє собою надзвичайно складну систему, яку утворюють ряд підсистем, кожна з котрих має власну структуру і логіку» [4, с. 13].

Мета статті. Відсутність однозначного визначення сутності фінансової безпеки в цілому і фінансової безпеки діяльності підприємства, зокрема, вимагає подальших теоретико-методологічних та практичних досліджень цього явища. Особливої уваги потребує визначення основних концептуальних положень щодо організації фінансової безпеки діяльності підприємств, в основі яких, безумовно, лежать основні принципи її забезпечення, що і є метою цієї роботи.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Результати досягнення поставленої мети представлено автором у системі принципів, які покладено в основу концептуальних положень (рис. 1).

Нижче подано їх зміст та обґрунтування принципів забезпечення фінансової безпеки діяльності та розвитку підприємств.

Концепція організації фінансової безпеки діяльності підприємств	**Принципи концепції**
	Виявлення та оцінка впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища так і їх синергетичний ефект
	Визначення та обгрунтування системи індикативних показників, які вказують на загрози діяльності та розвитку підприємства
	Чітке визначення об'єктів (структурних підрозділів, фінансових складових, тощо) та класифікації загроз, які частково чи суттєво вливають на їх надійність і фінансову стійкість підприємства в цілому
	Оперативна зміна організаційної системи управління підприємством
	Урахування ситуаційності появи загроз та створення власного банку можливих загроз у розрізі їх об'єктів та банку можливих варіантів заходів з їх усунення
	Забезпечення міждисциплінарного підходу до виявлення та усунення загроз, який включає аспекти правового, фінансово-економічного, інформаційного, соціально-психологічного характеру тощо
	Дотримання політики стратегічної послідовності при впровадженні інвестиційно-інноваційних програм, яка повинна враховувати як власне адаптивні чи агресивні наміри самого підприємства, так і дзеркальну поведінку контрагентів
	Постійне інформування та навчання фахівців фінансово-економічних підрозділів підприємства, щодо методичних особливостей фінансових інновацій, правових проблем та організаційних заходів з їх впровадження
	Формування дієвого механізму фінансової захищеності підприємства, який ґрунтується на засадах системності, комплексності, об'єктивності, послідовності, динамічності, оптимальності, конструктивності

Рис. 1. Принципи концепції організації фінансової безпеки діяльності підприємств

Положення 1. Організація фінансової безпеки діяльності та розвитку підприємництва повинна здійснюватись з урахуванням впливу як окремих чинників зовнішнього та внутрішнього середовища так і їх синергетичного ефекту.

Захист від зовнішнього середовища, де діють чинники макроекономічного характеру, включаючи стан та напрямки розвитку загальноекономічних інтересів держави, кон'юнктури фінансового та фондового ринків, розвитку фінансово-кредитної системи держави, впливу міжнародних фінансово-економічних інститутів, розвитку інфраструктури фінансових інститутів тощо – вимагає створення системи моніторингу та залучення кваліфікованих фінансових аналітиків з метою об'єктивного аналізу та оцінки тенденцій і наслідків макроекономічних процесів. Причому важливо визначатись з питаннями, які можуть вирішувати фахівці-аналітики підприємства, а в якому разі варто залучати зовнішніх експертів.

Захист фінансової безпеки від факторів внутрішнього середовища диктується проблемами взаємозв'язку та узгодження загальної стратегії діяльності й розвитку підприємства з можливостями забезпечуючого їх інвестиційного та фінансового потенціалу.

З метою забезпечення досягнення стратегічних цілей у діяльності підприємства слід періодично порівнювати результати аналізу впливу зовнішніх та внутрішніх факторів і, при необхідності, корегувати як стратегічні так і тактичні наміри.

Положення 2. Враховуючи багатоаспектність категорії фінансової безпеки, складність взаємозв'язків і взаємозалежності різних її елементів, не можна відразу визначити усі проблемні питання і, тим більше, пропонувати однозначні заходи їх усуненню. У цьому випадку доцільно визначатись із системою індикативних показників, які мають суттєве значення та вплив на підтримку діяльності та усталеного розвитку діяльності виробних систем.

В економічній літературі мають місце різні підходи до формування системи індикаторів економічної безпеки, при цьому критерії фінансової безпеки найменш досліджені. На нашу думку, до їх числа слід віднести, перш за все, ключові ресурсні та результативні індикатори, які характеризують стабільність економічної системи держави (і навіть її ладу) в цілому та окремих її регіонів – як характеристики розвитку суспільно-економічних процесів на макрорівні. Такі характеристики мають суттєве значення для суб'єктів господарювання в формі фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур виробничого спрямування, оскільки вони характеризують динамічність розвитку фінансово-економічного механізму держави, його адаптивність та результативність впливу на інфляційні процеси, стабільність національної валюти, розвиток зовнішньоекономічних відносин у фінансово-кредитній, правовій та торговельній сферах.

До системи індикативних показників, що формуються на рівні суб'єктів господарювання, повинні входити як такі, що документально фіксуються в системі організованого на підприємстві фінансового, управлінського, статистичного та оперативного обліку, так і прогнозні значення часткових та інтегральних показників, які отримуються з використанням економіко-математичного моделювання та прогнозування. При цьому в системі фінансового менеджменту підприємств слід звертати особливу увагу та відстежувати динаміку фінансового стану фінансових інститутів, контрагентів по системі техніко-технологічних зв'язків, посередників тощо.

Положення 3. Стратегія фінансової безпеки має чітко визначати об'єкти і рівень загроз на них, що спричиняються діями зовнішнього та внутрішнього середовища і способи забезпечення безпеки кожного об'єкта.

При цьому слід мати на увазі, що не для всіх об'єктів можливо встановлення кількісних характеристик рівня загроз. Це пов'язано з тим, що класифікація загроз має якісні характеристики-ознаки. До них слід віднести такі пари загроз: явні - неявні; реальні - віртуальні; зовнішні - внутрішні; об'єктивні - суб'єктивні; спонтанні (випадкові) - такі, що характеризуються цілеспрямованістю; такі, що можна усунути - такі, що на цей час не можна усунути; одноаспектні (прості) - багатоаспектні (складні); такі, що мають у своїй основі симетричну чи асиметричну інформацію; тимчасові – постійно діючі (тобто коротко - чи довгострокового періоду дії); прогресивні - дегресивні; такі, що вимагають розробки заходів та організації постійного моніторингу - такі, що вимагають періодичної діагностики.

Складність визначення характеру загроз полягає в тому, що вони є результатом мотивів, котрі спричиняють їх виникнення та дію різних суб'єктів: держави, фінансових установ, контрагентів - суб'єктів господарювання.

За результатами визначення характеру загроз слід визначатись з головними наслідками їх впливу. При цьому загрозам, що мають перспективний та латентний характер, слід давати

якісні і, при можливості, прогнозні кількісні характеристики вірогідності їх появи. Для характеристик загроз, що можуть вплинути на рівень фінансового стану та фінансові результати в поточному календарному періоді слід визначати варіативні (в межах координат: максимум-мінімум) кількісні оцінки.

Положення 4. Забезпечення фінансової безпеки діяльності та розвитку підприємства не повинно розглядатись як проблема одного функціонального підрозділу підприємства. На стан фінансової безпеки впливають рішення, що приймаються на всіх рівнях системи управління (по системі вертикально-ієрархічних та функціонально-горизонтальних зв'язків). Тому при організації дієвої системи організації фінансової безпеки слід враховувати особливості організаційно-управлінської структури управління й оперативно змінювати її.

Положення 5. Враховуючи множинність та різноплановість чинників, що впливають на фінансову безпеку підприємств, а також їх ситуативну природу, в кожній організації слід створювати власний банк можливих загроз у розрізі їх об'єктів та банк можливих варіантів заходів з їх усунення. Особливо дієвим при цьому є розробка банку заходів, що носять попереджуючий превентивний характер. Не викликає сумнів створення такого банку і з огляду на забезпечення оперативності прийняття рішень у системі поточного реагування на певну фінансову чи виробничо-господарську ситуацію.

Положення 6. Проблему фінансової безпеки, як складової частини економічної безпеки підприємства в цілому, слід розглядати та вирішувати, базуючись на міждисциплінарному підході, який включає в себе, перш за все, аспекти правового, фінансово-економічного, інформаційного, соціально-психологічного характеру.

Усі методи та організаційні форми захисту не повинні виходити за межі чинного законодавства, оскільки в кінцевому випадку недотримання цієї вимоги призводить до затяжних судових та арбітражних процесів, які підривають не тільки фінансово-економічні, а й морально-етичні позиції підприємства на бізнесовому просторі.

Особливо слід зауважити, що фінансово-економічна безпека діяльності та розвитку господарюючих суб'єктів нерозривно пов'язана із загальною стратегією та тактикою діяльності й розвитку підприємства, яка формується, насамперед, такими складовими їх політики як маркетингова, інвестиційно-інноваційна, кадрова, інформаційна тощо, ефективність функціонування яких забезпечується властивими їм методами та інструментами.

Положення 7. У процесі управління інвестиційними та фінансовими ресурсами фінансовими ресурсами слід дотримуватись політики стратегічної послідовності, яка повинна формуватись на принципах адаптивної та агресивної поведінки суб'єкта господарювання.

Така послідовність повинна враховувати аспекти адаптивності підприємства до зміни зовнішніх умов господарювання, не виключаючи при цьому впровадження інноваційних агресивних заходів у межах дотримання правового законодавства. Поєднання двох вказаних підходів не суперечить прийнятій у світовій практиці фінансового менеджменту політиці формування консервативної та прогресивної політики управління фінансовими ресурсами суб'єктів ринкового середовища: держави, кредитно-фінансових інститутів, окремих підприємств та їх об'єднань.

Положення 8. З метою активізації та досконалого використання нових фінансових інструментів, що впроваджуються на вітчизняному фінансовому ринку та в практику суб'єктів господарювання, організувати систему постійного інформування, навчання та підвищення кваліфікації фахівців фінансово-економічних підрозділів підприємства з метою оволодіння методичними прийомами використання фінансових інновацій, правовими інструментами їх забезпечення та ефективною системою організаційних заходів їх впровадження. При цьому, значну увагу слід звертати на особливості аналізу та оцінки фінансових ризиків, пов'язаних із впровадженням кожного нового інструменту, їх правовій захищеності, відповідності існуючій ринковій інфраструктурі, перспективам ліквідності фінансових інструментів на вторинному ринку.

Положення 9. Забезпечення стійкого функціонування та розвитку виробничих систем в умовах динамічного ринкового середовища вимагає створення дієвого механізму його фінансової захищеності. Формування такого механізму повинно ґрунтуватись на цілісній системі принципів, до числа яких у першу чергу слід віднести такі: системність, комплексність, об'єктивність, послідовність, динамічність, оптимальність, конструктивність.

Принцип системності передбачає створення у системі управління підприємством підсистеми підтримки управлінських рішень. Її основним завданням є формування механізму адаптивності всіх підрозділів до фінансових загроз.

Принцип комплексності вимагає конкретизації та узгодженості дій кожного підрозділу: відділів постачання, збуту, маркетингу, технікотехнологічного проектування тощо з виокремленням та конкретизацією дії для унеможливлення, уникнення чи подолання загроз.

Дотримання принципу об'єктивності якісної та кількісної оцінки факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які можуть стати (чи стають) загрозою для подальшої діяльності підприємства вимагає створення на підприємстві професійного аналітичного підрозділу.

Принцип послідовності повинне ґрунтуватись на виважених, спланованих за календарним графіком діях, які визначаються адміністративною ієрархічною організаційною структурою управління підприємством.

Враховуючи те, що забезпечення фінансової безпеки діяльності підприємства залежить від багатьох факторів, які можуть впливати не неї спонтанно, рішення щодо мінімізації мають прийматись у найкоротший термін, чому можуть сприяти заходи, попередньо розроблені та занесені до спеціального банку.

Механізм фінансової захищеності підприємства повинен враховувати той факт, що для запобігання чи при усуненні спонтанних загроз підприємство нестиме певні витрати. Змістом принципу оптимальності у цьому випадку є порівняння сум втрат від реалізації заходів з усунення загроз із сумою втрат від реалізації конкретної загрози.

Принцип конструктивності вимагає не скільки відображення реального оточення підприємства, скільки створення, прогнозування перспектив майбутнього, тобто його прогнозування (футурології). Впровадження цього принципу в систему формування фінансової безпеки для підприємства є найбільш не забезпеченим методично фактором його розвитку.

Висновки. Викладені концептуальні положення щодо забезпечення фінансової безпеки діяльності підприємств ми не розглядаємо як виняткові. Їх можна покласти в основу наукової теоретико-методологічної та практичної дискусії. Сутність запропонованого автором підходу полягає в спробі здійснити декомпозицію проблемних напрямків дослідження, які повинні мати своє продовження в узагальненні закономірностей і конкретизації пошуку шляхів фінансової захищеності діяльності та стійкого економічного розвитку підприємств.

Список використаних джерел

1. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, схвалена Верховною Радою України 16 січня 1997 року.
2. Андрощук Г. А. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны: монография / Г. А. Андрощук, П. П. Драйнев. – К.: Ин Юре, 2000. – 400 с.
3. Ареф'єва О.В. Наукові основи формування економічної безпеки підприємств: матеріали науково-практичної конференції «Недержавна система безпеки підприємства як суб'єкт національної безпеки України». – К.: Видавництво Європейського інституту, 2003. – 480 с.
4. Барановський О.І. Фінансова безпека: монографія. Інститут економічного прогнозування. – К.: Фенікс, 1999 – 338 с.
5. Барановский О.І. Фінансові кризи: передумови, наслідки та шляхи запобігання: монографія. – К.: КНТЕУ, 2009. – 754 с.
6. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия. 2-е изд. – К.: Эльга, 2009. – 776 с.
7. Дудка Ю. П. Стратегія подолання ризиків та загроз економічної безпеки України в глобалізованій економіці / Ю. П. Дудка // Економіка та держава. – 2009. – № 3. – С. 23 – 28.
8. Козаченко Г. Б. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г. Б. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
9. Концепции безопасности. Кн. 1 / сост. В. С. Бурышев, И. В. Лутаев, С. Л. Прохоров. – К.: А-ДЕПТ, 2005. – 364 с.
10. Кириченко А. А. Методологічні основи економічної безпеки суб'єктів господарювання в трансформаційній економіці / А. А. Кириченко, Ю. Г. Ким // Актуальні проблеми економіки. – № 12 (90). – 2008. – С. 53 – 65.
11. Медведєва І. Б. Діагностування як складова процесу управління фінансовою безпекою підприємства / І. Б. Медведєва, М. Ю. Погосова // Економіка розвитку. – 2008. – № 1 (45). – С. 75 – 78.

12. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк; за ред. В. М. Гейця. – Х.: ІНЖЕК, 2006. – 240 с.
13. Мунтіян В.І. Економічна безпека України, – К.: ВЦІК, 1999. – 462 с.
14. Погосова М. Ю. Методичний підхід до діагностування рівня фінансової безпеки суб'єкту господарювання // Теоретико-методичне забезпечення управління фінансовою діяльністю підприємств: монографія / Л. С. Мартюшева, І. Б. Медведєва, М. Ю. Погосова та ін. – Х.: АдвА, 2009 – С. 54 – 66.
15. Погосова М. Ю. Діагностування впливу загроз мікро- та макросередовища на фінансову безпеку підприємств / М. Ю. Погосова // Управління фінансами в умовах вступу до СОТ: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. – Х. : ХНЕУ. – 2009. – С. 118 – 121.
16. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект: монографія / С.М. Шкарлет. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 432 с.

УДК 657.22

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ФОРМ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ ДЛЯ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ

FORMING AND USE PROBLEMS OF ORGANIZATIONAL FORMS OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL INFORMATION FUNCTIONING FOR THE INNOVATION ACTIVITY MANAGEMENT

Ольга Владимировна КАНТАЕВА
к.э.н., доцент, заведующая кафедрой экономики, учета и аудита Севастопольского института банковского дела Украинской академии банковского дела НБУ
E-mail: kantaeva@mail.ru
Olga V. KANTAEVA
Candidate of Economics, Associate Professor, Chair of Economics, Accounting and Auditing Department, Sevastopol Institute of Banking of Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Евгений Васильевич КАЗЬМИН
генеральный директор ООО «Промышленная группа «Союз»
Evgeniy V. KAZMIN
General Director of «Product Group «Union» Ltd

Аннотация. В связи с отсутствием организационных форм функционирования учетно-аналитической информации об инновационной деятельности исследуется содержание организационных форм разработки и внедрения инновационных проектов.

Summary. For lack of organizational form of functioning the accounting and analytical information about innovative activity is investigated the content of organizational form of development and implementation of innovative projects.

Ключевые слова: *инновационная деятельность, инновационный проект, проектный менеджмент, финансовый менеджмент, операционный менеджмент, управление персоналом, проект-контроллинг.*
Keywords: *innovative activity, innovative project, project management, financial management, operating management, personnel management, project-controlling.*

Постановка проблемы. Управление нововведениями приобретает особую важность в условиях возрастающей динамичности рыночной экономики. Современные тенденции экономического подъема и развития экономики независимой Украины выдвигают новые подходы к управлению предприятиями и организациями и новые методики функционирования учетно-аналитической информации об инновационной деятельности.

Инновации на предприятии можно рассматривать как отдельные проекты. В Законе Украины **«Об инновационной деятельности» инновационный проект** определяется как комплект документов, который определяет процедуру и комплекс всех необходимых мероприятий (в том числе инвестиционных) по созданию и реализации инновационного продукта и (или) инновационной продукции [1].

Процессы исследования содержания организационных форм разработки инновационных проектов и форм внедрения инновационных проектов взаимосвязаны и влияют на системы бухгалтерского учета и экономического анализа.

Анализ последних исследований и публикаций. Сущность проектов рассмотрена в работах отечественных и зарубежных ученых: И. Т. Балабанова, В. Барда, У. Баума, И. А. Бланка, Ю. В. Богоявленской, Н. А. Бортника, К. И. Воронова, В. Н. Глазунова, Б. Дирена, Л. Ламсон-Скрибнера, В. В. Коссова, И. В. Липсица, И. И. Мазура, Г. Пуритак, А. Е. Туктаровой, В. Д. Шапиро, К. Шахназарова, С. И. Шумилина и других. Содержание проектов рассматривается в соответствии с конкретным заданием, поставленным перед специалистом.

Цель статьи. Проанализировать организационные формы разработки и внедрения инновационных проектов для управления системами бухгалтерского учета и экономического анализа инновационной деятельности предприятий.

Обоснование полученных научных результатов. Существует ряд определений термина **«проект», каждое из которых трактуется в зависимости** от конкретного задания, которое ставится перед специалистом.

Среди существующих определений понятия «проект» выделены следующие подходы:

1. В самом общем виде проект (от английского – project) – это **«то, что задумывается или планируется**, например, большое предприятие» [1].

2. С точки зрения системного подхода проект можно рассматривать как процесс перехода от начального состояния к конечному – как результат при участии ряда ограничений и механизмов (см. рис. 1).

3. В **«Кодексе знаний об управлении проектами» проект – это какая-либо задача с определенными** выходными данными и результатами (целями), которые ставятся и которые обусловливают способ их достижения.

Проект включает в себя идею (проблему), способы ее реализации (решение проблемы) и результаты, которые будут получены в процессе реализации (рис. 2).

Финансовым результатом инвестиционного проекта чаще всего является прибыль или доход. Материально-вещественным результатом – новые или реконструированные основные фонды (объекты) или приобретение и использование финансовых инструментов, нематериальных активов с последующим получением прибыли.

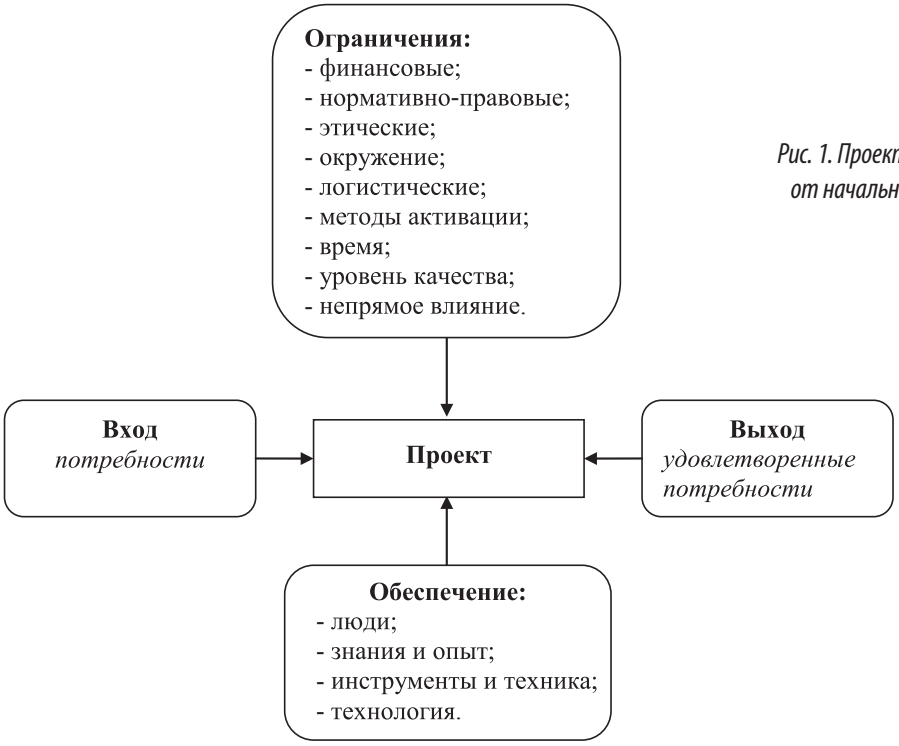

Рис. 1. Проект, как процесс перехода системы от начального состояния к конечному

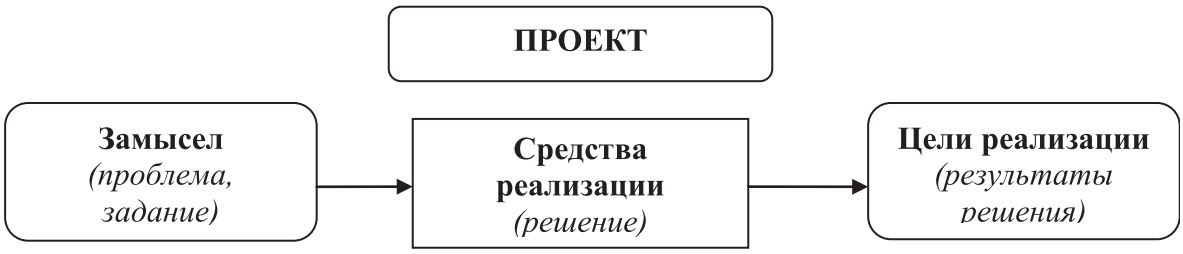

Рис. 2. Основные элементы проекта

Целью проекта является ожидаемый и полученный результат, достигнутый в намеченные сроки при заданных условиях реализации проекта.

Определение цели проекта предусматривает постановку и решение следующих задач:

- определение результатов деятельности на установленный срок;
- количественная оценка результатов деятельности;
- уверенность в том, что намеченные результаты будут достигнуты;
- определение условий, при которых намеченные результаты должны быть достигнуты.

На практике существует понятие **«окружение проекта»** – это показатели влияния на его подготовку и реализацию. Выделяют внешние и внутренние показатели. Внешние показатели – показатели, связанные с внешним окружением проекта. К ним относятся: политические; экономические; общественные; правовые; научно-технические; культурные; природные. Внутренние показатели – это показатели, связанные с организацией проекта, к ним относятся: взаимоотношения между участниками проекта; профессионализм команды проекта; стиль управления проектом; средства коммуникаций.

Понятие «проект» объединяет разные виды деятельности, характеризующиеся определенными признаками:

- нацеленность на достижение конкретных целей, запланированных результатов;
- скоординированное выполнение взаимосвязанных действий;
- ограниченность во времени с определенными началом и концом.

Управление проектом средней сложности схематично изображено на рис. 3.

На рис. 3 показано, что функциональные менеджеры несут ответственность за людей, работающих у них в подразделениях. Вместе с тем ответственность проект-менеджеров распространяется на всех работников, занятых в проекте.

Проект всегда направлен на результат, на достижение поставленных целей, на обозначенную предметную область.

Реализация проекта осуществляется менеджером проекта и командой проекта, работающей под его руководством, а также другими участниками проекта, выполняющими отдельные функции, относящиеся к проекту.

Взаимодействие всей системы (организации, предприятия) и подсистем (проектов, продуктов) представлено на рис. 4.

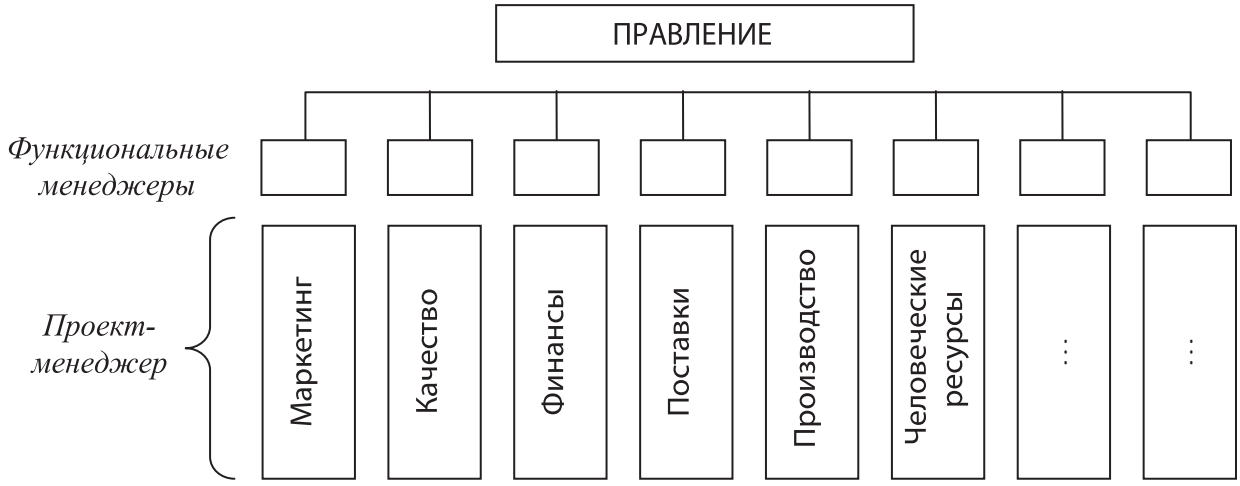

Рис. 3. Организация работ по проекту

Рис. 4. Взаимодействие целой системы (организации, предприятия) и подсистем (проектов, продуктов)

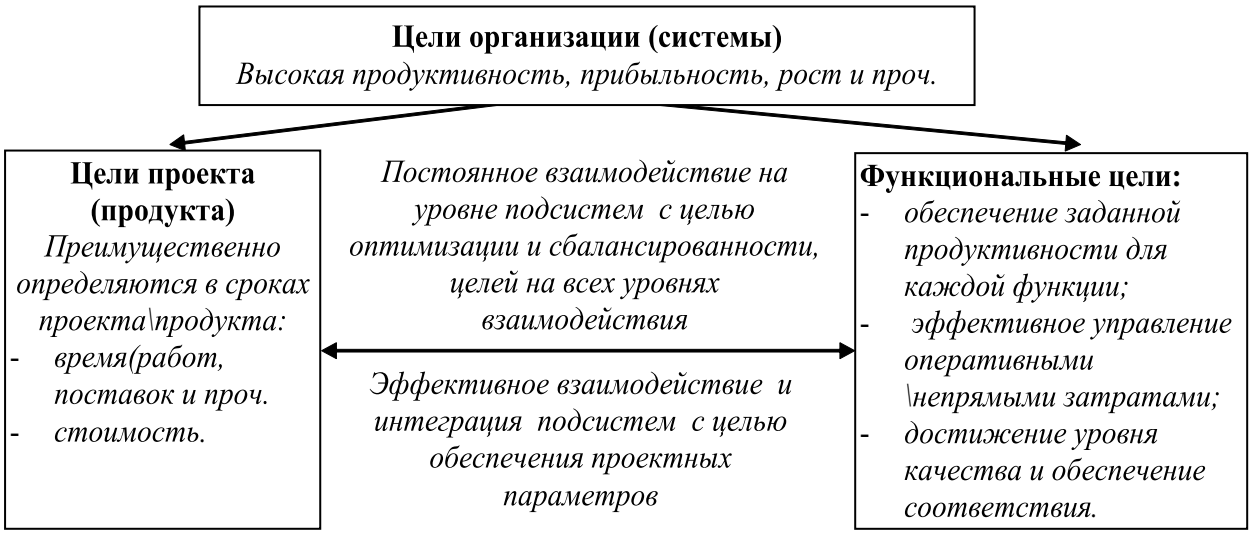

Отличие функций проект-менеджеров от обязательств функциональных менеджеров приведено в табл. 1.

В работах над проектом могут принимать участие представители линейных и функциональных подразделений компании. Основной структурной единицей участников проекта является команда проекта – специальная группа, которая становится самостоятельным участником проекта (или входит в состав одного из участников) и осуществляет управление инновационным проектом.

Увеличение доли нестандартной (инновационной) деятельности функциональных менеджеров превращает их в проект-менеджеров. В результате такой динамики функции проект-менеджмента стали включать следующие элементы общего менеджмента:

Таблица 1

Сравнение функций традиционного (функционального) и проектного менеджмента

Функциональный менеджмент	**Проектный менеджмент**
Ответственность за поддержание “статус-кво”	Ответственность за возникающие изменения
Полномочия определены структурой управления	Неопределенность полномочий
Устойчивый круг задач	Постоянная смена круга задач
Ответственность ограничена утвержденными функциями	Ответственность за пакет межфункциональных заданий
Работа выполняется в стабильных организационных структурах	Работа в структурах, действующих в пределах проектного цикла
Круг задач, подлежащих выполнению – неизменный	Преимущественно нестандартная (инновационная) деятельность
Основная задача – оптимизация	Основное задание – разрешение конфликтов
Успех определяется достижением промежуточных функциональных результатов	Успех определяется достижением установленных конечных целей
Ограниченная изменчивость условий и ситуаций	Деятельности свойственна неопределенность

- финансовый менеджмент – обеспечение бюджетных и других ограничений;
- управление персоналом – определение профессионально-квалификационного состава, аппарата управления, мотивации и системы оплаты труда;
- операционный (производственный) менеджмент;
- закупка и поставки – определение потребности, выбор поставщиков, логистика;
- технико-технологические аспекты управления – создание нового продукта, инжиниринг, управление качеством;
- маркетинг – от прединвестиционной фазы до завершения проекта.
- Инновациям присущи все признаки проекта. При этом можно выделить специфические признаки инноваций:
- инновации сопряжены с новизной и нерегулярностью, и, следовательно, с неопределенностью;
- инновациям присущи комплексность и слабая структурированность;
- инновациям присущи риски;
- инновации имеют четко выраженную цель, определены по содержанию, ограничены по времени реализации и направлены на изменения;
- бюджет инноваций, как и любого проекта, ограничен;
- инновационный процесс можно расчленить на фазы с промежуточными целями и задачами.

Если рассматривать инновации как отдельные проекты, то для их управления может быть использована методология **«управление проектами»** (Project management).

При управлении инновационными проектами на предприятии могут использоваться различные организационные формы.

I форма. Руководители предприятия самостоятельно выполняют функции интеграции отдельных программ, этапов и фаз проекта. Это требует дополнительных затрат времени и не существует конкретного подразделения, отвечающего за реализацию инновационного проекта.

II форма. Координационно-интегрирующие функции возлагаются на специальные подразделения, которые отвечают за реализацию инновационных проектов. Если действия таких подразделений носят только консультативный характер, то эффективность их работы незначительная в рамках всего предприятия.

III форма. Создается институт специальных помощников руководителя – управляющих проектов.

В теории и практике существуют различные схемы встраивания проектных групп в организационные структуры управления предприятием.

* Структуры с функциональной координацией.

В структурах с функциональной координацией руководитель (или управляющий) проекта и подчиненные ему работники играют вспомогательно-координирующую роль.

Руководитель проекта налаживает связь между функциональными подразделениями и координирует работы по проекту, выполняя при этом функции помощника руководителя по вопросам реализации проекта.

Основой власти руководителя проекта являются его профессиональная компетентность и личные качества.

При такой схеме никто, кроме высшего руководства, не несет ответственности за расходы и будущую прибыль от проекта.

Руководители функциональных подразделений отвечают за выполнение своей работы в рамках выделенного бюджета.

* Структуры с проектным управлением.

В структурах с проектным управлением формируются одна или несколько групп, в которых сосредоточиваются материальные, людские и финансовые ресурсы. Создается автономная линейно-функциональная организация, подразделения которой решают конкретные задачи проекта: проектирование и разработку продукции, производство, управление финансами, отношения с субподрядчиками и поставщиками и т.п.

* Матричные структуры.

В матричных структурах руководители проектов взаимодействуют с руководителями функциональных подразделений, налаживая горизонтальные связи. Возможно формирование временных проектных групп из числа сотрудников функциональных подразделений.

Руководитель функционального подразделения остается линейным руководителем своих подчиненных, включенных в проектную группу, отвечает за их подготовку, рост квалификации, оплату, информационное обеспечение.

Руководитель проекта определяет содержание и сроки выполнения работ по проекту, координирует техническую и финансовую стороны проекта.

Функциональный руководитель отвечает за методы достижения поставленных целей.

- Проект- контроллинг.

Каждая модель управления процессами разработки и внедрения инновационных проектов

должна быть адаптирована под конкретную специфику деятельности и сопровождаться эффективной системой внутреннего контроля.

Наиболее перспективной организационной формой предоставления информации об инновационной деятельности является «инновационный контроллинг» (проект-контроллинг), объединивший в себе теорию принятия решений, математическое моделирование, теорию систем, информационное и организационное моделирование.

Инновационный контроллинг – это система анализа и проверки эффективности реализации инновационных проектов предприятия, его главная задача – контроль за реализацией проекта и обеспечением информацией для эффективного управления проектом.

Распределение функций при планировании и контроллинге проекта относительно его параметров представлено в табл. 2.

Таблица 2

Распределение функций при планировании и контроллинге проекта

Функции	**Параметры Проекта**			
	Задания	**Сроки**	**Мощности**	**Затраты**
Планирование	Планирование проекта			
Контроль	Проект-контроллинг			
Управление				

К основным методам, применяемым в инновационном контроллинге, относятся: АВС-анализ, метод корректив, метод ставки дисконтирования с поправкою на риск, анализ восприимчивости, анализ риска, анализ по методу «дерево решений», метод достоверных эквивалентов, метод «лучшего состояния», метод принятия решений без использования числовых значений достоверности.

По данным учета и проводимых на его основе расчетов подразделение контроллинга предоставляет руководителю проекта аналитический отчет, в котором отражаются выявленные отклонения фактических величин от плановых, указываются причины отклонений и возможные мероприятия по их устранению.

Периодичность, с которой осуществляется контроль за реализацией проекта и предоставление отчетности, зависит от стоимости проекта, уровня рисков; состояния конкуренции (например, для 1-2 годичных инновационных проектов: текущий контроль 1 раз в месяц; промежуточные отчеты перед руководством предприятия 1 раз в квартал; сообщение контроллера для проектной группы 1 раз в два месяца).

Организационные формы внедрения инновационных проектов предполагают структуры с выделением руководящего органа управления проектом, в который входят:

1) ответственный за проект член правления (директората);

2) руководители основных и сервисных подразделений, в которых непосредственно реализуется инновационный проект;

3) руководитель проекта.

В проектную группу, реализующую инновационный проект, наряду с предметными специалистами, могут быть включены контроллеры. Линейно контроллеры подчиняются руководителю проектной группы, функционально – центральному контроллеру предприятия.

В рамках проектной группы контроллер отвечает за организацию планирования и реализацию проекта, учет ресурсов и сроков, контроль и анализ выявленных отклонений.

Выводы. Инновациям присущи все признаки проекта. Если рассматривать инновации как отдельные проекты, то для их управления может быть использована методология «управление проектами» (Progect management).

При управлении инновационными проектами на предприятии могут использоваться различные организационные формы. Существуют различные схемы встраивания проектных групп в организационные структуры управления предприятием.

В современной экономической теории и практике можно выделить следующие организационные формы функционирования учетно-аналитической информации об инно-

вационных проектах: управляющие проекты; проекты с функциональной координацией; матричные структуры; проект-контроллинг.

Новым этапом в развитии управления инновационной деятельностью является перемещение акцента с анализа на управление за открытиями. Такое направление получило название «инновационный контроллинг» (проект-контроллинг), объединивший в себе теорию принятия решений, математическое моделирование, теорию систем, информационное и организационное моделирование.

Главная задача проект-контроллинга состоит в контроле за ходом реализации проекта и за обеспечением информационной базой для эффективного управления проектом.

Инновационный контроллинг можно представить как системный инструмент управления открытиями, направленный на наблюдение за процессом реализации проектов в соответствии с поставленными планами, бюджетами и принятыми решениями на этой основе. Содержание инновационного контроллинга можно определить как систему анализа и проверки того, насколько успешно реализуются инновационные проекты предприятия. К основным методам, которые применяются в инновационном контроллинге, можно отнести: метод корректив, метод ставки дисконтирования с поправкою на риск, анализ восприимчивости, анализ риска, анализ по методу «дерево решений», метод достоверных эквивалентов, метод «лучшего состояния», метод принятия решений без использования числовых значений достоверности.

Одним из наиболее распространенных методов инновационного контроллинга, который приводится в отечественной и зарубежной экономической литературе, является АВС-анализ. Данный метод оперативного контроллинга применяется с целью селективного отбора наиболее значимых для предприятия поставщиков и покупателей, наиболее важных видов материалов, элементов затрат, составляющих значительную долю себестоимости продукции, и наиболее эффективных направлений капиталовложений. Благодаря такому подходу создается возможность сконцентрировать внимание на приоритетных направлениях инновационной деятельности и обозначить реальные направления совершенствования процесса управления инновационным проектом.

Список использованной литературы

1. Английский толковый словарь Merriam-Webster Pocket .
2. Об инновационной деятельности: закон Украины от 04.07.2002г. №40-IV // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 36. - С. 266.

УДК 338.436.33

АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС КАЗАХСТАНА: ЕГО ОСНОВНЫЕ НЕДОСТАТКИ И ПРИОРИТЕТЫ

AGRICULTURAL SECTOR OF KAZAKHSTAN: ITS CENTRAL FAILURES AND PRIORITIES

Сакен Уалиханович АБДИБЕКОВ
к.э.н., и.о. доцента КазЭУ им. Т. Рыскулова Республика Казахстан г. Алматы
E-mail: saken_abdibekov@mail.ru
Saken U. ABDIBEKOV
Candidate of Economics, acting Associate Professor, Kazakh Economics University named after T. Ryskulov, The Republic of Kazakhstan, Alma Ata

Аннотация. После развала бывшего СССР Республика Казахстан с большими трудностями выбрала новый способ реализации сельскохозяйственной продукции. Она изобрела новые пути заказа в аграрной сфере, а именно использование кластерной системы, давшей импульс развитию и значительному приросту в агропромышленной сфере, увеличению производства сельхозпродукции, подъему производительности труда, обработки и хранения, что позволило быстро и качественно продвинуть производство сельхозпродукции на мировой уровень.

Annotation. The Republic of Kazakhstan being disorded by the former USSR has chosen a new way of the agriculture production sale with great difficulties. She has chosen a new way of ordering to agrarian sphere implementing cluster system that has given an impulse to development of fundamental increase in agro-industrial sphere, lifting of agriculture production productivity, processing storage that has allowed to quick promote of agriculture production on a world level of production.

Ключевые слова: *агропромышленное предприятие, производственные взаимосвязи, сельское хозяйство, перерабатывающие предприятия.*

Keywords: *agro-industrial enterprise, productive relationship, agriculture, processing plants.*

Постановка проблемы. Сельское хозяйство является одной из важнейших отраслей экономики Казахстана. Агропромышленный комплекс Республики Казахстан включает отрасли, имеющие тесные экономические и производственные взаимосвязи, специализирующиеся на производстве сельскохозяйственной продукции, ее переработке и хранении, а также обеспечивающие сельское хозяйство и перерабатывающую промышленность средствами производства.

Агропромышленный комплекс (АПК) является важной составной частью экономики нашей страны, которая включает отрасли по производству сельскохозяйственной продукции и ее переработке и доведению до потребителя, а также обеспечивает сельское хозяйство и перерабатывающую промышленность средствами производства. АПК является важной составляющей народного хозяйства, о чем следует из послания президента Н.А. Назарбаева. В нем четко сказано, что к 2014 году необходимо как минимум в два раза повысить производительность в агропромышленном комплексе [1]. В структуре АПК выделяют три основные сферы, или группы отраслей и производств:

1. Сельское хозяйство (земледелие и животноводство), лесное и рыбное хозяйство.

2. Отрасли, перерабатывающие сельскохозяйственное сырье, пищевая промышленность, отрасли легкой промышленности, хлопка и шерсти.

3. Отрасли промышленности, выпускающие средства производства для сельского хозяйства и перерабатывающих сельскохозяйственную продукцию отраслей (сельскохозяйственное машиностроение, машиностроение, выпускающее оборудование для пищевой и легкой промышленности, минеральные удобрения и др.). В эту сферу входят обслуживающие производства, обеспечивающие заготовку, хранение, транспортировку и реализацию продукции АПК с точки А на току Б.

Цель статьи. Актуальная задача современного развития АПК – сбалансированность всех его звеньев. Отставание в развитии перерабатывающих производств, нехватка хранилищ приводит к большим потерям сельскохозяйственной продукции, достигающим 30% от собранного зерна, тогда как Казахстан потерял в 2009 году большую часть зерна. Острая проблема развития, возникшая в условиях экономических реформ и длительного кризисного развития АПК – неразвитость рынка средств производства. Это способствовало прогрессирующему износу оборудования (в перерабатывающих отраслях он достигает 50%), снижению использования минеральных удобрений.

Обоснование полученных научных результатов. Агропромышленный комплекс, являясь сложной социально-экономической системой, должен быть признан важнейшим элементом национальной экономики, основными целями функционирования которого, по нашему мнению будут:

- удовлетворение потребностей населения на уровне научно обоснованных норм в продуктах питания и предметах массового потребления из сельскохозяйственного сырья;

- производство такого количества сельхозпродукции соответствующего качества для создания резерва продовольствия на долгие годы, которое обеспечит продовольственную безопасность страны, т.е. независимость от импорта основных продуктов потребления, особенно мяса (птица), сахара, растительного масла и др.;

- обеспечение соответствующего уровня эффективности агропромышленной системы;

- удовлетворение экономических и социальных потребностей и интересов работников сельского хозяйства (строительство школ, детских садов, больниц) – это один из важнейших приоритетов первого президента Республики Казахстан.

Сельское хозяйство – главное звено АПК. Оно дает более половины всей продукции АПК на территории Казахстана, концентрируя около 70% его производственных основных фондов. Сельское хозяйство состоит из двух групп отраслей: растениеводство (земледелие) и животноводство с такими подотраслями как зерновое хозяйство, кормопроизводство, производство технических культур, садоводство, овощеводство, скотоводство (разведение крупного рогатого скота), племенного овцеводство, птицеводство, звероводство, прудовое рыбоводство в Кызылординской области и др.

Растениеводство производит более половины всей сельскохозяйственной продукции страны, являясь ведущей отраслью сельского хозяйства, так как от его развития в значительной степени зависит и уровень животноводства.

Зерновыми культурами занято более половины посевных площадей страны. За годы экономического кризиса площадь посевных под зерновыми культурами сократилась в несколько раз, а на нынешней земле появилось большое количество эрозии. А также снижение минеральных удобрений и уменьшение парка сельскохозяйственной техники способствовали сокращению сборов зерновых культур, падению их урожайности.

Среди отраслей животноводства ведущее значение имеет скотоводство. Молочное и молочно-мясное скотоводство располагается, во-первых, в пригородных аулах, тяготея к потребителю, во-вторых, в аулах выращивания сочных зеленых кормов, способствующих росту молочной продуктивности.

Основной задачей в отрасли животноводства является создание условий для производства продукции по объему и качеству, соответствующей численности населения страны, нормам питания и по доступным ценам, обеспечивающим как выгодность ее производства, так и соизмеримость с размерами доходов большинства населения. Если раньше основной задачей было получить как можно больше продукции, практически любой ценой, то сейчас главным критерием стала конкурентоспособность и безубыточность отрасли. Происходящее в последние годы сокращение поголовья крупного рогатого скота не свидетельствует о свертывании отрасли животноводства. Выбраковка скота, в том числе и коров, происходит в сельхозпредприятиях с низкой продуктивностью животных и убыточ-

ным производством животноводческой продукции. Поэтому особое внимание в животноводстве уделяется созданию высокопродуктивного молочного стада с использованием десятилетиями накопленных отечественных и зарубежных племенных ресурсов.

Особую социальную значимость для стабилизации продовольственного рынка имеет продукция птицеводства. В животноводстве и других сельхозпредприятиях внедряются в производство передовые отечественные и зарубежные технологии, машины и оборудование, позволяющие получать конкурентоспособную прибыльную продукцию. В целях реализации генетического потенциала животных и эффективного производства продукции, ведется работа по укреплению кормовой базы, изменению структуры кормов и рациональному их использованию. В животноводстве этой цели служат долголетние культурные пастбища с применением переносных электрических изгородей. Они позволяют получать продукцию с минимальными затратами.

Основные природные факторы размещения отраслей сельского хозяйства: качество почв, продолжительность безморозного периода, сумма активных температур (обеспеченность теплом), суммарная солнечная радиация (обеспеченность светом), условия увлажнения, количество осадков, обеспеченность водными ресурсами, рельефные условия местности и др. Природные факторы в наибольшей степени влияют на размещение отраслей растениеводства в целом [2].

Из отраслей животноводства от природных условий наиболее зависимо пастбищное животноводство (некоторые направления овцеводства, скотоводства, коневодство и др.). Развитие его отраслей зависит от наличия пастбищ, их размеров, состава растительности и продолжительности их использования.

Важной особенностью сельскохозяйственного производства является сезонность, что приводит к неравномерному использованию рабочей силы в течение года, ставит сельское хозяйство в зависимость от природных условий производства, вызывает неравномерное поступление продукции и денежных доходов на протяжении года. Особенность сельского хозяйства состоит и в том, что оно носит биологический характер, т.е. в качестве средств производства здесь выступают растения и животные.

Важнейшими природными факторами размещения и специализации сельского хозяйства являются следующие: качество почв; продолжительность безморозного периода, сумма активных температур (обеспеченность теплом); суммарная солнечная радиация (обеспеченность светом); условия увлажнения, количество осадков; вероятность повторяемости неблагоприятных метеорологических условий (засуха, заморозки, ветровая и водная эрозия); обеспеченность водными ресурсами; топографические условия местности и др.

Для размещения сельского хозяйства также чрезвычайно важны социально-демографические факторы. Население является основным потребителем сельскохозяйственной продукции, поэтому существуют региональные особенности структуры потребления данной продукции. На специализацию сельского хозяйства влияет соотношение между городским и сельским населением. Кроме того, население обеспечивает воспроизводство трудовых ресурсов для отрасли. В зависимости от обеспеченности трудовыми ресурсами (с учетом трудовых навыков населения) развивается то или иное производство сельскохозяйственной продукции, характеризующееся неодинаковой трудоемкостью. Наиболее трудоемкими считаются производства: овощей, картофеля, сахарной свеклы и других технических культур, некоторые отрасли животноводства. Использование специализированных квалифицированных кадров способствует росту производительности труда, уменьшению затрат труда на производство данной продукции. Повышенная миграция населения в ряде регионов в настоящее время ограничивает производство трудоемких видов продукции. Важным фактором размещения и специализации являются также интересы местного населения, которые в прошлом недостаточно учитывались и которые в ряде случаев существенно ограничивают возможность производства на вывоз многих видов продукции, ранее определявшиеся плановыми объемами поставок в резервный фонд.

К наиболее существенным экономическим факторам размещения и специализации сельского хозяйства можно отнести:

1. Местоположение хозяйств по отношению к рынкам. Положение сельскохозяйственных предприятий относительно рынков сбыта. Производство малотранспортабельной сельскохозяйственной продукции концентрируется вблизи массового потребителя (аулов сосредоточения населения). Крупные города, агломерации и урбанизированные районы способствуют разви-

тию пригородного направления специализации сельского хозяйства (выпуск скоропортящейся и массовой сельскохозяйственной продукции).

2. Размещение перерабатывающих предприятий, что зачастую обусловливает характер специализации и уровень концентрации сельскохозяйственного производства. Так, предприятия консервной промышленности сосредоточивают вблизи овощеводства, плодоводства, скотоводства молочного или мясного направлений, а сахарные заводы – посевов сахарной свеклы и т. д.

3. Уже созданный производственный потенциал сельского хозяйства: наличие мелиорированных земель, поголовье продуктивного скота, сооружения сельскохозяйственного назначения, производственные постройки и пр.

4. Площадь сельскохозяйственных угодий, их структура: размер пашни и сельхозугодий на душу населения.

5. Экономическая эффективность сельскохозяйственного производства, определяемая системой показателей, основными из которых являются: выход продукции сельского хозяйства и валовой доход на единицу земельной площади и единицу материальных и трудовых затрат, прибыльность производства. Следует отметить, что на экономическую эффективность оказывает влияние совокупность всех рассматриваемых факторов размещения и специализации сельского хозяйства.

6. Особенности и стабильность межрегиональных связей по продукции сельского хозяйства. Возможность закупок продукции сельского хозяйства, их гарантированность создают базу для развития в отдельных аулах только тех отраслей сельского хозяйства, для которых имеются наиболее благоприятные условия. Разумеется, при этом принимаются в расчет затраты на закупки необходимой сельхозпродукции, ее транспортировку в сравнении с затратами на ее производство в данном регионе.

7. Насыщенность территории основными производственными фондами, состоящими из технических (машины, сельскохозяйственная техника и др.) и инфраструктурных (хранилища, производственные постройки, сооружения сельскохозяйственного назначения, системы энерго- и водоснабжения и др.) элементов.

8. Обеспеченность рабочей силой. Как известно, многие отрасли сельского хозяйства являются достаточно трудоемкими, поэтому возможность развития ряда отраслей, прежде всего в растениеводстве, зависит от наличия в аулах рабочей силы.

Возможны два пути увеличения производства сельскохозяйственной продукции: экстенсивный (т.е. в результате расширения посевных площадей, роста поголовья скота и т.п. без обновления материально-технической основы) и интенсивный, предусматривающий повышение выхода продукции с единицы площади в результате применения более эффективных средств производства, использования достижений научно-технического прогресса.

Возможности экстенсивного развития уже почти исчерпаны, поэтому интенсификация (т.е. увеличение материальных и трудовых затрат на единицу земельной площади в целях повышения выхода сельскохозяйственной продукции с каждого гектара, улучшения ее качества, роста производительности труда, снижения себестоимости единицы продукции) является наиболее эффективным и единственно возможным способом развития производства [3].

Основными направлениями интенсификации являются: комплексная механизация, химизация сельского хозяйства, мелиорация земель, повышение энерговооруженности труда в сельском хозяйстве, совершенствование используемых технологий производства. Интенсификация осуществляется на базе углубления специализации сельскохозяйственного производства, дальнейшего развития агропромышленной интеграции.

Многие сельскохозяйственные предприятия не имеют реальной возможности обрабатывать закрепленную за ними землю из-за недостатка трудовых ресурсов, материально-технической оснащенности. С другой стороны, не хватает земель для выделения фермерам и другим, вновь создаваемым сельскохозяйственным предприятиям на основе новых форм хозяйствования, участков для ведения личных подсобных хозяйств, где земли могут использоваться эффективно. Проведение земельной реформы нацелено на повышение плодородия земель и поддержание экологического равновесия в сельском хозяйстве.

Идет создание экономического механизма регулирования земельных отношений и стимулирования рационального использования и охраны земель. Важно учесть принцип социально справедливого перераспределения земель и создания равных условий для всех форм хозяйствования. Земельная реформа предусматривает введение частной собственности на

земельные участки и формирование земельного рынка. Осуществляя переход к частной собственности на землю, важно, чтобы земля не стала средством наживы, спекуляции, поэтому выработан механизм государственного регулирования этим процессом. Он включает строго целевое использование земель, ограничение их размеров, временное ограничение на их продажу и т.п. Новые схемы землеустройства разрабатываются на основе баланса наличия земель и потребности в них, на основе объективной оценки состояния, распределения земель и возможностей землепользователей обработать их.

На экономику сельскохозяйственных предприятий оказывает отрицательное воздействие усиливающийся с процессом разгосударствления монополизм предприятий перерабатывающей промышленности, сферы агросервиса. В рамках проводимой аграрной реформы в противодействие монополизму предлагается проводить акционирование этих предприятий с передачей контрольного пакета акций сельхозпроизводителям. Для этого целесообразно со стороны государства через систему налоговых льгот, льготных кредитов финансово и организационно помогать сельхозпредприятиям в приобретении акций.

Одной из важнейших причин спада в сельскохозяйственном производстве является неэквивалентность обмена между сельским хозяйством и отраслями, производящими средства производства для сельского хозяйства. Аграрная реформа предполагает осуществление мер, поддерживающих паритетность цен на сельскохозяйственную промышленную. Продукцию путем индексации, прямой компенсации предприятиям затрат, связанных с повышением оптовых цен на материально-технические ресурсы, и отменой всех видов налогов, кроме налога с земли. Идет создание рыночной инфраструктуры в агропромышленном комплексе. Создаются и функционируют аграрные биржи, банки, торговые дома, торги и др., разрабатываются эффективные маркетинговые информационные системы сбора, хранения и обработки информации, системы страхования сельхозпредприятий.

Выводы. Для успешного проведения аграрной реформы, в первую очередь необходимо обеспечить социальные преобразования в аулах (жилищное строительство, возведение объектов культуры, здравоохранения, образования, строительство дорог, газификацию, электрификацию, связь), т.е. создать условия для переселения населения в покинутые ими аулами и малонаселенные регионы.

Список использованной литературы

1. Назарбаев Н. А. Новое десятилетие – новый экономический подъем – новые возможности Казахстана: из Послания Президента Республики Казахстан народу Казахстана. – Астана, 2010. – 48 с.
2. Дёмина Т. А. Экология, природопользование, охрана окружающей среды. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 234 с.
3. Лемешев М. Природа и мы. – М., Советская Россия, 1989. – 478 с.

УДК 330.111.6

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУНИЦИПАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМЫ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

EFFICIENCY OF MUNICIPAL PROPERTY USE IN THE CONTEXT OF SELF-GOVERNMENT REFORMING

Татьяна Юрьевна КИСЕЛЕВА
к.э.н., доцент каф. «Финансы»
Финансового Университета при Правительстве РФ
E-mail: tatyana_567@ mail.ru
Tatyana Y. KISELYOVA
Candidate of Economics, Associate Professor of Finance Department,
Financial University under the Government of the Russian Federation

Аннотация. Исследуются направления повышения экономической эффективности использования муниципальной собственности в условиях реформы местного самоуправления в Российской Федерации

Summary. This paper investigates the increasing tendencies of economic efficiency of municipal property use in the context of self-government reforming in the Russian Federation.

Ключевые слова: *местное самоуправления, муниципальная собственность, экономическая эффективность.*
Keywords: *local self-government, municipal property, economic efficiency.*

Постановка проблемы. В современных условиях повышение эффективности использования муниципальной собственности является способом преодоления ограниченных финансовых ресурсов ОМСУ.

Цель статьи. Современная система управления обществом не может существовать без местного самоуправления. Развитие общества, изменяющиеся экономические условия меняют отношение к источникам формирования финансовых ресурсов ОМСУ.

Обоснование полученных научных результатов. Начало организации местного самоуправления адекватного по своему уровню требованиям рыночной экономики органов местного самоуправления было положено еще в начале 90-х годов. Значительные изменения в структуре государственного управления и государственных финансов в конце 90-х – начале первого десятилетия двадцать первого века потребовали соответствующих изменений местного самоуправления.

Реформирование местного самоуправления началось после принятия ФЗ-131 от 06.10.03 «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации» [1]. Преобразования в сфере местного самоуправления направлены на устранение проблем, препятствующих эффективной реализации конституционных полномочий местного самоуправления и формирование условий для устойчивого социально-экономического развития муниципальных образований.

Встал вопрос о соответствии финансовой базы местного самоуправления тем функциям, которые на него возложены. Эволюция налогового и бюджетного законодательства в текущем десятилетии ограничило финансовую автономию и обеспеченность финансовыми ресурсами муниципальных образований. Экономический

подъем страны в 2002-2008 годах как бы прошел мимо муниципалитетов. В целом по стране в 2005 г. доля доходов местных бюджетов относительно других уровней бюджетной системы опустилась до самого низкого за последние 10 лет уровня. Хотя в последующие два года наметилась тенденция к росту этого показателя, который, однако, к 2007 году так и не смог достичь дореформенного уровня. В связи с сокращением перечня налоговых источников местных бюджетов практически все муниципальные образования стали дотационными – даже среди наиболее обеспеченных городских округов таковых более 92%, это достаточно тревожный показатель, так как к 2009 году насчитывалось 23 тыс. 940 муниципальных образований на всей территории России. Сам объем доходов муниципальных образований также невелик, например, в Амурской области бюджеты 194 из 269 сельских поселений имеют объем доходов (до выравнивания бюджетной обеспеченности) менее 1 млн рублей, в том числе 28 сельских поселений – менее 100 тысяч рублей [4].

В свете появления новых тенденций встала проблема поиска внутренних источников финансовых ресурсов для органов местного самоуправления. В соответствии с законодательством органы местного самоуправления наделены собственностью, за счет использования которой формируется часть неналоговых доходов местных бюджетов.

С процессом развития муниципальных образований постепенно меняется отношение к муниципальной собственности, способам ее использования, к появлению и распространению различных форм муниципальных предприятий, организации их хозяйственной деятельности и ее результативности.

Современное состояние муниципальной собственности не обеспечивает реализацию её как прочной базы для источников доходов бюджетов органов местного самоуправления, так как характеризуется множеством отрицательных явлений: муниципальные предприятия в основном убыточны, учреждения – высоко затратны.

Современный финансовый кризис еще актуализировал проблему экономической и общественной эффективности использования муниципальной собственности в условиях завершения реформы местного самоуправления.

Чтобы преломить ситуацию, необходимо изменить формы использования муниципальной собственности в сторону использования рыночных методов управления: использовать возможности арендных отношений, на основе которых будет использоваться муниципальная собственность, не до конца раскрыты возможности доверительного управления собственностью, не полностью исчерпала себя приватизация, акционирование муниципальной собственности.

Значительная часть эффективного управления муниципальной собственности зависит от выбранного механизма ее использования. Подавляющая часть муниципального имущества на сегодняшний день находится в хозяйственном ведении или оперативном управлении муниципальных унитарных организаций и учреждений. ОМСУ имеют право передавать муниципальное имущество во временное или в постоянное пользование физическим и юридическим лицам, органам государственной власти Российской Федерации (органам государственной власти субъекта Российской Федерации) и органам местного самоуправления иных муниципальных образований, отчуждать, совершать иные сделки.

Существенное развитие в муниципальных образованиях получили арендные отношения. Гражданское законодательство позволило ОМСУ использовать различные виды аренды: проката, аренды транспортных средств, аренды здания или сооружения, аренды предприятия, финансовой аренды.

Расширились возможности ОМСУ привлекать к использованию муниципальной собственности предприятия, учреждения и организации не находящиеся в муниципальной собственности к решению вопросов социально-экономического развития муниципального образования путем размещения муниципального заказа на выполнение работ. Объектом заказа может быть благоустройство территории муниципального образования, коммунальное обслуживание, строительство и ремонт объектов социальной инфраструктуры, производство продукции, оказание услуг и выполнение других работ.

Муниципальное имущество может быть приватизировано, за исключением некоторых видов имущества определенных законодательством [2]. Так как значительную часть доходов бюджета составляют доходы от сдачи муниципального имущества в аренду (в структуре неналоговых доходов в 2007 г. 55% составили доходы от сдачи в аренду муниципального имущества), то МОСУ осторожно относятся к процессам приватизации их имущества.

Но наиболее болезненным вопросом для муниципальных образований является незначительный уровень эффективного использования этой собственности. Значительное место в формировании эффективного использования муниципальной собственности занимает оценка деятельности муниципальных учреждений (организаций). Согласно действующему законодательству муниципальные органы могут формировать несколько видов организаций, но в основном они представлены муниципальными унитарными предприятиями и муниципальными бюджетными учреждениями. Помимо обеспечения населения муниципального образования социально-значимыми услугами, эти организации помогут в посткризисный период решить задачи обеспечения населения новыми рабочими местами. Но социальная значимость муниципальных организаций должна сочетаться с экономической эффективностью. Как уже было отмечено, именно экономический аспект деятельности муниципальных организаций и вызывает нарекания. В результате местные бюджеты недополучают необходимые финансовые ресурсы, усиливается их дотационная ориентированность на средства вышестоящих бюджетов. Деятельность муниципальных организаций в посткризисный период ставит вопрос об оптимальном соотношении различных источников в финансировании деятельности муниципальных предприятий. Как показала практика, предоставление платных услуг позволит решить проблемы бюджетных учреждений, а уменьшение регламентаций в деятельности муниципальных унитарных предприятий позволит им более активно использовать имеющиеся конкурентные преимущества. Корректирование принципов организации хозяйственной деятельности муниципальных предприятий приводит к необходимости изменения ориентации этих предприятий на более активное использование приемов и методов финансового менеджмента как наиболее оптимального способа управления предприятиями.

Формально создаются все условия для формирования различных организационно-правовых условий для появления и функционирования муниципальных организаций. Это касается, прежде всего, форм собственности, в которых могут существовать муниципальные организации. В 90-е годы существенно изменился правовой статус муниципальных предприятий. В процессе приватизации большинство из них было преобразовано в АО и ООО. Появились и муниципальные унитарные предприятия, которые целью своей деятельности ставят получение прибыли за счет эффективного использования муниципальной собственности. Наконец, недавно появились автономные учреждения, которые более свободные в использовании финансовых ресурсов, нежели бюджетные учреждения. Таким образом, современные муниципальные образования имеют значительно большие возможности пополнять финансовые ресурсы местных бюджетов за счет части доходов муниципальных организаций, чем в 90-тые годы. Акционерные общества, ООО, бюджетные учреждения, автономные учреждения, унитарные предприятия – все возможные правовые формы организации хозяйственной деятельности от «чисто» некоммерческих до идеально коммерческих ОМСУ могут использовать в современных условиях.

Муниципальные организации находятся в противоречивом положении. С одной стороны, они работают в условиях рыночной экономики и, хотя бюджетные и автономные учреждения имеют статус некоммерческих предприятий, проблема оценки эффективности их работы в критериях рыночной экономики все равно появляется. Одновременно часть муниципальных учреждений имеет статус коммерческих организаций (например, муниципальные АО) и это обязывает их обеспечивать определенный уровень рентабельности своей деятельности. Таким образом, возникает проблема повышения экономической эффективности работы муниципальных организаций как коммерческих, так и некоммерческих. С другой стороны, все муниципальные организации созданы для решения производства общественных товаров, работ и услуг. И это позволяет им заменять критерий экономической эффективности работы на критерий социальной эффективности. Последний рассматривает результативность экономической деятельности муниципальных предприятий под иным углом зрения. Экономическая целесообразность существования муниципальных организаций заменяется на социальную необходимость их присутствия в экономике.

Существует еще и третий аспект оценки эффективности работы муниципальных предприятий. Согласно бюджетному законодательству, часть прибыли муниципальных унитарных предприятий и доходы от платных услуг, оказываемых бюджетными и автономными организациями, являются неналоговыми доходами муниципальных бюджетов.

Повышение экономической эффективности работы муниципальных организаций позволит одновременно решить проблему пополнения неналоговых доходов бюджетов за счет этого источника, и, следовательно, финансового обеспечения выполнения всех обязательств, взятых местными органами самоуправления (МОСУ). Поэтому целесообразно ввести и критерий оценки эффективности работы муниципальных организаций – бюджетная эффективность. Его можно рассчитывать как изменение удельного веса доходов муниципальных организаций (МО), зачисляемых в местные бюджеты в общем объеме доходов местного бюджета.

Таким образом, критериями оценки эффективности деятельности муниципальных организаций являются:

а) социальная эффективность – общественная значимость и полезность товаров, работ и услуг, производимых (оказываемых) муниципальному району (муниципальному поселению);

б) бюджетная эффективность предприятий и организаций – положительное влияние результатов деятельности предприятия на доходы и (или) расходы местного бюджета;

в) экономическая эффективность – совокупность финансовых показателей, характеризующих эффективность организации хозяйственной деятельности муниципальных организаций [3].

Для муниципальных организаций различных организационно-правовых форм эти показатели будут неодинаковыми. Среди них выделяются: показатели рентабельности; высокий процент использования основных средств; положительное состояние расчетов с контрагентами; показатели дебиторской и кредиторской задолженности; стабильность и величина выплаты дивидендов открытыми акционерными обществами, акции которых принадлежат району (поселению), в случае, если доля акций открытых акционерных обществ, принадлежащих району (поселению), превышает 50%.

Показатели бюджетной эффективности рассчитываются на основании определения величины и направления потока бюджетных средств, который образуется в результате деятельности предприятия (организации).

К притокам средств для расчета бюджетной эффективности относятся: притоки от налогов, сборов и иных обязательных платежей, установленных действующим законодательством, особенно в части поступлений, формирующих доходную часть местного бюджета; платежи в погашение кредитов, выданных из бюджета муниципального района (муниципального поселения); дивиденды по принадлежащим муниципальному району (муниципальному поселению) акциям общества.

К оттокам бюджетных средств относятся: предоставление бюджетных ресурсов в виде бюджетного кредита; предоставление бюджетных субсидий муниципальным организациям. Отдельно учитываются налоговые льготы, муниципальные гарантии.

Основным показателем бюджетной эффективности является чистый доход бюджета, который определяется как разница между притоками и оттоками бюджетных средств.

Социальная эффективность включает в себя общественную значимость и общественную полезность деятельности муниципальной организации. Общественная полезность деятельности муниципальной организации выражается в создании новых или повышении эффективности предоставляемых населению товаров, работ, услуг, а также экономическом развитии территории или улучшении экологической обстановки.

Социальная эффективность будет оцениваться в количественных показателях. Для ее оценки, в зависимости от особенностей деятельности муниципальной организации, могут применяться следующие показатели: создание новых рабочих мест, улучшение условий труда, индекс реального роста заработной платы; создание новых товаров, работ, услуг; увеличение количества произведенных товаров, работ и услуг, увеличение круга лиц, получаемых доступ к продуктам, произведенными муниципальными предприятиями.

Процессы формирования собственности наталкиваются на правовые противоречия между правами, данными ОМСУ в процессе использования собственности, и реальными возможности для их реализации.

В Федеральном Законе РФ-№ 131 заложена общая идеология разграничения имущества между всеми уровнями публичной власти в Российской Федерации. Указанный федеральный закон закрепляет принцип целевого назначения муниципальной собственности. Так, в собственности муниципальных образований может находиться: имущество, предназначенное для решения установленных Федеральным законом вопросов местного значения; имущество, предназначенное для обеспечения деятельности органов местного самоуправления и пр. В соб-

ственности муниципальных образований могут находиться объекты культурного наследия (памятники истории и культуры).

В собственности поселений могут находиться: имущество, предназначенное для электро-, тепло-, газо- и водоснабжения населения; автомобильные дороги общего пользования, мосты и иные транспортные инженерные сооружения в границах населенных пунктов поселения, за исключением автомобильных дорог общего пользования, мостов и иных транспортных инженерных сооружений федерального и регионального значения [1]. То есть для возникновения объективного права муниципальной собственности необходимо наличие связи между функциональным назначением объекта и вопросами, решаемыми соответствующим муниципальным образованием.

Реальность разграничения прав собственности на муниципальное имущества оказалась достаточно сложной. Так, по данным Министерства регионального развития Российской Федерации по состоянию на 1 октября 2007 г., все виды имущества были разграничены между муниципальными районами и входящими в их состав городскими и сельскими поселениями только в 20 субъектах РФ. По отдельным видам муниципальное имущество разграничено в 48 субъектах РФ, имущество между муниципальными образованиями не разграничивалось в 12 субъектах РФ. В большинстве субъектов РФ завершена передача из собственности поселений в собственность муниципальных районов имущества учреждений здравоохранения и образования. По состоянию на 1 ноября 2007 г., законами субъектов РФ о разграничении имущества, находящегося в муниципальной собственности, между муниципальными районами, поселениями, городскими округами, в целом по Российской Федерации имущество из собственности муниципальных районов передано в собственность 6604 вновь образованных городских и сельских поселений (55% от общего количества вновь образованных поселений) [3]. Такая незаконченность в разграничении муниципального имущества по уровням местного самоуправления снижает эффективность использования имущества в качестве источника неналоговых доходов бюджетов, так как вносит неопределенность в определение собственника муниципального имущества и усиливает возникающие риски.

В настоящее время существует еще и проблема разграничения компетенции органов местного самоуправления сфере распоряжения земельными участками, государственная собственность на которые не разграничена. Поселения, обладая комплексом полномочий в градостроительной сфере (территориальное планирование, выдача разрешений на строительство и ввод объектов в эксплуатацию), не имеют права распоряжаться указанными земельными участками. В числе прочего, это может отрицательно сказываться на социально-экономическом развитии поселений, а также на сфере жилищного строительства.

Выводы. Эффективность управления муниципальной собственностью связана не только с наличием надлежащей нормативно-правовой базы, с четким исполнением органами местного самоуправления установленных в настоящее время норм права. Эффективность управления муниципальной собственностью зависит от изменения принципов ее управления. Повышение эффективности использования муниципального имущества можно обеспечить, в частности, за счет осуществления текущего и перспективного планирования экономических результатов деятельности муниципальных организаций и учреждений.

Современное развитие муниципальных образований во многом связано с меняющимся подходом к использованию имеющихся возможностей, связанных с использованием их собственности. Во многом эти проблемы носят как юридический, так и экономический характер.

Список использованной литературы

1. Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации: федеральный закон от 06.10.03 г. №131.
2. О приватизации государственного и муниципального имущества: федеральный закон от 21.12.2001 г. № 178-ФЗ.
3. Российское местное самоуправление: итоги муниципальной реформы 2003-2008 гг. Аналитический доклад Института современного развития 2009 г.
4. http://www.minregion.ru/.

УДК 336.13

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЗДАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В РОССИИ

ACTUAL ISSUES OF CREATION THE PUBLIC HEALTH DATA SYSTEM IN RUSSIA

Ильгама Ширинбалаевна АХМЕДОВА
аспирант кафедры «Финансы»
ФГОУ ВПО «Финансовый университет
при Правительстве Российской Федерации» (г. Москва)
E-mail: gama5@rambler.ru
Ilgama Sh. AKHMEDOVA
Postgraduate of Finance Department, Financial University
under the Government of the Russian Federation (Moscow)

Аннотация. В статье обозначены основные проблемы информационного обеспечения системы здравоохранения России, для решения которых рассмотрена возможность создания единой информационной системы здравоохранения в несколько этапов. Целью создания последней является эффективная информационная поддержка органов и организаций системы здравоохранения, а также граждан. Дана характеристика основных элементов информационной системы здравоохранения.

Summary. In this article the main attention is paid to the basic problems of information support of public health system of Russia, for solution of these issues there was examined the possibility of establishing the uniform information system of public health in some stages. The purpose of this system is efficient information support of bodies and the organizations of system of public health and also citizens. The basic elements description of information system of public health system is given.

Ключевые слова: *информационная система здравоохранения, нормативно-справочная информация в сфере здравоохранения, медицинские информационные системы, электронная медицинская карта.*
Keywords: *information system of public health services, normative-reference information in public health services sphere, medical information systems, electronic medical card.*

Постановка проблемы. В настоящее время существует ряд проблем информационного обеспечения в здравоохранении России.

Большая часть средств вычислительной техники в медицинских учреждениях применяется в целях обеспечения их административно-хозяйственной деятельности, в то время как для автоматизации собственно лечебно-диагностического процесса и осуществления функций управления здравоохранением используется менее 20% компьютерного парка. В среднем по России на 10,6 работников государственных и муниципальных учреждений здравоохранения приходится один компьютер, при этом лишь 7,7% лечебно-профилактических учреждений используют в своей деятельности системы ведения электронной истории болезни или электронных медицинских карт, менее 3% оснащены средствами телемедицины [1]. К тому же медицинские информационные системы, как правило, не интегрированы между собой, а также с системами ресурсного планирования и учета в медицинских организациях.

Следует отметить: низкий уровень нормативного и методического обеспечения процесса информатизации здравоохранения; отсутствие единых подходов к тарификации медицинских услуг в рамках государственных гарантий; деятельность по стандартизации в сфере медицинской информатики находится в зачаточном состоянии и другие проблемы.

Цель статьи. В целом не решена задача информационного взаимодействия различных организаций здравоохранения в рамках лечебного процесса, а в частных случаях крайне трудоемка и требует существенных затрат. В связи с этим отсутствует возможность проверки информации, предоставленной на вышестоящий уровень по установленной форме в агрегированном виде, на предмет достоверности, а также оперативного ознакомления с первичными данными.

Необходимо коренным образом изменить подход к информатизации здравоохранения, усилить координирующую роль государства и создать единую информационную систему здравоохранения.

Обоснование полученных научных результатов. К настоящему времени в мировой практике накоплен значительный опыт использования информационно-коммуникационных технологий в здравоохранении. В США, Канаде, Евросоюзе и многих других странах национальные программы информатизации здравоохранения реализуются уже более пяти лет. Информатизация здравоохранения в европейских странах, внедрение электронного документооборота позволяет сократить административные издержки более чем на 50%. Расходы на информатизацию составляют около 4,7% бюджета здравоохранения европейских стран. Основная часть инвестиций приходится на развитие систем бронирования медицинских услуг; обмена электронными медицинскими картами и медицинскими изображениями, а в конечном итоге создания единой национальной базы медицинских данных пациентов; электронных медицинских назначений и рецептов; телемедицины [2].

Информационной системой в здравоохранении является совокупность методического, организационного, нормативного и правового обеспечения деятельности участников системы здравоохранения, а также программно-технических средств, проектируемых с учетом отраслевых стандартов и технических регламентов, использующих единую систему нормативно-справочной информации и развивающихся в рамках единой информационно-технической политики.

Создание информационной системы здравоохранения в РФ позволит повысить эффективность управления в сфере здравоохранения на основе информационной поддержки задач прогнозирования и планирования расходов федерального бюджета на оказание медицинской помощи, а также контроля за соблюдением государственных гарантий по ее предоставлению. Кроме того, будет способствовать повышению качества оказания медицинской помощи на основе совершенствования информационного обеспечения деятельности медицинских организаций, в частности, необходимо создать условия для обеспечения единых требований к осуществлению деятельности в сфере охраны здоровья граждан: информационную систему, обеспечивающую учет деятельности в сфере охраны здоровья, в том числе персонифицированный учет оказываемых услуг; систему оценки деятельности работников, участвующих в оказании услуг в сфере охраны здоровья; систему контроля качества услуг в сфере охраны здоровья.

Важное значение имеет обеспечение открытости системы здравоохранения, повышение уровня информированности населения в вопросах: ведения здорового образа жизни, профилактики заболеваний и получения медицинской помощи, качества обслуживания организаций.

Условиями эффективной реализации проекта создания информационной системы являются:

- однократный ввод и многократное использование первичной информации, в том числе для целей управления здравоохранением.
- использование электронных юридически значимых документов в качестве основного источника первичной информации.
- обеспечение совместимости медицинских информационных систем, разрабатываемых различными производителями.
- интеграция информационных ресурсов здравоохранения с информационными ресурсами других ведомств в части совместного использования персональных данных и электронного обмена документами.
- обеспечение информационной безопасности и защиты персональных данных, в том числе за счет использования электронных средств идентификации врача и пациента.
- централизованное управление разработкой, внедрением и сопровождением Системы на основании единой технологической политики с

учетом отраслевых государственных, национальных и международных стандартов в области медицинской информатики, включая стандарт HL7.

- принятие решения о модернизации и разработке новых компонентов Системы с учетом максимально возможного сохранения существующих программно-технических средств на основе анализа совокупной стоимости владения.
- поддержка конкуренции среди производителей медицинских информационных систем, обеспечение поэтапного перехода на принципы саморегулирования в этой сфере.

Этапами создания информационной системы в здравоохранении (далее – Системы) являются:

1. 2009 год: разработан проект концепции Системы [1], разработано финансово-экономическое обоснование, разработаны проекты технических заданий на создание элементов Системы.

2. 2010 год: подготовка к созданию Системы, обеспечивающей, в том числе, персонифицированный учет оказания медицинской помощи гражданам РФ:

разработка типовых решений участников системы здравоохранения (лечебно-профилактических учреждений, органов управления здравоохранением субъектов РФ, Федерального фонда обязательного медицинского страхования и др.), направленных на обеспечение качества медицинской и управленческой информации в области здравоохранения;

апробация типовых решений в пилотной зоне – на базе 27 федеральных медицинских учреждений ФМБА России, Минздравсоцразвития России различных типов, находящихся на территории Москвы, Санкт-Петербурга и Красноярского края [1]. В 2010 г. на эти цели в федеральном бюджете предусмотрено 239,7 млн руб. [3].

3. 2011-2012 гг.: создание федерального информационного ресурса (разработка базового пакета нормативного правового и методического обеспечения создания и функционирования Системы; создание унифицированной системы идентификации, ведения и распространения медико-экономических справочников и классификаторов на основе международных стандартов, разработка и совершенствование базовых стандартов в области информатизации здравоохранения и др.); тиражирование типовых решений участников информационной системы здравоохранения; формирование единой сети информационного обмена, общее стимулирование внедрения информационных технологий в медицинских организациях.

В 2011-2012 гг. на эти цели планируется профинансировать из федерального бюджета 479,4 млн руб. [3].

Результатом этих трех этапов по созданию информационной системы должны стать: внедрение электронной медицинской карты гражданина, обеспечение ее перемещения за гражданином, запуск сервиса электронной записи к врачу, организация взаиморасчетов на основе единой нормативно-справочной информации в рамках информационной системы, обеспечение подтверждения объема и качества получения услуг медицинской помощи, переход на сплошное наблюдение в рамках сбора медицинской статистики.

4. 2013-2015 годы: создание (развитие) прикладных систем участников системы здравоохранения (включая электронные паспорта медицинского учреждения), обеспечивающих учет информации о заболеваниях граждан по отдельным нозологиям, учет и анализ реальной стоимости оказанных медицинских услуг, учет донорских материалов, их заменителей и препаратов на их основе, автоматизацию медико-экономической экспертизы, поддержку контрольно-надзорной деятельности в сфере здравоохранения, защиты прав потребителей и благополучия человека, а также интеграция данных систем с централизованными программно-техническими компонентами Системы; продолжение работ по разработке нормативного правового и методического обеспечения внедрения информационно-телекоммуникационных технологий в здравоохранении, стандартизации в области информатизации здравоохранения; дальнейшая реализация программ стимулирования и популяризации использования информационных технологий в здравоохранении, сертификация медицинских и фармацевтических информационных ресурсов сети Интернет и др.

5. 2016-2020 годы: тиражирование типовых средств интеграции прикладных систем участников системы здравоохранения с централизованными программно-техническими компонентами Системы (информационного наполнения и развития сервисов информационной системы в здравоохранении, развития систем поддержки принятия врачебных решений, актуализации федеральной электронной медицинской библиотеки и др.), реализация программы стимулирования внедрения в государственных и муниципальных учреждениях здравоохранения информационных систем; сопровождение и раз-

витие прикладных систем участников системы здравоохранения и централизованных систем, создаваемых в их интересах и др.

Результатом четвертого и пятого этапа должны стать: штатная эксплуатация информационной системы в здравоохранении, электронной библиотеки, социальной сети медицинских работников и др.

Ожидаемыми социально-экономическими эффектами от создания информационной системы здравоохранения являются следующие (см. табл. 1).

Таблица 1

Ожидаемые социально-экономические эффекты от создания информационной системы здравоохранения

Для граждан	Для государства
• снижение смертности, инвалидности и осложнений, связанных с медицинскими ошибками, низким уровнем оперативности, полноты и достоверности информации о состоянии здоровья пациентов и имеющихся ресурсах в системе здравоохранения; • повышение качества и доступности медицинского обслуживания, лекарственного обеспечения и обеспечения населения изделиями медицинского назначения за счет повышения точности планирования и распределения необходимых объемов медицинской помощи и ресурсов в системе здравоохранения; • уменьшение ошибок медицинского персонала, связанных с назначением лекарственных препаратов и выбором курса лечения, за счет доступа врачей к информации о новых методах лечения и лекарственных препаратах; • повышение эффективности процесса обслуживания пациентов за счет обеспечения доступа лечебно-профилактических учреждений к электронным медицинским картам • сокращение количества проводимых консультаций и диагностических процедур, назначаемых в отсутствии информации о ранее проведенных исследованиях.	• контроль бюджетного финансирования в области медицинского обслуживания граждан, взаиморасчетов между ЛПУ; • снижение стоимости медицинской помощи за счет сокращения количества излишних лабораторных исследований и их дублирования, перехода на использование цифровых технологий при проведении радиологических исследований, снижения затрат времени медицинского персонала на поиск и доступ к необходимой информации о пациенте, повышения эффективности медико-экономической экспертизы; • снижение затрат на лекарственное обеспечение за счет повышения точности планирования потребности в дорогостоящих и скоропортящихся лекарственных средствах; • снижение дополнительных затрат на лечение несвоевременно диагностированных заболеваний, затрат, связанных с низким уровнем оперативности предоставления медицинской помощи по причине отсутствия необходимой информации, исправлением последствий медицинских ошибок; • повышение трудового потенциала граждан за счет снижения временной и постоянной потери трудоспособности населения; • снижение затрат за счет централизации и сокращения дублирования компонентов вычислительной и телекоммуникационной инфраструктуры в рамках единого информационного пространства в сфере здравоохранения.

Источник: таблица составлена автором на основании проекта Концепции создания информационной системы в здравоохранении на период до 2020 года, которая бала одобрена на заседании президиума Совета при Президенте РФ по развитию информационного общества в РФ 8 июня 2010 г. Концепция размещена на официальном сайте Министерства здравоохранения и социального развития Российской Федерации http://www.minzdravsoc.ru.

Основными структурными элементами единой информационной системы здравоохранения являются: стандарты оказания медицинской помощи, электронная медицинская карта, медицинская информационная система.

Стандарты оказания медицинской помощи предполагают формирование системы унифицированной нормативно-справочной информации (далее – НСИ), которая может содержать стандарты, классификаторы, справочники, регистры, реестры, номенклатуры, перечни и т.д., применяемые в сфере здравоохранения. С этой целью:

- Минздравсоцразвития России подготовил проект приказа «Об утверждении состава нормативно-справочной информации, применяемой в сфере здравоохранения Российской Федерации»;
- разрабатывается программный комплекс «Реестр нормативно-справочной информации системы здравоохранения», предназначенный для приема, учета, хранения и актуализации НСИ, ведения фонда НСИ, версионного учета изменений НСИ, предоставления доступа к НСИ, обеспечения информационной поддержки пользователей НСИ, интеграции информационных систем в части применения НСИ, мониторинга и управления НСИ;
- ведется разработка проектов нормативно-методических документов, обеспечивающих работу Реестра нормативно-справочной информации системы здравоохранения.

Пользователями НСИ будут Минздравсоцразвития России, подведомственные ему федеральные службы и федеральное агентство, территориальные органы управления здравоохранением субъектов Российской Федерации, органы управления здравоохранением муниципальных образований субъектов Российской Федерации, федеральные учреждения здравоохранения, осуществляющие представление отчетной документации в Минздравсоцразвития России.

Таким образом, централизованное ведение системы НСИ, подчиненное единому регламенту и обеспеченное единой технологической средой, позволит поддержать полноту, целостность и актуальность всех входящих в ее состав справочников и классификаторов.

Электронная медицинская карта (далее – ЭМК) (Electronic Health Record – HER), представляет собой: виртуальную компиляцию основных данных о здоровье человека в течение его жизни, включая факты, наблюдения, интерпретации, планы, действия и результаты; электронную карту данных о пациенте, хранящихся в системе, предназначенной для поддержки пользователей посредством обеспечения доступности полных и точных данных, рекомендаций и предостережений лечащего врача, клинических систем поддержки принятия решений, ссылок на базы медицинских знаний и другой полезной информации.

Основным назначением ЭМК является обеспечение документированного учета медицинского лечения, который поддерживает текущее и будущее лечение, осуществляемое тем же или другими врачами. Данная информация обеспечивает возможность общения между врачами, привлеченными к лечению пациента. Основными субъектами, получающими пользу от такого учета, являются пациент (потребитель) и врач (врачи).

Любое другое назначение, для которого используется ЭМК, считается вторичным, как и любое другое лицо, извлекающее из этого пользу.

Вторичными применениями ЭМК являются:

управление службой здравоохранения – распределение и управление ресурсами, управление затратами, управление рисками, отчеты и публикации, маркетинговые стратегии;

платежи, финансы, компенсации – потребителями ЭМК являются различные органы (включая органы государственной власти), финансирующие медицинские учреждения, а также страховщики;

судебная медицина – подтверждение проведенного лечения, признаки соответствия законодательству, отражение компетентности врачей;

управление качеством – изучение непрерывного повышения качества, обзор использования, мониторинг исполнения (экспертная оценка, клинический аудит, анализ результатов), проведение оценочных испытаний, аккредитация;

образование – обучение студентов медицинских специальностей, пациентов/потребителей и врачей; исследования – разработка и оценка новых диагностических методов, мер и средств предупреждения заболеваний, эпидемиологические исследования, анализ здоровья населения; здоровье общества и населения;

выработка политики – анализ статистики здоровья, тенденций, клинических случаев.

Электронная медицинская карта содержит следующие основные разделы: титульный лист, персональные данные, анамнез жизни, текущее состояние, лист назначений (консультации спе-

циалистов, функциональная диагностика, лабораторная диагностика, медикаментозное лечение), план обследования, дневник наблюдений, интервенционные вмешательства, эпикриз и др.

Медицинские информационные системы (далее – МИС) должны обеспечивать решение следующих задач:

- сбор и передачу информации о законченных случаях фактов оказанной медицинской помощи, в том числе и предыдущих случаях;
- информационную поддержку функционирования и взаимодействия сотрудников медицинских организаций, в том числе как самостоятельных структурных подразделений (поликлиника, стационар, дневные стационары, скорая медицинская помощь, вспомогательные лечебно-диагностические подразделения);
- автоматизацию информационного взаимодействия медицинских организаций с внешними организациями, в том числе взаимодействие с реестром НСИ, а также обмен данными персонифицированного учета с заинтересованными организациями;
- учёт медицинских услуг и предоставление возможности интеграции, обеспечивающей ввод и хранение на уровне ЛПУ данных в электронной форме, достаточных для формирования отчётных статистических и аналитических форм.

На основе МИС должны быть автоматизированы следующие виды деятельности: персонифицированный учет оказания медицинской, лечебно-диагностической помощи и профилактических мероприятий; взаимодействие с системами ведения классификаторов и справочников, технико-экономической и социальной информации, а также персонально идентифицируемой информацией регистров прикрепленного населения и медицинских работников ЛПУ; ведение разделов электронной медицинской карты пациента; формирование медико-статистических отчётов; предоставление информации об оказанных услугах для осуществления финансово-экономического учета и планирования; получение сводных аналитических данных о деятельности ЛПУ; клинический аудит.

Выводы. Таким образом, создание единой информационной системы здравоохранения в России в несколько этапов на базе имеющихся отечественных разработок и доступности информации о зарубежном опыте позволят осуществить решительный прорыв на качественно новый уровень использования информационно-коммуникационных технологий в управлении здравоохранением и оказанием медицинской помощи в России.

Список использованной литературы

1. Официальный сайт Министерства здравоохранения и социального развития Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.minzdravsoc.ru.
2. Лебедев Г. Европейцы с помощью eHealth хотят вдвое сократить издержки медучреждений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:// www.cnews.ru.
3. О федеральном бюджете на 2010 год и на плановый период 2011 и 2012 годов: Федеральный закон Российской Федерации от 02.12.2009 г. № 308-ФЗ.

УДК 334.723(470)

РАЗВИТИЕ НАПРАВЛЕНИЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СРЕДСТВ МАТЕРИНСКОГО (СЕМЕЙНОГО) КАПИТАЛА

DIRECTIONS DEVELOPMENT OF MATERNAL (FAMILY) FUNDS USE

Елена Викторовна ЧАДИНА
ассистент кафедры «Финансы» Финансового университета при Правительстве Российской Федерации
E-mail: reine1@yandex.ru
Elena V. CHADINA
Assistant of Finance Department, Financial University under the Government of the Russian Federation

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние материнского капитала на демографическую ситуацию в Российской Федерации. Раскрывается понятие материнского капитала и определены его отличительные особенности. Показаны направления использования материнского капитала и предложены новые возможные пути его расходования для стимулирования рождаемости в РФ.

Summary. In the article is studied the influence of maternal funds over demographic situation in the Russian Federation. The definition of maternal capital and its distinctive features are determined. The use directions of maternal capital are shown, new possible ways of its expenditure for birth rate encouragement in the Russian Federation are suggested.

Ключевые слова: *демографическая ситуация, уровень рождаемости, материнский капитал, социальное обеспечение, социальная поддержка граждан, имеющих детей, пособие, выплаты.*
Keywords: *demographic situation, birth rate, maternal capital, social security, social support for people with children, allowance, payments.*

Постановка проблемы. Переход экономики от плановой к рыночной повлек за собой резкое изменение условий жизнедеятельности семьи, падение уровня рождаемости. Ухудшение демографической ситуации было вызвано падением доходов семей, ростом неравенства, высоким уровнем безработицы и повышением потребительских цен в стране. Увеличение рождаемости зависит от социальной стабильности, которая предполагает в числе прочих факторов отсутствие резкого расслоения общества. Однако, такие категории граждан как семьи, имеющие детей, не всегда могут обеспечить себя в условиях рыночной экономики из-за невозможности получения достойной заработной платы и компенсацией ее утраты ввиду потери трудоспособности.

Цель статьи. Еще более актуализировалась данная проблема в условиях финансовых кризисов 90-х годов двадцатого и начала двадцать первого веков. Именно социально-экономические трансформации того времени способствовали значительному ухудшению демографической ситуации в стране.

Обоснование полученных научных результатов. В Конституции Российской Федерации (ст. 41) признается право каждого гражданина на социальное обеспечение, при этом предусматривается обязанность государства создавать все необходимые условия для осуществления этого

права. Статьей 72 Конституции РФ предусмотрено, что координация вопросов здравоохранения; защита семьи, материнства, отцовства и детства; социальная защита, включая социальное обеспечение, относится к вопросам совместного ведения Российской Федерации и субъектов Российской Федерации.

В настоящее время государственная поддержка семьи, материнства и детства осуществляется в различных формах: ежемесячных пособий (ежемесячное пособие по уходу за ребенком), единовременных пособий (единовременное пособие при рождении ребенка), единовременных компенсационных выплат в связи с рождением одновременно трех и более детей, ежемесячных страховых выплат семье с детьми граждан, подлежащих обязательному социальному страхованию от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний, смерть которых наступила в результате несчастного случая на производстве, льгот многодетным семьям, жилищно-коммунальных субсидий.

Решению проблем государственной поддержки семей, имеющих детей, способствует также и реализация федеральных и региональных целевых программ. Такие программы как «Федеральная целевая программа «Дети России на 2007-2010 годы», подпрограмма «Обеспечение жильем молодых семей» федеральной целевой программы «Жилище на 2002-2010 годы», региональная целевая программа «Развитие системы социальной поддержки детей и семей, имеющих детей, в Чукотском автономном округе, на 2008-2010 годы» также помогают смягчить гражданам, имеющим детей и другим малообеспеченным слоям населения, недостатки социального и пенсионного обеспечения, позволяют повысить уровень их доходов.

По оценке Федеральной службы государственной статистики (Росстата), на 1 июля 2010 года постоянное население Российской Федерации насчитывало 141,9 миллиона человек, уменьшившись на 0,04% по сравнению с началом года. С середины 1990-х годов в России наблюдается устойчивая тенденция сокращения населения. Начиная с 2006 года убыль населения России замедлилась, а за 2009 год сложился даже небольшой прирост – на 10,5 тысяч человек или на 0,01% согласно уточненным данным Росстата [8].

Это является прямым следствием осуществления мер демографической политики на фоне общего улучшения экономической ситуации и благоприятной возрастной структуры населения. Однако без продолжения последовательной и наступательной демографической политики, опасность возвращения к прежним демографическим тенденциям сохраняется. Если проблемы семей с детьми перестанут быть объектом социальной политики государства, то не исключено возвращение к ситуации 1990-х годов с колоссальной потерей человеческого потенциала, трудовых ресурсов.

Для улучшения демографической ситуации, многие зарубежные страны вводят свои меры социальной поддержки граждан, имеющих детей: в Польше продлен отпуск по беременности и родам до 26 недель [9], на Украине введено пособие по рождению ребенка и увеличена помощь многодетным семьям. В России для родителей, родивших второго ребенка, введен новый вид социального обеспечения – Материнский (семейный) капитал.

Материнский капитал был введен в 2007 г. как одна из мер, направленных на стимулирование рождения второго ребенка и последующих детей. Первоначально его размер составлял 250 000 рублей, в настоящее время сумма материнского капитала увеличена до 343378,8 рублей [3].

Материнский (семейный) капитал представляет собой средства федерального бюджета, передаваемые в бюджет Пенсионного фонда Российской Федерации на реализацию дополнительных мер государственной поддержки семей с детьми. Размер материнского (семейного) капитала (далее по тексту МК) ежегодно пересматривается с учетом темпов роста инфляции и устанавливается федеральным законом о федеральном бюджете на очередной финансовый год и плановый период. Статья 13 Федерального закона от 29.12.2006 N 256-ФЗ (ред. от 28.07.2010) «О дополнительных мерах государственной поддержки семей, имеющих детей» (далее Закон N 256-ФЗ) ограничивает его действие датой – 31.12.2016. Однако следует учесть, что заявление о распоряжении капиталом можно подавать по истечении 2 лет и 6 месяцев со дня рождения (усыновления) второго ребенка, но не позднее 1 мая текущего года для распоряжения МК во втором полугодии текущего года (ч. 6 ст. 7 Закона N 256-ФЗ). Следовательно, подать такие заявления граждане смогут не позднее 01.05.2016. Соответственно, женщины, родившие второго ребенка и последующих детей менее чем за два с половиной года до 31.12.2016, т.е., начиная с 01.07.2014, будут лишены права распоряжения капиталом. Документом, под-

тверждающим право на дополнительные меры государственной поддержки, является государственный сертификат, порядок выдачи которого определен Постановлением Правительства РФ от 30.12.2006 N 873 (ред. от 22.09.2008) «О порядке выдачи государственного сертификата на материнский (семейный) капитал».

Эта мера является новым видом социального обеспечения, отличающимся от иных видов социального обеспечения, так как его можно получить лишь в безналичном порядке, исключая рождение ребенка как цель для получения денег, и расходовать только по тем направлениям, которые строго определены законом [2].

В условиях финансового кризиса 2008-2009 г.г. Федеральным законом от 28.04.2009 №72-ФЗ (ред. от 28.07.2010) «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в целях повышения уровня материального обеспечения отдельных категорий граждан» было установлено право на единовременную выплату в размере 12 000 рублей за счет средств МК, которую семья могла получить наличными на повседневные нужды. Данное право позволило повысить уровень дохода семьи для обеспечения ребенка предметами первой необходимости.

В случаях, предусмотренных частями 4 и 5 статьи 3 Федерального закона от 29 декабря 2006 года N 256-ФЗ «О дополнительных мерах государственной поддержки семей, имеющих детей», единовременная выплата могла быть получена при условии достижения ребенком (детьми) совершеннолетия либо приобретения им (ими) дееспособности в полном объеме по 31 декабря 2009 года включительно, и если указанная единовременная выплата ранее не была получена его (их) родителями (усыновителями) или иным законным представителем.

Можно поддержать позицию нескольких авторов, которые считают, что существует ряд проблем и противоречий, заложенных в самом законе.

Следует согласиться с А.Н. Ахмедшиной, которая считает, что вопрос о действительном адресате мер дополнительной государственной поддержки не является решенным, т.к. существует ряд проблем, связанных с определением субъекта - получателя МК, в следующих случаях:

1) неясно, кому при расторжении брака супругами будет принадлежать право распоряжения материнским капиталом – женщине-матери или тому супругу, с кем будут проживать дети или же самим детям;

2) в случае смерти женщины – единственного родителя (усыновителя) детей, в отношении которых она реализовала свое право на МК, и их последующего усыновления неясно: возникнет ли право на МК у женщины (семьи), их усыновившей [4].

Кроме того, в самом названии дополнительной меры государственной поддержки – материнского капитала – уже заложены противоречия, связанные с понятием семьи и определением круга ее получателей. Использование в названии Закона N 256-ФЗ слов «материнский» и «семейный», которые соотносятся как часть и целое, ограничивает понятие семьи двумя субъектами – матерью и ребенком – и практически лишает отца как полноправного члена полной семьи (с двумя родителями) возможности распоряжаться средствами МК [6]. Мужчина может воспользоваться средствами МК лишь в исключительных случаях. В частности, если он является единственным усыновителем второго, третьего ребенка или последующих детей.

В соответствии со ст. 7 Закона N 256-ФЗ существует несколько направлений использования средств материнского (семейного) капитала:

1. Решение жилищных проблем семьи: посредством погашения займа и кредита, в том числе ипотечного, участия в жилищных, жилищно-строительных и жилищных накопительных кооперативах и т. д. Обязательным условием является то, чтобы приобретаемое жилое помещение находилось на территории Российской Федерации. При этом кредит может быть оформлен как на женщину, получившую сертификат на МК, так и на ее супруга.

2. На образование детей в любом образовательном учреждении на территории Российской Федерации, имеющем право на оказание соответствующих образовательных услуг. Средства могут быть использованы на обучение любого из детей в семье, когда возникает необходимость в образовании. При этом возраст ребенка на дату начала обучения не должен превышать 25 лет. Учитывая нехватку средств МК на приобретение хотя бы небольшой части жилого помещения и неопределенность с накопительной частью трудовой пенсии матери через несколько лет, данное направление использования средств МК представляется наиболее реальным.

3. Направление средств на накопительную часть пенсии матери, включая и направление в негосударственный пенсионный фонд (частную управляющую компанию). Размер

МК предполагается пересматривать с учетом инфляции и устанавливать Федеральным законом о федеральном бюджете на очередной финансовый год и плановый период, что означает, во-первых, признание дальнейшего роста инфляции существенным и, во-вторых, делает бессмысленным направлять средства МК на накопительную часть своей пенсии, поскольку, когда у женщины, родившей ребенка в 25 лет, наступит право на получение трудовой пенсии, деньги существенно или, возможно, полностью обесценятся [7].

Право на МК возникает со дня рождения (усыновления) второго, третьего ребенка или последующих детей независимо от времени, прошедшего с даты рождения (усыновления) предыдущего ребенка, и может быть реализовано не ранее чем по истечении трех лет со дня их рождения (усыновления) за исключением случая необходимости использования средств (части средств) МК на погашение основного долга и уплаты процентов по кредитам или займам на приобретение (строительство) жилого помещения, включая ипотечные кредиты, предоставленным гражданам по кредитному договору (договору займа), заключенному с организацией, в т.ч. кредитной организацией [4, п. 6.1 ст. 7].

С момента первоначального издания Закона N 256-ФЗ в него был внесен ряд изменений. Так, Федеральным законом от 28.07.2010 N 241-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации и о порядке предоставления единовременной выплаты за счет средств материнского (семейного) капитала» установлено:

- часть средств МК (не превышающая 50 процентов размера средств материнского (семейного) капитала) могут направляться на строительство, реконструкцию объекта индивидуального жилищного строительства, осуществляемые гражданами без привлечения организации, осуществляющей строительство (реконструкцию) объекта индивидуального жилищного строительства, в том числе по договору строительного подряда, путем перечисления указанных средств на банковский счет лица, получившего сертификат; также эти средства могут быть выданы на компенсацию затрат за уже построенный собственными силами индивидуальный дом, право собственности на который возникло не ранее 1 января 2007 года. Данное изменение вызовет немалый интерес у граждан, имеющих детей, проживающих в сельской местности, где ипотека практически не действует, а также у семей, проживающих в неблагоприятных жилищных условиях;

- до 1.05.2011 года продлен срок получения за счет средств МК единовременной выплаты в размере 12 000 рублей на любые повседневные нужды.

Выводы. Анализ направлений использования материнского (семейного) капитала свидетельствует, что их спектр мог бы быть расширен для улучшения социального и материального положения семей, имеющих детей. К таким дополнительным направлениям использования средств материнского (семейного) капитала можно было бы отнести:

1) приобретение дополнительного профессионального образования самой женщиной, так как в условиях сокращения рабочих мест, роста конкуренции на рынке труда, потери квалификации за период нахождения в отпуске по беременности ей сложно не только устроиться на работу, но и продолжать работать на том же месте. Эта мера позволит действительно поддержать женщину, повысить ее социальный статус, найти достойную работу, обеспечить материальное благополучие ее детям [4];

2) на оказание квалифицированной и высокотехнологической медицинской помощи ребенку в Российской Федерации в том случае, если она не может быть предоставлена за счет средств соответствующих бюджетов;

3) на оказание медицинской помощи ребенку в зарубежных медицинских учреждениях по жизненно-важным показаниям, угрожающим жизни ребенка.

Следует согласиться с К. В. Бубоном, который считает неразумным с точки зрения здравого смысла откладывать на три года право распоряжения МК, т.к. именно первые три года жизни ребенка зачастую являются самыми трудными и затратными для семьи [5].

Предлагаемое расширение спектра направлений расходования материнского капитала и внесения соответствующих поправок в Закон N 256-ФЗ позволит улучшить социальное положение семей с детьми, тем самым создав предпосылки для увеличения рождаемости в Российской Федерации.

Список использованной литературы

1. О дополнительных мерах государственной поддержки семей, имеющих детей: Федеральный закон от 29.12.2006 № 256-ФЗ (ред. от 25.12.2008) (принят ГД ФС РФ 22.12.2006).
2. О внесении изменений в Федеральный закон «О дополнительных мерах государственной поддержки семей, имеющих детей»: федеральный закон № 228-ФЗ.
3. О федеральном бюджете на 2010 год и на плановый период 2011 и 2012 годов: федеральный закон от 02.12.2009 г. № 308-ФЗ (ред. от 23.07.2010) (принят ГД ФС РФ 20.11.2009).
4. Ахмедшина А. Н. Право на материнский (семейный) капитал в системе мер социального обеспечения // Журнал российского права.- 2009.-№ 1.
5. Бубон К. В. Узаконенное неравенство, или Кому нужен закон о материнском капитале // Адвокат.- 2007.- № 5.
6. Лунина Е. В. Комментарий к Федеральному закону от 29 декабря 2006 г. № 256-ФЗ «О дополнительных мерах государственной поддержки семей, имеющих детей» // СПС «КонсультантПлюс».
7. Мазуров А. В. Комментарий к Федеральному закону «О дополнительных мерах государственной поддержки семей, имеющих детей» (постатейный) / А.В.Мазуров , А. В. Вакарев .- М.: Частное право, 2007. - 48 с.
8. Социально-экономическое положение России. Январь 2010 года. / Ежемесячный доклад Росстата. С. 305.
9. Министерство труда и социальной политики Польши- http://www.mps.gov.pl.

УДК 336.6

ІНВЕСТУВАННЯ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК БАЗИС ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ

INVESTING IN HUMAN CAPITAL AS A BASIS OF FINANCIAL SOUNDNESS

Анатолій Миколайович ХАРЧЕНКО
викладач кафедри фінансів
Черкаського інституту банківської справи
Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
E-mail: tossing0507@rambler.ru
Anatoliy M. KHARCHENKO
Lecturer of Finance Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Юлія Володимирівна КИСІЛЬ
студентка Черкаського інституту банківської справи
Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
Yulia V. KYSIL
Student of Finance and Credit Department, Specialization "Banking Technologies and Processes", Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті розглядаються особливості інвестування в людський капітал та зазначаються причини, що перешкоджають активізації цим процесам.

Summary. In this research the investing features into human capital are examined and reasons preventing the activation of these processes are stated.

Ключові слова: *інвестування, людський капітал.*
Keywords: *investing, human capital.*

Постановка проблеми. Якщо донедавна місцю та значенню людини в економіці підприємства відводилась другорядна роль, то з початком трансформації вітчизняної економіки усвідомлюється важливість інтелектуальних здібностей, креативності, освіченості особистості, що, накопичуючись, утворюють людський капітал, який є стратегічним ресурсом економічного зростання за умови постійного поліпшення фінансової стійкості.

Проблемою є те, що в Україні поки що не існує ані ефективної методики вимірювання людського капіталу в цілому, у тому числі й на підприємствах, ані комплексу заходів щодо його розвитку, збереження й ефективного використання задля економічного зростання підприємств і держави у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці інвестування в розвиток людини присвячені дослідження таких науковців як Д. Грек, О. Кошулько, С. Сардак, Н. Сидорко, Т. Філіпова, І. Чекан, О. Чечель.

Мета статті. Дослідження особливостей інвестування в людський капітал, визначення про-

блем та перспектив розвитку людського капіталу України в сучасних умовах.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Розвиток і накопичення людського капіталу можливі за умови постійного та достатнього обсягу інвестування у нього. Більшість прихильників теорії людського капіталу основними інвестиціями у нього вважають вкладення в освіту, охорону здоров'я, підготовку і підвищення кваліфікації на виробництві, мобільність і мотивацію працівників, пошук інформації про ціни та доходи, виховання дітей тощо.

Слід відзначити, що на рівень розвитку людського капіталу значний вплив має зацікавленість держави у його збільшенні шляхом фінансування з Державного бюджету освіти, охорони здоров'я і духовного та фізичного розвитку населення. У розвинених країнах світу держава бере на себе все більшу частку витрат на людський розвиток. Це обумовлено надзвичайно важливим стратегічним значенням таких інвестицій і тим, що вони мають значний позитивний зовнішній ефект для соціального та інноваційного розвитку [2, с. 9].

Держава здійснює інвестування у людський капітал через щорічні відрахування з державного бюджету на освіту, науку, охорону здоров'я, соціальний захист, культуру тощо. Завдяки якіснішому людському капіталу індивід у процесі своєї діяльності приносить суспільству чималі економічні вигоди. Найвигіднішим є те, що вони зумовлюють підвищення продуктивності праці власників людського капіталу, а відтак - збільшення ВВП. Розглядаючи структуру розподілу обсягів інвестицій за рахунок держбюджету, слід відзначити, що основні кошти спрямовано у промисловість – 26,9-38,2%. Витрати на розвиток людського капіталу є незначними: освіта – 2,2-3,6%; охорона здоров'я – 3,8-5,6%; діяльність у сфері культури і спорту – 2,1-7,2% [7].

Проте інвестиції в людський капітал окуповуються значно швидше, ніж в основний капітал. Це довгочасні затрати на розвиток освіти (шкільної, вищої та середньої спеціальної), охорони, здоров'я, науки та соціальної сфери, і особливо це стосується регіонів, які належать до депресивних. Недостатній розмір затрат в цю сферу приводить до негативних наслідків, які в кінцевому рахунку стають причиною погіршення соціально-економічного стану регіонів України. В умовах, коли наука перетворилася на безпосередню продуктивну силу суспільства, інвестиції в людський капітал – це, насамперед, вкладання в підвищення міжнародної конкурентоспроможності країни та прискорення зростання її економіки.

Віддача від інвестицій у людський капітал залежить безпосередньо від терміну його використання, тобто визначається часом, що залишився до закінчення працездатного періоду життя людини. Чим раніше зроблено інвестиції в людину, тим довше вони даватимуть віддачу. Але слід враховувати, що якісніші та триваліші інвестиції приносять, як правило, більший і триваліший ефект.

Порівняно з інвестиціями в інші форми капіталу, інвестиції в людський капітал, за оцінками багатьох економістів, є найвигіднішими як для окремої людини, так і для суспільства в цілому.

Індикативна дія інвестицій у людський капітал проявляється у зменшенні кримінальної злочинності, досягненні більшого порозуміння у суспільстві, поширенні інновацій, підвищенні продуктивності менш освіченого населення, збалансованості харчування і покращенні здоров'я, зростанні загального добробуту, культури, інтелекту індивідів та ін. [3, с. 239].

Основними особливостями інвестицій у людський капітал є:

- суспільна вигода від інвестицій у людський капітал перевищує суму тих вигод, які отримує кожен індивід окремо. Індивідуальна вигода визначається розміром доходу, а суспільна – розміром ВВП;
- залежність характеру, масштабів і видів інвестицій у людину від історичних, національних, культурних особливостей і традицій народу та його менталітету;
- фізичне і моральне зношення людського капіталу, що пояснюється і природним старінням (фізичне зношення), і економічним старінням (моральне зношення). Але людський капітал, на відміну від фізичного, в процесі використання, не лише зношується, а й збагачується за рахунок надбання людиною професійного досвіду навіть без спеціальних інвестицій;
- людський капітал має значно триваліший інвестиційний період (наприклад, тривалість навчання може сягати 12 – 20 років), порівняно з фізичним (1,5 – 2 роки);
- капіталовкладення в людський капітал мають вищий ступінь ризику й невизначеності, ніж у фізичний. У силу вступають особливості людського фактору, а саме індивідуальні інтереси та переваги людини, її зацікавленість, відповідальність, світогляд, загальний рівень культури;

- вкладення в людський капітал дають тривалий за часом, значний за обсягом та інтегральний за характером економічний і соціальний ефект;
- незалежно від джерела інвестування, дохід від інвестицій має тристоронній ефект: для держави у вигляді ВВП, для підприємства у вигляді основних техніко-економічних показників, для окремої людини у вигляді доходу;
- інвестиції у людський капітал не можуть мати тимчасовий або одноразовий характер, оскільки це зменшує їх загальну ефективність. На відміну від фізичного капіталу, інвестування у людський капітал відбувається протягом всього періоду існування його носія, інакше ефективність від таких капіталовкладень знижується або взагалі відсутня;
- інвестиції в людський капітал повертаються в декілька разів вищою віддачею, ніж вклади у матеріальне виробництво [5, с. 152].

Безперечно, інвестування в людський капітал передбачає переслідування для інвестора якихось вигод, як для себе безпосередньо, так і для третіх осіб. Так, для працівника – це підвищення рівня доходів, більше задоволення від роботи, підвищення соціального статусу, покращення умов праці, зростання самоповаги. Для роботодавця – підвищення продуктивності, скорочення втрат робочого часу і зростання ефективності праці.

Підвищення рівня освіти забезпечує підвищення ефективності праці працівника або завдяки зростанню продуктивності праці, або через отримання знань, які роблять його здатним здійснювати таку трудову діяльність, результати якої представляють велику цінність. Для держави – підвищення рівня добробуту громадян, зростання валового національного продукту, зростання рівня економічного розвитку, підвищення громадської активності.

Обсяг нагромадженого в Україні людського капіталу на сучасному етапі становить близько 2000 млрд. грн., що майже на 60% перевищує вартість основних фондів; щорічні інвестиції в людський розвиток і формування людського капіталу складають 13-14% ВВП, що значно нижче рівня розвинутих країн; освітній потенціал населення і зайнятих більш ніж на 50% забезпечує економічне зростання, однак недостатньо використовується для інноваційного розвитку. В Україні сьогодні спостерігається незбалансованість розвитку людського капіталу. Люди, які мають високий рівень кваліфікації, нездатні знайти необхідну роботу, тому готові працевлаштовуватись на низькооплачувані роботи, що негативно впливає на її подальшу кваліфікацію [4, с. 34].

Існують різні форми вкладень у людський капітал, але основною і найбільш досліджуваною формою інвестицій є освіта. За підрахунками міжнародної організації ЮНЕСКО з питань освіти, науки і культури, різниця у доходах людей, яка припадає на освіту, становить 60%, а 40% забезпечуються іншими факторами (природними здібностями, здоров'ям, соціальним походженням, поведінкою і т.д.). Такий відчутний вплив освіти на диференціацію заробітків людей викликав посилену увагу науковців до вивчення проблем окупності капіталовкладень в освіту. Економічний ефект від інвестицій в освіту (наприклад, вищу) можна розглядати як додатковий дохід упродовж життя, який отримує людина з вищою освітою у порівнянні із тим, хто закінчив середню школу. Нестача коштів для розвитку освіти з держбюджету на сучасному етапі компенсується за рахунок приватних інвестицій як самих студентів, так і їхніх батьків, оскільки на сьогодні освіта вийшла зі сфери традиційного розподілу ресурсів і перетворилась на великий бізнес [6, с. 86].

Другим значущим вкладенням у людину вважають інвестиції в охорону здоров'я, які здатні позитивно вплинути на стан здоров'я індивіда. Здоров'я має споживчу вартість і не має вартості мінової, оскільки не може бути предметом купівлі-продажу. Але його стан можна значно покращити, вкладаючи кошти в охорону здоров'я. Іншими словами, інвестиції у розвиток охорони здоров'я здатні принести інвестору вигоду у вигляді самого здоров'я. Отже, можна стверджувати, що основний споживчий попит – це здоров'я, а попит на охорону здоров'я є похідним.

Теорія людського капіталу розглядає також інвестиції у мобільність. Коли поточна вартість майбутніх вигід, пов'язаних з мобільністю, перевищує або рівна грошовим і моральним витратам, тоді рішення про зміну місця праці або професії є раціональним. У протилежному випадку – люди будуть утримуватися від таких вкладень. Мобільність допомагає ефективно використовувати нагромаджений людський капітал. Між тим, необхідна певна інформація щодо найкращого використання людського капіталу на ринку праці. Тому вкладення у пошук економічно значимої інформації про ціни та доходи є важливими короткостроковими інвестиціями у людський капітал.

Серед основних причин, що перешкоджають розвиткові людського капіталу та його якісному нагромадженню, варто відзначити такі:

- низький рівень фінансування галузі освіти з бюджету;
- низький рівень вітчизняних та іноземних інвестицій у систему освіти та неефективне використання коштів;
- низький рівень якості освіти, що потребує інновацій та нововведень;
- низький рівень здоров'я дітей – майбутніх носіїв людського капіталу [5, с. 152].

Аналізуючи причини несприятливих умов щодо інвестування в освіту в Україні, справедливо звернути увагу і на ту обставину, що у нас не узгоджується розвиток освітніх послуг з реальним попитом на ринку праці, не розв'язані проблеми працевлаштування випускників навчальних закладів, що призводить до того, що десятки тисяч молодих українських фахівців з вищою освітою кожен рік від'їжджають на заробітки за межі держави. Водночас, навчальні заклади продовжують планувати прийом, відштовхуючись від досягнутого обсягу підготовки, а не від врахування потреб ринку праці, що призводить до підготовки фахівців за окремими категоріями, які приречені на безробіття або перекваліфікацію. Подоланню цього недоліку протидіє відсутність прогнозів зайнятості в регіонах, недосконаліть планування робочих місць та професійного розвитку персоналу на підприємствах.

Незважаючи на постійне зменшення чисельності спеціалістів у науково-технічній сфері, насиченість нашої держави науковими кадрами, порівняно з розвиненими країнами світу, залишається досить високою. Основна суперечність у сфері інноваційного розвитку полягає в тому, що, з одного боку, ми маємо досить високий інноваційний потенціал, а з іншого, – таку структуру економіки і механізми господарювання, які цей потенціал просто не сприймають. Інноваційна проблема – це не лише проблема грошей та інституцій, але й проблема людського капіталу. За інноваціями стоять люди. На сьогодні адекватного механізму використання людського капіталу в процесі інноваційного розвитку практично немає. Якщо оглянути статистику, то побачимо, що за останні три-п'ять років частка працівників з вищою освітою в економіці України щорічно збільшувалася на 1%, і зросла з 18% до 20%. Кількість осіб, що навчалися у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, за 10 років, у розрахунку на 10 тис. зайнятого населення в цій сфері, зросла вдвічі. Отже, населення інвестує в освіту величезні кошти. Але ці кошти часто виявляються неефективними [1, с. 7].

Таким чином, інвестування у нагромадження, відтворення та розвиток людського капіталу є одночасно причиною та наслідком забезпечення сталого зростання матеріального та культурного рівня життя громадян.

Висновки. Отже, забезпечення вітчизняної економіки достатньою кількістю кваліфікованих трудових ресурсів забезпечується інвестиціями у людський капітал. На сучасному етапі держава є основним інвестором у людський розвиток. Тому необхідно створити умови для збільшення інвестицій домогосподарствами та підприємствами. Це можливо здійснити на основі суттєвого зростання доходів населення, підвищення рівня ефективності підприємств та впровадження на них сучасного кадрового менеджменту, спрямованого на розвиток персоналу. Разом з тим інвестиції держави у людський розвиток та формування людського капіталу також мають бути збільшені.

Для поліпшення якості та збільшення кількості людського капіталу необхідно:

1) спрямовувати інвестиційні ресурси на перенавчання існуючого трудового потенціалу більш конкурентоспроможним професіям;

2) перепрофілювання, підвищення кваліфікації, оскільки вкладання коштів у перепідготовку адаптованих до умов конкретного виробництва працівників забезпечить швидку віддачу;

3) потрібно заохочувати та підтримувати бажання персоналу здобувати вищу освіту, створювати умови для підвищення його культурного рівня, охорони здоров'я.

Для підвищення ефективності функціонування людського капіталу держава має сприяти ліквідації заборгованості та підвищенню заробітної плати як основного джерела відтворення та нагромадження людського капіталу в усіх сферах докладання праці, оскільки низька заробітна плата та недотримання термінів її виплати суперечить якісному відтворенню як робочої сили, що нині функціонує на ринку праці, так і тієї, що прийде їй на зміну в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Кошулько О. П. Удосконалення системи управління людським капіталом на підприємствах засобами впровадження сучасних організаційно-економічних механізмів // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – №3. – С. 7 – 11.
2. Сардак С. Е. Перспективні форми інвестування у людський потенціал на вітчизняних підприємствах // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – №22. – С. 9 – 11.
3. Сидорко Н. Л. Аналіз ефективності інвестування коштів у розвиток персоналу банку // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2010. – №1. – С. 239 – 243.
4. Філіпова Т. О. Сучасний стан інвестування в персонал підприємствами України // Фінансовий ринок України. – 2010. – №2. – С. 34–35.
5. Чекан І. А. Інвестиції в людський капітал та їх ефективність // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – №9. – С. 152 – 154.
6. Чечель О. М. Інвестування у розвиток людини як пріоритетний напрям формування людського капіталу // Економіка та держава. – 2010. – №3. – С.86 – 88.
7. Необхідність інвестування в людський капітал. [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.economy-confer.com.ua/full_article/621/.

УДК: 378.014.543

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

PROBLEMS OF FINANCING HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE BOLOGNA PROCESS

Григорій Фокович ХОРУЖИЙ
доктор філософських наук, професор,
Проректор Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
E-mail: mz_ubs@ukr.net
Gregory F. HORUZHY
Doctor of Science (Philosophy), Professor,
Deputy Rector of the University of Banking Bank (Kyiv)

Анотація. В статті розглядається досвід законодавчого регулювання фінансування вищих навчальних закладів різних країн, аналізуються причини ускладнення фінансування ВНЗ в сучасних умовах, а також негативні наслідки комерціалізації для збереження університетської автономії та академічних свобод. Приділяється увага проблемам надання освітніх послуг у контексті вимог ГАТТ. Підкреслюється значимість формування фінансової культури в управлінського персоналу вищих навчальних закладів, науково-педагогічних працівників і студентів.

Summary. In this article the experience of the legislative regulation of funding of high educational establishments through different countries is studied, the reasons of shortage of financing of high educational establishments at present times, also negative consequences of commercialization to maintain the university autonomy and academic liberties are analyzed. Attention is paid to the problems of educational services in the context of the GATT requirements. The study emphasizes with the significance of financial culture forming of administrative personnel of high educational establishments, as well as scientific and pedagogical staff and students.

Ключові слова: *фінансування, державне і недержавне фінансування, платні послуги, фінансова культура.*
Keywords: *financing, state financing and non- state financing, fee-paid services, financial culture.*

Постановка проблеми. Ключовим завданням Болонського процесу є створення в Європі сильних університетів, здатних забезпечити відмінну якість викладання, навчання, дослідницької та інноваційної діяльності. Болонські реформи все більше орієнтуються на заклади вищої освіти, які й надалі мають вдосконалювати свої управлінські структури, підвищувати рівень компетентності керівництва та ефективність роботи в цілому. Саме такі вищі навчальні заклади здатні зробити вагомий внесок у соціальний, економічний та культурний розвиток суспільства.

Достатнє фінансування є важливою передумовою посилення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів, включаючи підвищення якості освіти, залучення більш кваліфікованих викладачів, підвищення оплати праці. Утім, ці процеси нерідко вступають у суперечність з нездатністю урядів належним чином фінансувати розвиток вищої освіти, що є актуальним для всіх європейських країн. За цих умов університети прагнуть диверсифікувати джерела фінансування та розглядають різні його моделі, прагнуть до більш раціонального використання коштів,

вживають заходи щодо зміцнення керівництва та вдосконалення професійного менеджменту.

Актуалізація і мета дослідження. Водночас посилюється розуміння цих проблем з боку урядів європейських країн. Так, у Лондонському комюніке «На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації» (Лондон, 16-19 травня 2007 року) міністри європейських країн, відповідальні за сферу вищої освіти, заявили, що шукатимуть належних можливостей сприяння більш широкому обміну інформацією стосовно джерел фінансування та з інших питань, що обговорюються урядами наших держав, а також іншими установами, які займаються політикою фінансування. На так званому Болонському стратегічному форумі «Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті» (Льовен та Лювен-ла-Ньов, 29 квітня 2009 р.) міністри вищої освіти 46 європейських країн-учасниць Болонського процесу підкреслили важливість державного і публічного інвестування у вищу освіту, наполягаючи на тому, щоб вона залишалася пріоритетом, незважаючи на поточну економічну кризу, з метою підтримки сталого економічного відновлення і розвитку.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. У цілому фінансування вищих навчальних закладів можна розглядати як доцільне забезпечення фінансовими ресурсами витрат перш за все на здійснення навчально-виховного процесу і науково-дослідної роботи та матеріально-технічні потреби ВНЗ. Фінансування вищої освіти потребує як публічних (державних), так і приватних ресурсів. Проте визначальною у цій сфері була і залишається роль держави. Бюджетне фінансування вищого навчального закладу визначається відповідними законодавчими та нормативно-правовими актами і виступає як безповоротний та безвідплатний відпуск коштів з державного та місцевих бюджетів на фінансово-матеріальне забезпечення установ вищої освіти.

Недержавне фінансування зумовлено розумінням того, що суспільство повинно підтримувати на всіх рівнях вищу освіту з огляду на її значення для послідовного економічного, соціального і культурного розвитку. Мобілізація відповідних фінансових ресурсів залежить від свідомості суспільства, діяльності певних фондів, асоціацій випускників вищих навчальних закладів, корпоративної відповідальності підприємств, засобів масової інформації тощо. Диверсифікація фінансування вищих навчальних закладів означає підтримку суспільством ВНЗ. Однак вона повинна забезпечити розвиток вищої освіти, підвищувати її ефективність, зберегти її якість і важливість. Публічна підтримка вищої освіти і досліджень залишається важливою і необхідною і тільки таким чином можна гарантувати відповідне виконання педагогічного і соціального доручення ВНЗ.

У нашій країні витрати на діяльність вищих навчальних закладів поділяються на постійні або умовно постійні, які не зростають зі збільшенням чисельності студентів, та змінні, що зростають зі збільшенням чисельності студентів. До умовно постійних витрат Закон України "Про вищу освіту" відносить необхідність установлення нормативів фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення вищих навчальних закладів. Серед змінних витрат слід назвати заробітну плату, нарахування на заробітну плату, виплати по тимчасовій непрацездатності, придбання бланків дипломів, підручників тощо. Фінансові потоки, які забезпечують діяльність вищих навчальних закладів, включають, зокрема, бюджетне фінансування, позабюджетні кошти за надання платних освітніх послуг, госпрозрахункові кошти від виконання договірних робіт для підприємств і організацій, а також позабюджетні кошти за надання юридичним особам землі, обладнання, приміщень.

Закон України «Про вищу освіту» визначає, що фінансування навчальних закладів державної форми власності здійснюється за рахунок коштів державного бюджету. При цьому розміри бюджетних призначень на підготовку фахівців з вищою освітою та підготовку наукових і науково-педагогічних працівників через аспірантуру і докторантуру визначаються у законі про державний бюджет. Встановлення нормативів фінансового забезпечення вищих навчальних закладів (штатна чисельність співробітників, співвідношення кількості студентів і викладачів, навчальне навантаження викладачів, фінансування наукових досліджень тощо здійснюється за участі спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки та інших центральних органів виконавчої влади.

Водночас закон встановлює певні нормативи. Так, фінансування за рахунок видатків Державного бюджету України підготовки фахівців з вищою освітою у вищих навчальних закладах державної форми власності здійснюється в обсягах, необхідних для забезпечення на кожні десять тисяч населення навчання не менше як ста студентів у вищих навчальних закладах першого і другого рівнів акредитації та ста вісімдесяти

студентів у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівнів акредитації.

Показники державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою в нашій країні формуються уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі економіки на підставі узгодженого подання спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки (іншого центрального органу виконавчої влади, який має у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади) та спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі праці та соціальної політики.

Фінансування вищих навчальних закладів, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим та в комунальній власності, здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів. Фінансування вищих навчальних закладів приватної форми власності здійснюється їх власниками. Водночас, як відомо, для фінансування вищих навчальних закладів можуть залучатися додаткові джерела фінансування, не заборонені законодавством. При цьому залучені кошти спрямовуються на здійснення статутної діяльності вищого навчального закладу у порядку і на умовах, визначених законодавством та його статутом.

Стаття 65 Закону визначає, що вищий навчальний заклад відповідно до свого статуту може надавати фізичним та юридичним особам платні послуги у галузі вищої освіти та пов'язаних з нею інших галузях діяльності за умови забезпечення провадження освітньої діяльності. Перелік видів платних послуг визначається Кабінетом Міністрів України. Так, своєю постановою від 27 серпня 2010 р. №796 із змінами і доповненнями, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2010 року №939, Кабмін затвердив Перелік платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форм власності. Таким чином, в умовах дефіциту фінансування все більшого поширення набуває надання освітніх послуг.

Федеральний закон Російської Федерації про вищу та післявузівську професійну освіту (стаття 28) визначає, що фінансування освітньої діяльності вищих навчальних закладів здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів згідно з державними завданнями (контрольними цифрами) на підготовку спеціалістів, перепідготовку і підвищення кваліфікації працівників. Вищі навчальні заклади мають право здійснювати в рамках таких замовлень (контрольних цифр), що фінансуються за рахунок замовника, цільовий прийом на навчання у відповідності з угодами з органами державної влади і місцевого самоуправління з метою надання сприяння їм у підготовці спеціалістів відповідного рівня освіти.

Відповідно до Закону про вищу освіту Республіки Білорусь (Стаття 35) фінансування державних вищих навчальних закладів здійснюється за рахунок республіканського бюджету, а приватних ВНЗ – за рахунок коштів засновника. Водночас фінансування вищих навчальних закладів може здійснюватись також за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством Республіки Білорусь. Крім цього, державні вищі навчальні заклади можуть надавати платні освітні послуги, які не фінансуються за рахунок коштів республіканського бюджету. Платні освітні послуги не можуть надаватися замість або в рамках освітньої діяльності, що фінансується за рахунок коштів республіканського бюджету. Законодавство Республіки Білорусь визначає також вартість платного навчання. Водночас вищі навчальні заклади можуть здійснювати підприємницьку діяльність, яка необхідна для реалізації статутних цілей і відповідає предмету їх діяльності. Державні вищі навчальні заклади використовують кошти, отримані з додаткових джерел фінансування суворо за цільовим призначенням у відповідності до законодавства Республіки Білорусь.

Фінансування ВНЗ з державного бюджету здійснюється на основі економічно і науково обґрунтованих нормативів, що встановлюються для вищої освіти з урахуванням політики держави, її можливостей в розрахунку на одного студента тощо. Фінансування навчання у вищих навчальних закладах Австрії здійснюється федеральним центром на основі дозволених і зайнятих місць за так званою моделлю нормативних коштів. З 2005 року до 2009 року вартість одного місця у ВНЗ країни зросла з 5813,83 до 6903, 92 євро. Так звані нормативні кошти, надані державою, витрачаються на навчання і наукові дослідження. Інфраструктура (споруди, обладнання тощо) фінансується засновником, утримувачем вищого навчального закладу, який, як правило, має право брати зі студентів певні внески.

Наприклад, у Казахстані вищі навчальні заклади отримують з бюджету кошти в еквіваленті 4 тис. доларів США, в Російській Федерації відповідно – трохи більше 1 тисячі євро на одного студента. При цьому в Казахстані, наприклад, держава з огляду на ситуацію на ринку праці фік-

сує кількість студентів по кожній спеціальності, навчаня яких здійснюється за державний кошт. Водночас, у деяких країнах Європи у нинішньому році розміри бюджетного фінансування були визначені на рівні минулого навчального року, однак, насправді число абітурієнтів виявилося меншим від передбачуваного.

Рамковий закон про вищу освіту ФРН (параграф 3) визначає, що державне фінансування вищих навчальних закладів забезпечує дослідження та навчання, а також підготовку наукових кадрів. У Швеції навчання в університетах повністю фінансується державою, а науково-дослідна робота – на 50 процентів, половина – з інших джерел. Співвідношення кількості студентів, викладачів і науковців та працівників, з одного боку, а з іншого – фінансування вищого навчального закладу можна бачити на прикладі університету в швейцарському місті Сант-Галлені. У цьому ВНЗ навчаються майже 6,5 тис. студентів і аспірантів (25 відсотків з них – іноземці). Річний бюджет університету становить близько 200 млн. дол. США, з яких половину університет заробляє сам, а решту отримує з федерального і кантонального бюджетів. З метою поповнення своїх фінансових ресурсів інститути Університету виконують різноманітні дослідницькі проекти, замовлення різних фірм, надають консультаційні послуги, організують короткотермінові курси підвищення кваліфікації і перепідготовки, семінари тощо.

Федеральний закон Швейцарії про сприяння університетам і співпрацю у сфері вищої освіти визначає участь Федерального центру у здійсненні політики вищої освіти. Фінансова допомога вищим навчальним закладам передбачає надання основних внесків, інвестування, додаткові внески, пов'язані з виконанням певних проектів. Органи державної влади можуть також надавати фінансову допомогу університетським установам у сумі до 50 відсотків затрат, якщо вони виконують завдання загальнодержавного значення. Держава надає допомогу також з питань навчання і досліджень, придбання чи перебудови споруд, якщо кошти виходять за межі 3 млн. франків тощо.

Попри різні моделі бюджетного фінансування Університети багатьох європейських країн відчувають проблеми забезпечення необхідними коштами, що зумовлено різними причинами.

По-перше, це пов'язано з виникненням «масових університетів» разом з розширенням доступу до вищої освіти представників широких прошарків населення та різким збільшенням числа студентів, у т.ч. в Україні, що вимагало суттєвого збільшення фінансування, зокрема, за рахунок введення податків (плати) за навчання та комерціалізації діяльності вищих навчальних закладів.

По-друге, слід брати також до уваги наслідки фінансової кризи. У зв'язку з цим Всесвітня конференція ЮНЕСКО "Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку" (Париж, 5-8 липня 2009 року) наголосила, що теперішній економічний спад збільшив розрив у доступі до навчання та якості вищої освіти між різними країнами, а також всередині країн, що представляє додатковий виклик для багатьох країн. Водночас ніколи в історії, як вказувалось у документі, не було так важливо інвестувати у вищу освіту, яка є основною силою для створення суспільства знань, сприяти дослідженням, інноваціям і творчості.

По-третє, до пошуку нових фінансових ресурсів університети підштовхує зростаюча конкуренція між вищими навчальними закладами, яка є неминучою в умовах глобалізації. Утім, конкуренція може стимулювати підвищення ефективності та стратегічне мислення, що водночас означає знаходити правильний баланс між конкуренцією та співпрацею.

По-четверте, розвиток суспільства знань, економіки знань потребують належного фінансування наукових досліджень, інновацій, нових технологій, сучасного обладнання і препаратів, інформаційних технологій, а його діяльність все більше визначають навчання, наукові дослідження та служіння суспільству. Проте виникнення економіки науки було також фактором, який сприяв комерціалізації вищої освіти. Сьогодні дослідницькі стипендії промисловості інколи пов'язані з блокуванням публікацій результатів дослідження та інституції конкурують за студентів та ресурси з огляду на брак публічних засобів. Разом з важким фінансовим становищем розвиток нових технологій збільшив число викладачів без постійного місця призначення, які викладають на запит у різних місцях і застряють на узбіччі академічної спільноти, переживають фрустрацію через своє нестабільне фінансове становище, не визнаються іншими і не мають можливості для проведення наукових досліджень тощо.

Наприклад, є проблеми у природничих науках, коли фінансування підприємствами відповідних тем наукових досліджень водночас шкодить вільному обміну науковими результатами і тим

самим підштовхує науковців до конфлікту інтересів. Так, наприклад, лікарі, які беруть участь у виконанні певних проектів, частіше рекомендують пацієнтам ліки відповідних медичних фірм. З цього приводу виникає необхідність пошуку середини, оптимальної рівноваги між дослідженням без цілі й результатів та дослідженнями, що спрямовані на практичне застосування.

У результаті комерціалізації дещо послабився взаємний обов'язок між університетами і громадськістю, який гарантував служіння вищої школи суспільству. Водночас були введені деякі інструменти регулювання. З іншого боку, висуваються вимоги призупинити хвилю комерціалізації і зберегти публічно-правовий вимір вищої освіти.

При цьому європейські університети вказують на взаємозв'язок між обсягами фінансування та ступенем автономії вищих навчальних закладів. Адже збільшення витрат може підштовхнути до посилення контролю за діяльністю університетів, що означає певне обмеження інституційної автономії та академічної свободи. Політичні та економічні суб'єкти інколи вимагають, щоб ВНЗ більше управлялись як підприємства.

Зі свого боку провідні підприємства почали більше втручатися в діяльність університетів, потребуючи випускників із спеціальними навичками, змінюючи зміст поняття освіти в бік вузької корисності для ринку і загального добробуту. З огляду на такі вимоги студенти ставлять під сумнів деякі дисципліни. За цих умов усе більше проявляється необхідність звітувати про свою діяльність перед громадськістю. Оскільки ринок може виступати позитивним фактором лише тоді, коли відносини між економікою та вищими навчальними закладами точно визначені.

Зростаюче впровадження ринкових правил у вищій школі може привести до інструменталізації навчання та досліджень, а студенти будуть все більше розглядатися як лише споживачі освітніх послуг, а не як повноцінні партнери адміністрації та науково-педагогічних працівників. Водночас знову загострилось питання доцільності розглядати вищу освіту як сферу надання послуг у контексті торгівлі. Дебати в контексті вимог ГАТТ ведуться щодо можливості кваліфікувати академічну освіту як торговельну послугу. Наприклад, стверджується, що вища освіта вже втратила свій особливий статус і тому має бути включена в угоду про ГАТТ. У статті 1.3 угоди йдеться про послуги, які надаються на комерційній основі або в конкуренції з іншими, які пропонують послуги. Наслідки цього процесу для вищої освіти важко передбачувані. Справа йде до того, що переговори з питань освіти також будуть вести уповноважені з питань торгівлі. Такий підхід може негативно позначитись на реалізації принципу субсидіарності для вищої освіти.

Потенційний ризик полягає в тому, що переговори в рамках ГАТТ, навіть якщо йдеться про вищу освіту, ведуть торгові уповноважені. В Європі ці переговори ведуть представники генеральної дирекції торгівлі Європейської Комісії. Ця обставина містить у собі небезпеку підірвати принцип субсидіарності, що матиме негативні наслідки для вищої освіти, яка підлягатиме регулюванню національного публічного сектору та європейським директивам з питань торгівлі.

Можлива загроза для формування європейського простору вищої освіти та досліджень полягає і в тому, що подальше включення вищої освіти в угоду ГАТТ прискорить процес глобалізації і призведе до більшої конкуренції та диверсифікації між навчальними закладами, які захочуть зберегти ринкові переваги. Водночас цей процес може спричинити зростання напруженості, хоча вищі навчальні заклади Європи в рамках Болонського процесу прагнуть до гармонізації ландшафту вищої освіти шляхом партнерства та обміну досвідом роботи. Певна небезпека для інституційної цілісності криється в тім, що відповідно до угоди ГАТТ вища освіта у відповідних пропозиціях розглядається лише фрагментарно, як серія процесів (навчання упродовж життя, спеціальні послуги тощо). Деякі питання діяльності ВНЗ регулюються ГАТТ, а інша частина випадає зі сфери регулювання.

Вищі навчальні заклади примусили європейські міністерства освіти, генеральну дирекцію освіти і культури, а також генеральну дирекцію досліджень ЄК, студентські спілки та інші неурядові організації започаткувати діалог з уповноваженими з питань торгівлі. Таким чином переговорний процес має стати більш прозорим і має бути підтверджена низка принципів, яких необхідно дотримуватись.

Зростаюче впровадження ринкових правил у вищій школі може привести до інструменталізації навчання та досліджень. Можлива небезпека для інституційної цілісності вищої освіти, яка відповідно до угоди ГАТТ у відповідних пропозиціях розглядається лише фрагментарно, як серія процесів (навчання упродовж життя, спеціальні послуги тощо). Крім цього, деякі питання діяльності ВНЗ регулюються ГАТТ, а інша частина випадає із сфери регулювання.

Вищі навчальні заклади примусили європей-

ські міністерства освіти, генеральну дирекцію освіти і культури, а також генеральну дирекцію досліджень ЄК, студентські спілки та інші неурядові організації започаткувати діалог з уповноваженими з питань торгівлі. Таким чином переговорний процес має стати більш прозорим і має бути підтверджена низка принципів, яких необхідно дотримуватись. Отже, в умовах дефіциту коштів та пошуку додаткових джерел фінансування академічна освіта не може розглядатися лише як засіб для виробництва продукту, а статус студентів зводитись до ролі споживачів.

Існують певні ризики для вищої освіти країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою. Ризик полягає в тому, що конкуренція за частку на ринку вищої школи означає певну загрозу для їх політичного та економічного розвитку (зростаюча міграція науковців за кордон, так званий «braindrain»), менше можливостей для розвитку держави і демократії.

В умовах дефіциту коштів особливої уваги заслуговує формування фінансової культури, перш за все, в управлінського й адміністративно-технічного персоналу та науково-педагогічних працівників. Йдеться про вироблення фінансової компетентності та фінансової грамотності, що має сприяти ефективній фінасовій діяльності вищих навчальних закладів. Водночас необхідне активне поширення певної сукупності знань про фінансові ринки, особливості їх функціонування і регулювання, фінансові інструменти, продукти і послуги та вміння ними користуватися з розумінням їх наслідків. При цьому необхідно обов'язково роз'яснювати наслідки рішень, які приймаються. Отже, роботу з формування фінансової грамотності доцільно вести диференційовано як серед управлінського персоналу вищих навчальних закладів, так і серед студентів.

Тут слід зазначити, що ще в 2008 роциі в Російській Федерації стартувала Загальнофедеральна програма «Финансова культура і безпека громадян Росії», яка спрямована перш за все на молодь. Серед проведених заходів – акції «Фінансова освіта школярів - 2008», «Російський фондовий ринок, історична спадщина і новий час», «Фінансова культура і економічна освіта молоді». В рамках цієї програми випущено понад 7 тис. підручників, методичних матеріалів і наочних посібників з основ фінансових знань, проведені конкурси й олімпіади школярів.

Курс на розширення джерел фінансування, конкуренцію і ринок як регулюючу силу виявив і низку проблем. Попри різні моделі фінансування вищої освіти практично у всіх європейських країнах існують схожі проблеми, які потребують спільного пошуку їх вирішення.

Висновки. Сучасні виклики вимагають надання університетам необхідної автономії, щоб вони могли відповідально здійснювати стратегічне управління й успішно діяли з метою виконання поставлених завдань та ефективного використання наявних ресурсів, зокрема фінансових. При фінансуванні навчально-методичної та наукової діяльності слід виходити з того, що ринок сам по собі не є компасом, спрямовуючим дослідження та навчання. Управління та фінансування вищої освіти потребують відповідних менеджерських здібностей і навичок. Пошук джерел фінансування залежить також від взаємин вищих навчальних закладів з відповідними державними органами, підприємствами, банками та фондами.

У наступному десятилітті, коли вища освіта має зробити суттєвий внесок у побудову висококреативної та інноваційної Європи,державне та суспільне інвестування у вищу освіту має першочерговий пріоритет, що покликано гарантувати ефектвну навчальну і наукову діяльність, рівний доступ до отримання вищої освіти та забезпечення подальшого стабільного гармонійного розвитку автономних вищих навчальних закладів.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про вищу освіту» від 12.03.2009 із змінами [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http\\www.osvita.org.ua\pravo\law_05\.
2. Комюніке міністрів вищої освіти (Лондон, 16-19 травня 2007 року) «На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації» [Ел.ресурс]. – Режим доступу: http\\www.nau.edu.ua\uk\Edu\Process\Bologna\London/.
3. Конференція міністрів з питань вищої освіти (Льовен, 28-29 квітня 2009р.) [Ел. ресурс]. – Режим доступу:http://www.ua-pereklad.org\uploads\files\louvain.pdf.
4. Федеральный закон о высшем и послевузовском образовании. [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http\\www. base.garant.ru\135916\.
5. Закон Республики Белорусь о высшем образовании. Ел. ресурс. – [Режим доступу]: www.lewonevski.net.
6. Про затвердження Положення про державний вищий навчальний заклад. [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http\\www.akon.rada.gov.ua|cgi-bin|laws|main.cginreg.
7. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності від 27 серпня 2010 р. N 796 із змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2010 року № 939.
8. Преснякова Л., Стребков Д. Азы финансовой культуры. Представления об инвестировании в акции. // Социальная реальность. – 2007. – № 7. С. 7-29.
9. Bundesgesetz über die Förderung der Universitäten und über die Zusammenarbeit im Hochschulbereich (Universitätsförderungsgesetz, UFG) [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http\\www.admin.ch\ch|d|sr|41414.20.de.pdf.
10. Bundesgesetz ueber die Organisation der paedagogischen Hochschulen und ihre Studien (Hochschulgesetz 2005) [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://www.bmukk.gv.at|schulen|recht|gvo|hsg05.
11. Hochschulrahmengesetz (HRG) [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http\\www.ceres.ro|services|pdf|germany 2/pdf.

УДК 336.227.8

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН

METHODOLOGICAL ASPECTS OF SCIENTIFIC RESEARCHES IN THE FIELD OF FINANCE AND CREDIT RELATIONS

Богдан Іванович ПШИК
кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи
Львівського інституту банківської справи
Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
E-mail: pshykb@rambler.ru
Bohdan I. PSHYK
Candidate of Economics, Associate Professor of Banking Department,
Lviv Institute of Banking of the University of Banking of
the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті охарактеризовано сучасні методологічні підходи для проведення наукових досліджень за тематичними напрямками фінансово-кредитних відносин, наведено сутність та особливості застосування даних підходів. Автор обґрунтовує недостатність та неповноту сучасних підходів до проведення економічних досліджень. На основі проведеного аналізу доведено доцільність використання інституціоналізму, системного та інших підходів як вагомої складової методології дослідження фінансово-кредитних відносин.

Summary. In this paper modern methodological approaches to the scientific research conducting on thematic areas of financial and credit relations are described, emphasis is made on the essence and application features of these approaches. The author substantiates the deficiency and incompleteness of modern approaches to economic researches. On the basis of this analysis the expedience of institutional use is well-proven, system and other approaches as solid component methodology of financial and credit relations research.

Ключові слова: *дослідження, метод, методологія, фінансово-кредитні відносини.*
Keywords: *research, method, methodology, finance and credit relations.*

Постановка проблеми. Особливістю сучасної епохи є істотний стимулюючий вплив науки на всі складові суспільного життя. Необхідність наукового підходу у виробництві, економіці, політиці, системі управління змушує науку розвиватися швидшими темпами, ніж будь-яку іншу галузь діяльності. Стрімко змінюються й оновлюються знання про явища і процеси навколишнього світу. У такій мінливій і складній ситуації вибір оптимальних управлінських рішень неможливий без дослідницьких навичок і творчого пошуку. Для того щоб, самостійно ставити і творчо розв'язувати різні складні проблеми, необхідно володіти не лише необхідним обсягом фундаментальних та спеціальних знань, інформаційними технологіями, адаптуватися до нових умов, а й методологією наукових досліджень, вміти використовувати в процесі їх здійснення сучасні методи, а також використовувати все нове, що з'являється в науці та практиці.

Розвиток ринкових відносин в Україні спричинив докорінні зміни у фінансово-кредитній системі: з'явились нові, нетрадиційні форми діяльності фінансово-кредитних установ, урізноманітнилися види фінансових продуктів, впроваджуються прогресивні інформаційні технології. У свою чергу це вимагає нових підходів проведення наукових досліджень у фінансово-кредитній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теперішній час питанням формування методології наукових досліджень у сфері фінансово-кредитних відносин вітчизняні вчені приділяють недостатньо уваги. Переважно зу-

стрічаються відповідні наукові напрацювання у межах дисертаційних робіт, а також у спеціалізованій навчальній літературі з основ наукових досліджень, які не завжди є адаптованими до умов і специфіки фінансово-кредитної сфери.

Метою цієї статті є обґрунтування сучасних методологічних підходів щодо проведення наукових досліджень у зазначеній сфері.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. У 80 – ті роки XX століття у світовій економічній науці розпочався методологічний бум, який триває і досі. Потік публікацій з методологічних і філософських проблем економічного пізнання нараховує величезну їх кількість. Результатом цієї інтелектуальної активності стало виокремлення економічної методології в особливу галузь досліджень.

У загальному розумінні під методологією розуміють філософське вчення про методи пізнання.

Методологія (від грец. methodos – спосіб, метод і logos – наука, знання) – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень. Під методологією науки переважно розуміється вчення про науковий метод пізнання або система наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання. Існує й інший, більш вузький погляд на методологію науки, коли вона розглядається як теоретична основа деяких спеціальних, часткових прийомів і засобів наукового пізнання, наприклад, методологія управління, методологія ціноутворення тощо.

На думку А. С. Філіпенка, методологія – це вчення про способи організації і побудови теоретичної і практичної діяльності людини. Методологія досліджує загальну систему прийомів і способів, операцій пізнання і перетворення дійсності [1, с. 49]. Кожна сфера людської діяльності має разом із універсальними і специфічні особливості, і відповідну методологію. Д.М. Стеченко та О.С. Чмир стверджують, що методологію слід розглядати у широкому (спосіб усвідомлення будови науки і методів її роботи) та у вузькому розумінні (сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження, що застосовуються у тій чи іншій галузі знань) [2].

Слід зазначити, що результати наукової і практичної діяльності людей залежать не лише від того, хто діє (суб'єкт пізнання) або на що спрямована пізнавальна діяльність (об'єкт пізнання), а й від того, якими способами, прийомами і засобами здійснюється пізнавальний процес. Мова йде про вирішення проблеми методу наукового пізнання або дослідження, котра завжди була і є в центрі уваги науковців. Важливу роль методів у науковому дослідженні підкреслювало багато видатних вчених. Зокрема, російський науковець І. П. Павлов зазначав: «Метод – найперша, основна річ. Від методу, від способу дії залежить уся серйозність дослідника. Вся справа в гарному методі. При гарному методі і не дуже талановита людина може зробити багато. А при поганому методі й геніальна людина буде працювати марно і не отримає цінних, точних даних».

Класифікація методів, якій набули широкого застосування в економічних дослідженнях, у тому числі й тих, які стосуються тематики фінансово-кредитних відносин, наведено на рис. 1.

Основні типи методів наукових досліджень склалися в ході історичного розвитку економічної думки, яка містить такі етапи: класичний, маржиналістський, математичний, кейнсіанський, неокласичний, інституціональний.

Що ж стосується інституціональної доктрини, то вона спрямована на виявлення відповідних юридичних норм та закономірностей, аналіз основних законів суспільства з тим, щоби з'ясувати їхню сутність і роль для нормального розвитку суспільства. На відміну від неокласичної доктрини, яка розглядає будь-яку економічну систему (у тому числі й фінансово-кредитну) як механічну спільність ізольованих один від одного економічних суб'єктів, а властивості цілої системи визначає на основі властивостей її елементів. Також інституціоналісти підкреслюють важливість зв'язків між елементами для формування властивостей як самих елементів, так і системи загалом. Саме цей напрямок дістав назву «органіцизм».

Крім того, він проголошує переважання соціальних відносин, що також суттєвим чином визначає сутнісні властивості економічної системи. На необхідності застосування соціальних підходів акцентував увагу М. Блауг: «… сучасна економічна наука все більше перетворюється в інтелектуальну гру заради самої гри, а не залежно від її практичної значимості. Економісти поступово підмінили свій предмет у таку собі Соціальну математику, в якій аналітична чіткість, як це розуміють на математичних факультетах – це все, а емпірична адекватність, як це розуміють на фізичних факультетах – ніщо». Вихід з цієї проблеми вчений вбачає у застосуванні соціологічних підходів [3, с. 36].

Економічна думка розвинутих країн Заходу впродовж тривалого часу користується надбан-

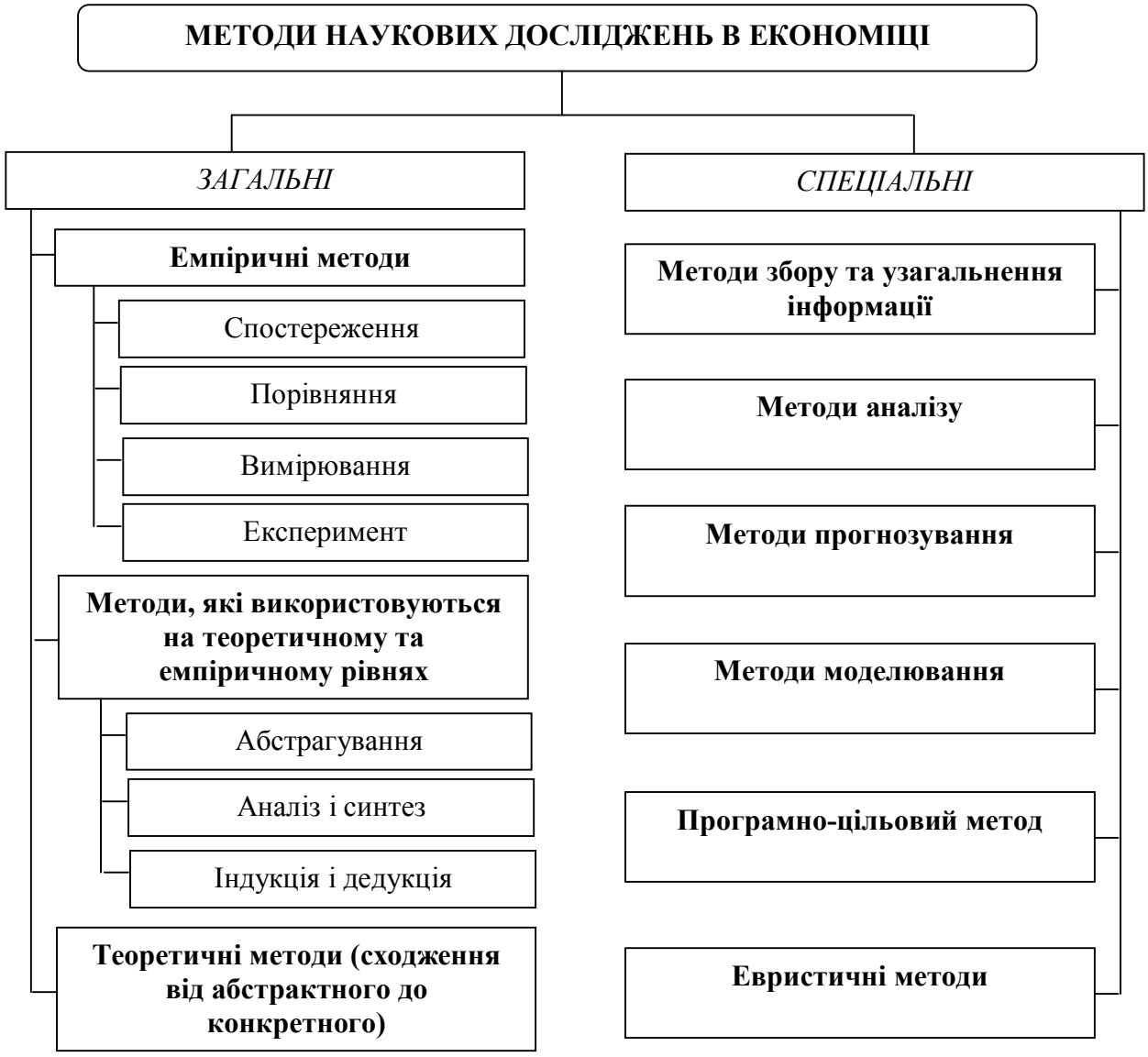

Рис. 1. Класифікація методів наукового пізнання в економічних дослідженнях

нями інших наук при дослідженні процесів у фінансово-кредитній сфері. Це зумовлено тим, що кілька десятиліть тому виникла ще одна проблема – виконувати дослідження фінансово-кредитних процесів тільки засобами фінансової науки стало неможливим, що призвело до активізації зв'язків фінансової науки зі статистикою, історією, правом та іншими науками. На думку В. Андрущенка у дослідженнях сфери фінансів міститься соціальна складова: «У багатьох наукових трактуваннях наука державних фінансів постає як комплексне вчення, синтезоване з економічних, політичних та соціальних елементів» [4, с. 81]. А. Р. Масгрейв, здійснюючи дослідження актуальних питань фінансів, виносить їх за межі фінансових потоків, доходів і видатків. На думку вченого, вони не торкаються грошей, ліквідності чи ринків капіталу. Скоріше вони стосуються проблем розподілу ресурсів, забезпечення повної зайнятості, стабільності цін, а також розвитку [5, с. 3]. З цього видно, що наукові питання у сфері фінансово-кредитних відносин вирішуються не лише фінансовими дослідженнями.

Методологія інституціоналістів передбачає також широке застосування описово-статистичного методу, що є необхідним як з огляду оцінювання минулих, так і прогнозування майбутніх подій, а також обмеженість інформації. Зважаючи на те, що рішення у сфері фінансово-кредитних відносин (а також в економічній сфері загалом) приймаються на основі інформаційних потоків, які доступні у визначений момент часу. Вся інформація не може бути доступною, а економічні суб'єкти завжди приймають рішення в умовах часткової інформації, ґрунтуючись на припущеннях стосовно того, як можуть у

конкретній ситуації вести себе інші економічні суб'єкти. Економічних агентів не можна назвати раціональними оптимізаторами, так як вони не володіють інформацією про всі можливі комбінації рішень та наслідки їх прийняття. Йдеться про обмежену раціональність прийняття рішень у сфері фінансово-кредитних відносин, яка накладається неповнотою інформації.

Традиційно, вивчаючи багатопланові проблеми, що зазнають складних, різноспрямованих впливів зовнішніх факторів і відрізняються багатоваріантністю ендогенних умов розвитку, вчені використовують системний підхід дослідження, який дозволяє комплексно підійти до їх вирішення.

Необхідність концепції системності зумовлена тим, що існує певна послідовність реагування на зміни, що відбуваються у кожній системі, зокрема й у фінансово-кредитній діяльності. Оскільки виникнення змін призводить до появи проблем у сфері реалізації фінансово-кредитних відносин, існує об'єктивна необхідність в отриманні відомостей про ці зміни, проаналізувати їх, виявити проблемні ситуації та оцінити наскільки вони є загрозливими для діяльності економічних суб'єктів, прийняти відповідні рішення та адекватно їх реалізувати.

Слід зауважити, що уявлення про систему та системний підхід як метод наукового дослідження формувалися в процесі складної і тривалої еволюції. Тому нині в економічній літературі можна зустріти досить багато загальних визначень системи, однак жодне із них, узяте окремо, не характеризує повною мірою їх зміст. Сутність цього поняття відображає сукупність формальних і змістовних визначень, що створює передумови для характеристики найбільш суттєвих властивостей банку як системи та основні принципи системності (С-принципи) організації об'єкта дослідження [6]. Сформулюємо такі основні системні принципи:

1. Багатокомплексність – сукупність елементів – складових системи.
2. Динамічність (міжелементні взаємодії та їх властивості) – взаємна залежність кожного елементу системи від іншого, а також залежність властивостей цих елементів від їх розташування в системі в цілому, функцій та інших параметрів усередині цілого.
3. Емержентність (цілісність) – принципова незвідність властивостей системи до суми властивостей усіх її елементів.
4. Структурність, яка характеризує залежність поведінки системи від поведінки її окремих елементів, їх властивостей та структури.
5. Ієрархічність системи, відповідно до якої кожна ланка системи, з одного боку, виступає у вигляді більш обмеженою структурною системою, а з іншого – є частиною, компонентом більш ширшої системи.
6. Множинність підходів до вивчення кожної системи через принципову складність їх структури і властивостей.
7. Залежність системи від факторів середовища (внутрішнього і зовнішнього), під впливом яких система проявляє та змінює свої властивості.

Будучи відкритою системою, фінансово-кредитна система взаємодіє з системами вищого і нижчого порядку, а її функціонування прямо пов'язане із функціонуванням кожної із них.

Фінансово-кредитна система тісно взаємодіє з зовнішнім середовищем як єдине ціле, одночасно виступаючи підсистемою соціально-економічної системи, що визначає її функціонування в межах існуючого законодавства та дотримання єдиних юридичних норм (рис. 2).

Рис. 2. Схема взаємодії економічних систем різних рівнів

У випадку розподілу елементів структури управління за низкою рівнів виникає деяка ієрархія і система виступає ієрархічною. Для таких систем характерна асиметрія зв'язків типу «зверху вниз». Деякі зв'язки спрямовані зверху вниз і містять директиви, вказівки, а натомість інші знизу вверх – звіти про виконання покладених функцій. Для координації та узгодження дій в ієрархічних структурах може існувати множина горизонтальних зв'язків, характерною особливістю яких є приналежність кожної підмножини таких зв'язків до конкретного рівня управління.

Для дослідження фінансово-кредитної системи як елемента соціально-економічної системи за допомогою методів системного аналізу може бути використано методичний підхід, який містить такі етапи:

1. Опис властивостей, ознак та відносин досліджуваного об'єкта. Цей етап являє собою найпростішу форму наукового опису, пов'язану з параметричним вираженням фінансово-кредитної системи.

2. Визначення елементного складу і побудови цієї системи. Основним завданням цього етапу є виявлення взаємозв'язків, властивостей, ознак та відносин, охарактеризованих на першому етапі дослідження. Цей етап можна назвати морфологічним описом фінансово-кредитної системи.

3. Функціональний опис, який передбачає формування функціональних залежностей між параметрами об'єкта, який розглядається у дослідженні (функціонально-параметричний опис) між його складовими як елементів цілого (функціонально-морфологічний опис) або між його побудовою і параметрами (морфологічно-параметричний). При цьому функція елемента або складової частини (підсистеми) фінансово-кредитної системи задається на основі принципу включення, тобто виводиться із характеристик і потреб цілого.

4. Дослідження основних закономірностей функціонування фінансово-кредитної системи в ринкових умовах, тобто виявлення цілісної схеми функціонування та поведінки фінансово-кредитної системи і механізмів забезпечення її розвитку. Цей етап базується на основі емпіричних досліджень і статистичному опрацюванні фактичного матеріалу.

Наведена вище послідовність дослідження фінансово-кредитної системи відображає поступове ускладнення підходу до об'єкта дослідження, оскільки кожен наступний етап містить усі попередні і, крім того, вирішує деякі нові завдання.

Охоплюючи найрізноманітніші проблеми розширеного відтворення, наукові дослідження у сфері фінансово-кредитних відносин спрямовані на пошук оптимальних варіантів їх реалізації. Розв'язуючи цю проблему, наука не може обмежуватися лише якісними вивченнями економічних законів та категорій. Вона вивчає їх кількісні співвідношення, а також інтеграцію у світове господарство. Як стверджує В.С. Марцин, «особливість економічних досліджень полягає у тому, що в них не застосуєш ні мікроскопа, ні хімічних реактивів, бо їх заміняє абстракція. За допомогою абстракції у процесі дослідження виявляють закономірності і зв'язки, пізнають сутність явищ і законів розвитку суспільства, визначають взаємозв'язки між економічними явищами, прогнозують розвиток економічних процесів. Вивчаючи закономірності цих процесів, необхідно зважити на те, що наука в усіх галузях знання відкриває прояви певних законів, розмірності та еволюцію розвитку» [7, с. 279].

Дуже часто у дослідженнях фінансово-кредитних відносин здійснюється аналіз зарубіжного досвіду. В цьому плані слушним є зауваження С. Злупко, який писав: «врешті решт потрібно глибоко усвідомити, що ще нікому в світі не вдалося розбудувати власну динамічну й ефективну економіку на чужих цінностях і моделях» [8]. При цьому слід зазначити, що механічне і бездумне копіювання чужого досвіду (навіть теоретичного характеру) не принесе бажаних результатів. Більше того, вибір хибної теоретичної концепції призводить до того, що напрацювання у відповідних сферах виявляться неактуальними та незатребуваними.

Висновки: У процесі дослідження зроблено такі висновки:

1. Дослідження усіх без винятку економічних процесів повинно ґрунтуватися на відповідному методологічному інструментарії, оскільки непродумане використання наукових підходів і методів може призвести до отримання недостовірних чи викривлених результатів. Особливо це проявляється у наукових дослідженнях, які виконуються за предметними напрямками фінансів і кредиту. Відтак формування оптимальної моделі фінансово-кредитної сфери є неможливим без системного вивчення минулого, моніторингу сучасної ситуації та прогнозування майбутнього, що вимагає розроблення відповідної системи пізнання.

2. Специфіка методології системного підходу відзначається тим, що вона орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, які забезпечують таку цілісність на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і їхнє узагальнення. Ми вважаємо, що саме сприйняття суб'єктів фінансово-кредитної сфери й відносин між ними як множини роздроблених, не зв'язаних системними цілями і нерегульованих самостійних економічних суб'єктів є додатковим фактором гальмування ефективних ринкових перетворень в Україні.

3. Безперечно, стереотип розвитку фінансово-кредитних відносин у зарубіжних країнах зі стабільним фінансовим ринком поки що не може бути повністю застосований в українських умовах, проте вивчення світового досвіду у цій сфері дозволяє виділити відповідні форми та методи, які можуть бути апробованими в Україні.

Список використаних джерел

1. Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 208 с.
2. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень: підручник/ Д. М. Стеченко. О. С. Чмир. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Знання, 2007. – 317 с.
3. Blaug M. Ugly Currents in Modern Economics. In: Fact and Fiction in Economics Models, Realism and Social Construktion/ Ed. By U. Mary. – Cambridge, 2002. – 323 p.
4. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу у XX столітті: теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів. – Львів: Каменяр, 2000. – 303 с.
5. Musgrave R. A. The Theory of Public Finance. A Study in Public Economy/ - New York etc.: McGrow-Hill Book Company, 1959. – 628 p.
6. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 3/ Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2002. – С. 361-362, 385-390.
7. Марцин В. С. Наукознавство: підручник. – К.: УБС НБУ, 2007. – 579 с.
8. Злупко С. М. Національне безпам'ятство чи свідоме замовчування? // Урядовий кур'єр. – 2002. – 27 вересня (№ 178).

УДК 336.17

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

HISTORY RESEARCH OF BANKING AND FINANCE DEVELOPMENT IN FOREIGN COUNTRIES

Вячеслав Валентинович АНІСІМОВ
кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ)
E-mail: anissimovv@ukr.net
Vyacheslav V. ANISIMOV
Candidate of History, Associate Professor of Social Sciences and Humanities Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. Представлено аналіз тематики досліджень історії розвитку банківської справи та фінансів у США, Західній Європі та Росії. Висвітлено основні проблеми у проведенні сучасних досліджень історії банківської справи та фінансів у зарубіжних країнах.

Summary. The analysis of research subjects of history of banking and finance development in the USA, Western Europe and Russia is presented in this article. Basic problems in conducting the current history researches of banking and finance in foreign countries are cleared up.

Ключові слова: *історія, економічна історія, історія бізнесу, банківська справа, фінанси, кліометрика, США, Росія.*
Keywords: *history, economic history, business history, banking, finance, cliometrics, the USA, Russia.*

Постановка проблеми. Банківська справа належить до однієї з найдавніше відомих сфер підприємницької діяльності. У сучасному світі вона опосередковує і пронизує всі сфери суспільних відносин, є цивілізаційним явищем глобального порядку. Тому невипадково вивчення історії розвитку банківської справи належить до провідних напрямків наукових досліджень. Особливо це характерно для розвинутих країн Заходу та Росії, де банківська справа має тривалу історію і традиції розвитку. Навколо вивчення питань розвитку банківської справи, фінансів, функціонування банківських систем, у цих країнах склалися цілі наукові школи. Завдяки їх діяльності економічна наука Заходу отримала можливість глибше розуміти економічні процеси, бачити їх взаємозв'язок з політичними та правовими інститутами, демографічними факторами, прогнозувати наслідки виробничої діяльності.

В Україні банківська справа є одним з найбільш динамічних секторів ринкової економіки, важливим рушієм економічного поступу суспільства. В умовах зростаючої європейської інтеграції та глобалізації фінансових ринків, для України неабияку цінність становить досвід розвитку банківської справи зарубіжних країн. Вивчення зарубіжного досвіду дає можливість зрозуміти логіку економічного і політичного розвитку наших партнерів, визначити найбільш ефективні варіанти рішень, уникнути помилок у вирішенні актуальних економічних проблем, побачити тенденції розвитку світової економічної думки.

Все це зумовлює потребу залучення українських науковців – економістів, істориків, правників, політологів, до проведення всебічних наукових досліджень розвитку банківської справи з урахуванням результатів досліджень іноземних фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує значний інтерес учених-економістів та істориків до вивчення історії розвитку банківської справи за кордоном. У працях Р. Кемерона,

О. Кріспі, Х. Патріка, Р. Тіллі, Р. Сілла, Дж. Фельдмана, Н. Ламоро (США), М. Коллінза, Р. Міши, Р. Робертса (Велика Британія), Д. Зіглера (Німеччина), Ю. Боніна, Ю. Кассиса, М. Фландро (Франція), Дж. Кургана ван Хентенрінка (Бельгія), Ж. Руїса (Іспанія), Б. Ананьїча, В. Бовикіна, А. Фурсенка (Росія) та інших досліджено різні аспекти становлення і розвитку банківської справи та банківських систем зарубіжних країн, історію фінансів тощо.

Мета статті. Метою цієї статті є спроба представити у найбільш загальних рисах основну тематику досліджень історії розвитку банківської справи у США, Західній Європі та Росії, методологію та основні проблеми у проведенні досліджень банківської справи у зарубіжних країнах.

Основою для написання цієї статті стали зарубіжні монографії, наукові статті, матеріали наукових конференцій, Інтернет-ресурси наукових організацій та окремих дослідників економічної історії, тематичних Інтернет-конференцій.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. У передмові до світового бестселера в рейтингах Wall Street Journal та New York Times, книги У. Боннера та Е. Віггіна «Судний день американських фінансів», економіст Д. Роджерс пише: «Коли я викладаю в університетах, молоді люди завжди запитують: «Що потрібно вивчити, щоб досягти успіху і познайомитися зі світом?». Я завжди відповідаю: «Вивчайте історію». Це питання ставить їх у глухий кут, і вони із здивуванням питають: «Що ви маєте на увазі? А як стосовно економіки, маркетингу?». «Якщо ви прагнете успіху, – неодмінно відповідаю я, – потрібно розібратися в історії.[…] Біржі існують вже багато століть. Та й інші ринки також. Все, що ми бачимо, бувало раніше і буде ще не раз» [1].

Таке розуміння та цікавість до економічної історії склалися на Заході невипадково. Вивчення економічної історії (economic history) та її складової – історії бізнесу (business history), розпочалося на Заході ще в першій половині XIX століття і виявилося продуктивним для розвитку економічної думки. З середини XX століття розпочався активний процес професіоналізації історико-економічної науки. Це засвідчує створення таких інститутів, як національні та міжнародні професійні асоціації економічних істориків, щорічне проведення, починаючи з 1962 року, Міжнародного конгресу з економічної історії.

Методологічна основа західноєвропейських та американських економічних істориків сформувалася під впливом двох груп економічних теорій: американського інституціоналізму і неоінституціоналізму, що зосереджені на соціально-економічних аспектах та сучасних некласичних теоріях (монетаризму, нової класики), кейнсіанства, що вивчають проблеми функціонування господарського механізму. Водночас, завдяки застосуванню математичних методів та комп'ютерних технологій, використанню міждисциплінарних підходів, у 50-х роках XX століття економічним історикам вдалося виявити об'єктивні закономірності економічного розвитку, пов'язані з демографічними процесами. Поступово, незалежно один від одного, багато вчених з різних країн Європи та США встановили, що коливання цін і заробітної плати, нерівномірність у розвитку економіки, циклічні підйоми і спади кон'юнктури тощо, мають демографічну природу.

Концепція демографічних циклів стала головним інструментом дослідження двох потужних історичних шкіл: французької «Нової історичної науки» (або ще відомої як «Школа «Анналів»), очолювана Фернаном Броделем та американської школи економічної науки на чолі з Рондо Камероном.

У 60-70-х роках XX століття економічними істориками було сформовано такий напрям історичних досліджень, як квантитативна історія, яка у свою чергу стала основою формування історичної інформатики. Інституціоналізацію нового напряму досліджень засвідчило створення у 1986 році професійної асоціації «History and Computing». Використання інформаційних технологій і нових методів роботи з історичними джерелами призвело до виникнення тривалої міжнародної дискусії щодо теоретичного обґрунтування історичного комп'ютинга (historical computing), як принципово відмінної наукової методології [2].

Нині зарубіжні методи історико-економічного дослідження, що включають у себе статистичні дослідження, дослідження з імітаційного моделювання, праці щодо платіжного балансу, компаративний аналіз, дозволяють формулювати і вирішувати складні дослідницькі завдання, пов'язані з вивченням закономірностей розвитку економіки та суспільства, прогнозувати тенденції розвитку та обмежувати кризові явища.

Важливе значення для розвитку історико-економічних досліджень має створення електронних баз даних та новітніх методів обробки інформації. У цьому напрямкові науковці Західної Європи та США мають неабиякі успіхи. Сприяє

цьому зокрема та обставина, що попри революції та війни на Заході архіви у значній мірі не постраждали. Банківська справа в країнах Західної Європи має тривалу історію, а відтак і великий масив архівних даних, «придатних» для дослідження. Тому за деякими напрямами історико-економічних досліджень архівні дані дають можливість вивчення економічних процесів до XIII століття.

Серед створених баз даних окремо хотілося б виділити, як приклад, комплекс баз даних, що містять відомості про котирування цінних паперів на найбільших біржах світу - Лондонській, Нью-Йоркській, Санкт-Петербурзькій та Шанхайській наприкінці XIX – початку XX ст. Цей проект здійснюється Міжнародним Центром з фінансових досліджень у Школі менеджменту при Йельському університеті. Частина цих даних перебуває у вільному доступі на сайті центру {http://icf.som.yale.edu/financial-history} і може бути використана не лише у дослідницьких, а й навчальних цілях.

Численні роботи з історії центральних і комерційних банків та банкірських домів, формування і розвитку фінансових ринків, що виходять за кордоном, можна поділити на ряд груп, що засвідчують тенденції в розвитку економічної історії Заходу.

Від часів Рондо Камерона, який разом зі своїми послідовниками фактично повернув банківській системі значення інституту, здатного за різних історичних умов грати самостійну роль у економічному розвиткові країни, сучасна західна історіографія робить наголос не на ролі держави, а на діяльності приватних фінансових інститутів [3]. Банки і фінанси розглядаються як головні чинники формування сучасного капіталістичного світу. Тому об'єктом всебічного вивчення стає банк як фірма, з усіма особливостями її внутрішньої організації і структури від давнини й до нашого часу. Загалом мікроаналіз є характерною рисою багатьох історичних досліджень останніх двох десятиліть.

Однією з центральних проблем економічної історії Заходу продовжує перебувати порівняльне вивчення національних банківських та фінансових систем. Концепція історичного змагання між ринково-орієнтованою англо-американською та банково-орієнтованою континентальною фінансовими системами дала поштовх до виникнення окремої теми економічної історії: вивчення ринку капіталу та ринку цінних паперів [4].

Світові фінансові кризи закономірно актуалізували вивчення історії криз капіталістичної економіки та впливу фінансових криз на відносини між державами, проблеми становлення сучасного капіталізму, розподілу міжнародних потоків капіталу та кредитних відносин між країнами, глобалізації фінансових ринків тощо [5]. Тематика історико-економічних досліджень у Західній Європі та США вирізняється багатоманітністю, а сам процес дослідження – значною динамікою, обумовленою виробленням та поширенням серед наукової спільноти новітніх методів історичної інформатики.

У порівнянні із країнами Заходу, в Росії розвиток економічної історії відбувається повільніше. Це зумовлено тією обставиною, що в попередній радянський час історична й економічна науки в Росії перебували під жорстким ідеологічним тиском з боку влади. Визнання виключно марксистської методології у наукових дослідженнях, обмежувало застосування новітніх методів, вироблених на Заході. Соціалістичний характер господарювання робив неактуальним вивчення тем, пов'язаних з функціонуванням інститутів ринкового господарства, зокрема банківництва. Окрім того, вже у 50-х роках XX ст. довелося визнати, що російські архіви банків і кредитних товариств переважно були втрачені ще за часів громадянської війни, коли ними топили печі [6]. Водночас слід зазначити, що в межах марксистської методології такими видатними істориками, як Й. Гіндін, Б. Ананьїч, В. Бовикін, Ю. Петров, було створено низку ґрунтовних робіт з історії формування фінансового капіталу в Російській імперії [7; 8].

Після розпаду СРСР та переходу Росії до перебудови економіки на ринкових засадах, об'єктивно стало актуальним питання вивчення історії банківської справи та історії фінансів. Одночасно розпочалося оновлення концептуально-категоріального апарату історичної й економічної наук, та як наслідок, також і економічної історії.

Рубіжним у розвиткові російських наукових досліджень з банківської тематики можна вважати 1996 рік, коли було опубліковано колективну монографію «Економічна історія. Огляд». У монографії, що вийшла за підсумками XI Міжнародного конгресу економічної історії в Мілані (1994), було підбито підсумки та вперше піддано жорсткій критиці стан розвитку економічної історії в Росії. Кращими знавцями економічної історії – Л. Бовикіним, Л. Бородкіним, Т. Ізмєс-

тьєвою, О. Осокіною, С. Ломовою та іншими, було визначено основні проблеми сучасного стану вивчення історії банківництва та фінансів у Росії. До них належать, насамперед, відсутність у економічних істориків економічної освіти, а в економістів – історичної освіти, незнання істориками зарубіжної історіографії з економічної історії та основних понять економічної теорії. Було констатовано, що протягом тривалого часу довгострокові процеси економічного зростання мало цікавили економічних істориків і зовсім перебували поза увагою російських економістів. Бракувало порівняльних досліджень та аналізу загальних процесів економічної еволюції.

Разом з тим, саме в Росії ще в радянський час виникла й успішно розвивається авторитетна школа кліометрики (кліодинаміки), яку ставлять в один ряд з такими науковими історичними школами світового рівня, як американська Historical Social Science і французька школа Annales. Використовуючи складний математичний апарат, методи статистики та комп'ютерного програмування, російські історики досягли значних успіхів і міжнародного визнання.

Провідним центром наукових досліджень у галузі історії банківської справи в Росії є історичний факультет Московського державного університету ім. М. Ломоносова. Протягом 70-х років XX - XXI ст. в університеті було реалізовано цілий ряд цікавих наукових проектів, створено новітню методологію дослідження історичних процесів. Особливих успіхів досягнуто у математичному моделювання історичних процесів, зокрема страйкового руху в Росії, курсової динаміки акцій на біржах, вивчення комерційних банків та формування фінансового капіталу та інше [9; 10; 11; 12; 13; 14].

Зокрема, тут з 2007 року на кафедрі історичної інформатики створено колектив, що розробляє проект «Комерційні банки і розвиток фондового ринку в Москві напередодні Першої світової війни (комп'ютерний аналіз бізнес-мереж)». Метою проекту є виявлення фондового ринку в Москві в 1910-1913 роках через архіви комерційних банків. Дослідження побудоване на основі концепції «банково-орієнтованого фондового ринку», за ситуації коли фондовий ринок нерозвинений і банки беруть на себе місію формування масового інвестора, утримувача цінних паперів.. Реалізація цього проекту фактично формує новий напрям у розвитку історії банківництва.

Поряд з МДУ ім. М. Ломоносова в Росії існує низка регіональних наукових центрів, які реалізують програми вивчення історії банківництва та фінансів. Так, наприклад, ще 1995 року рішенням Державного комітету Російської Федерації з вищої освіти у Волгоградському державному університеті було відкрито Науково-дослідний інститут проблем економічної історії Росії XX століття (НДІ ПЕІР). Інститут отримав статус головної установи з проблем економічної історії Росії XX ст. НДІ ПЕІР розробив і реалізував науково-дослідну програму, яка об'єднала понад тридцять творчих колективів з більш ніж сорока вишів та наукових центрів Росії навколо вирішення проблем економічної історії.

З 1998 року НДІ ПЕІР є одним з організаторів щорічної конференції «Столітній пошук моделі господарського розвитку Росії», на якій, зокрема, чільне місце відводиться доповідям, що торкаються питань організації діяльності Державного банку, виникненню російського фондового ринку, розвитку банківської справи та біржової справи, міжнародних кредитних відносин СРСР, історії фінансів, проблем реорганізації грошового обігу на межі XIX-XX ст. тощо.

З 2001 року інститут проводить дослідження за темою «Розробка проблематики іноземного капіталу в Росії та СРСР у 1-й чверті XX ст.» в межах програми «Іноземні концесії в російській економіці: історичний досвід для сучасності» [15].

Нині до провідних напрямів історичних досліджень в Росії належать вивчення історії банківської справи на ранніх стадіях індустріалізації, міжнародна банківська справа напередодні Першої світової війни, питання грошового обігу та державного боргу в дореволюційній Росії, грошові реформи в Росії тощо. Окремо слід зазначити, що російські економічні історики, використовуючи історичний досвід кризових періодів XIX-XX ст. та сучасні методи комп'ютерного моделювання економічних процесів, активно працюють над проблемою подолання світової фінансової кризи.

Висновки. Історична наука США, Західної Європи та Росії, попри принципові дискусії навколо питань методології та методики сучасного історико-економічного дослідження в галузі банківництва та фінансів, нині має власні історичні школи, численні дослідницькі центри, професійні асоціації істориків. Історія банківництва та фінансів належить до провідного напряму досліджень і виконується на міжнародному рівні з застосуванням новітньої комп'ютерної техніки і технологій обробки інформації. Високий рівень проведення історичних досліджень дає можливість вирі-

шувати найбільш складні й актуальні питання розвитку економіки та суспільства.

Розвиток економічної історії на Заході та в Росії нині перебуває у різкому контрасті з рівнем наукових досліджень з історії банківництва та фінансів в Україні. Українським економічним історикам необхідно вивчити та використати міжнародний досвід для подолання системного відставання у цих провідних напрямках історико-економічної науки.

Список використаних джерел

1. Боннер У. Судный день американских финансов: мягкая депрессия XXI века/ У. Боннер, Э. Уиггин . – Челябинск: Социум, 2005. – 402 с.
2. Уильямсон С. История клиометрики в США // Экономическая история. Обозрение. Вып. 1. – М., 1996. – С. 75-107.
3. Камерон Р. Банки и кредит как факторы экономического развития. V Международный конгресс экономической истории. Ленинград 10-14 августа 1970 года: тезисы докладов. Ч.1. – М.: Наука, 1970. – С. 297-302.
4. Смит В. Происхождение центральных банков. – М.: Институт Национальной Модели Экономики, 1996. - 283 с.
5. Асслэн Ж. Ш. Экономическая история Франции, с XVIII в. до наших дней / Ж. Ш. Асслэн. – М.: Интратэк-Р, 1995. – 246 с.
6. Самбадар А. Последняя книга историка Бовыкина [Электронный ресурс].- Режим доступа: http :// www.russ.ru/krug/kniga/1999221.html.
7. Гиндин И. Ф. Русские коммерческие банки: из истории финансового капитала в России / Под ред. С.Г. Струмилина. – М.: Госфиниздат, 1948. – 454 с.
8. Формирование финансового капитала в России / В. И. Бовыкин; отв. ред. В. Я. Лаверычев. – М.: Наука, 1984. – 287 с.
9. Перельман Г. Котировки акций на Санкт-Петербургской бирже в 1865-1914 гг. // Экономическая история. Обозрение / Под ред. Л. И. Бородкина. – 2005. – Вып. 11. – С. 106-111.
10. Андреев А. Ю., Бородкин Л. И., Коновалова А. В., Левандовский М. И. Методы синергетики в изучении динамики курсов акций на Петербургской бирже в 1900-х гг. // Круг идей: историческая информатика в информационном обществе [Электронный ресурс].- Режим доступа: // http://kleio.asu.ru/aik/krug/7/5.html .
11. Саломатина С. А. Трудные годы: вексельное кредитование в российских акционерных банках (1864-1894 гг.) // Круг идей: электронные ресурсы исторической информатики: Труды VIII конференции ассоциации «история и компьютер» / Под ред. Л. И. Бородкина, В. Н. Владимирова. – Москва; Барнаул, 2003. – С. 289-316.
12. Бовыкин В. И. Французские банки в России (конец XIX - начало XX в.). – М.: РОССПЭН, 1999.- 256 с.
13. Кредит и банки в России до начала XX века: Санкт-Петербург и Москва / Б.В. Ананьич и др. – СПб: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2005. – 668 с.
14. Драган О. В. Реформа Государственного банка 1892-1894 гг.: европейский опыт и российская практика // Экономичесая история: Ежегодник. 2005. – М., 2005. – С. 237-256.
15. 1Научно-исследовательский институт проблем экономической истории России XX века [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://peir.volsu.ru/institut.htm.

THE V-TH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE «THE UKRAINE'S BANKING SYSTEM IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION OF FINANCIAL MARKETS» (14-15 October 2010)

CHERKASSY INSTITUTE OF BANKING OF THE UNIVERSITY OF BANKING OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE (KYIV)

On the 14-15-th of October in 2010 the V-th International Scientific Conference «Ukraine's banking system in the context of globalization of financial markets» took place in Cherkassy Institute of Banking of the University of Banking of National Bank of Ukraine.

The objective of conference – to discuss the status and prospects of development of the financial market and banking system of Ukraine, the definition of priorities of the banking sector, as well as directions and mechanisms for their effective solution.

The conference was attended by 265 scientists – 21 Doctors and 103 Candidates of Sciences, represented the lead scientific institutions and schools of Kyiv, Lviv, Donetsk, Dnipropetrovsk, Zaporizhzhya, Kharkiv, Sumy, Vinnitsa and Cherkasy regions, the Crimea, as well as foreign ones –the USA, Switzerland, Russia, Belarus and Kazakhstan.

Conference conclusions and recommendations

According to two days' discussions in the frame of plenary and six breakout sessions participants of the V-th International Scientific Conference «The Ukraine's banking system in the context of Globalization of Financial Markets» have noted that the dominant factors of the Ukrainian banking system development would be the extending of the world financial markets' globalization and internationalization of banking capital. The Conference participants have remarked that the main problems the banking system of Ukraine at the present stage are:

- Poor state of corporate banking management;
- Unreasonably aggressive management and bank owners' commercial policy with the purpose to increase profits or market expansion services and to the damage financial stability of financial and credit institutions;
- Ineffective risk management as a result of significant volume and share of nonperforming assets, weak diversification and increased risk concentration of investment objects, issuers of securities, economically related borrowers in specific industries and market segments and sub-sectors (construction, wholesale and retail trade, the stock market);
- Massive use of manipulative schemes by banks leading to substantial unauthentic of bank accounting and reporting to conceal the real risk level;
- Lack of bank owners and senior managers' responsibility for decision making, as well as transparency and quality of information according to the financial bank status. However, scientists paid special attention to signs of stabilization in the real sector of economy of Ukraine that had happened in 2010. Obviously, the post-crisis domestic economy recovery will depend largely on the efficiency of the banking sector cooperation with enterprises, institutions and general public with the purpose to restore of all forms of lending completely. Thus, financial and credit institutions are to take into account the lessons of the crisis and in view of this have to develop basic principles of their future development.

According to the results of scientific discussion being part of the V-th International Scientific Conference «The Ukraine's banking system in the context of Globalization of Financial Markets» participants have prepared some suggestions to the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, other executive bodies, the National Bank of Ukraine, the financial and credit institutions and their associations, universities and scientific institutions in banking sphere.

Summing up the two-days' work of the V-th International Scientific Conference «The Ukraine's banking system in the context of Globalization of Financial Markets» participants have concluded that the crisis in the banking sector in Ukraine should be viewed as a form of management system updating of national investment, credit and financial flows. In accordance to this position the current conditions of financial markets are extremely favorable to overcome the banking system crisis in combination with implementing of effective anti-crisis policy of government and regulatory bodies, especially the National Bank of Ukraine, have become the basis of qualitative structural and functional upgrade of the banking sector in order to transform it into stimulator of investment-oriented model of economic development of Ukraine.

V МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ» (14-15 ЖОВТНЯ 2010 Р.)

ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ УНІВЕРСИТЕТУ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ (М. КИЇВ)

14-15 жовтня 2010 р. у Черкаському інституті банківської справи Університету банківської справи Національного банку України відбулася V Міжнародна науково-практична конференція «Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків».

Мета конференції – обговорення стану та перспектив розвитку фінансового ринку та банківської системи України, визначення першочергових завдань управління банківською сферою, а також напрямів та механізмів їх ефективного вирішення.

У роботі конференції взяли участь 265 науковців – 21 доктор і 103 кандидати наук, які представили провідні установи та наукові школи Київської, Львівської, Донецької, Полтавської, Запорізької, Харківської, Сумської, Вінницької та Черкаської областей, АР Крим, а також зарубіжжя – США, Швейцарії, Російської Федерації, Республіки Білорусь, Казахстану.

Висновки та рекомендації за результатами конференції

За підсумками дводенного обговорення в рамках пленарного та шести секційних засідань учасники V Міжнародної науково-практичної конференції «Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків» відзначили, що домінуючими чинниками сучасного розвитку банківської системи України є поглиблення світових процесів глобалізації фінансових ринків та інтернаціоналізація банківського капіталу. Учасники Конференції відмітили, що основними проблемами функціонування банківської системи України на сучасному етапі є:

– незадовільний стан корпоративного управління банками;

– невиправдано агресивна комерційна політика менеджменту і власників банків з метою збільшення прибутку або розширення ринку надання послуг та на шкоду фінансової стійкості фінансово-кредитної інституції;

– неефективні системи управління ризиками, як наслідок значні обсяги та частка недіючих кредитів, слабка диверсифікація та підвищена концентрація ризиків щодо об'єктів інвестицій, емітентів цінних паперів, економічно пов'язаних позичальників, в окремі галузі і підгалузі та сегменти ринку (будівництво, оптово-роздрібна торгівля, фондовий ринок);

– масштабне використання банками маніпулятивних схем, які призводять до суттєвої недостовірності банківського обліку та звітності, з метою приховування реального рівня ризику;

– недостатній рівень відповідальності власників банків та топ-менеджерів за прийняті рішення, а також за транспарентність діяльності та якість інформації про фінансовий стан банків.

Разом із тим, науковці звернули увагу на те, що у 2010 році намітилися ознаки стабілізації ситуації в реальному секторі економіки України. Очевидно, що посткризове відновлення вітчизняної економіки багато в чому буде залежить від підвищення ефективності взаємодії банківського сектора з підприємствами, організаціями та населенням, з метою повноцінного відновлення всіх форм кредитування. При цьому, фінансово-кредитним інституціям необхідно врахувати уроки з кризи і з огляду на це розробляти основні засади свого подальшого розвитку.

За результатами наукового обговорення, що відбулося в рамках V Міжнародної науково-практичної конференції «Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків» учасники виробили пропозиції Верховній Раді України, Кабінету міністрів України, іншим органам виконавчої влади, Національному банку України, фінансово-кредитним інституціям та їх асоціаціям, вищим навчальним закладам та науковим установам в сфері банківництва.

Підсумовуючи дводенну роботу V Міжнародної науково-практичної конференції «Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків» учасники дійшли висновку, що кризові явища в банківському секторі України слід розглядати як форму оновлення системи управління національними інвестиційними, кредитними та фінансовими потоками. Саме з такої позиції сьогоднішні умови розвитку фінансових ринків є виключно сприятливими для того, щоб криза банківської системи у поєднанні з ефективною антикризовою політикою уряду та регулюючих органів, передусім Національного банку України, стали основою якісного структурно-функціонального оновлення банківського сектора з метою перетворення його на стимулятора інвестиційно-орієнтованої моделі розвитку економіки України.

V МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «БАНКОВСКАЯ СИСТЕМА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ФИНАНСОВЫХ РЫНКОВ» (14-15 октября 2010 г.)

ЧЕРКАССКИЙ ИНСТИТУТ БАНКОВСКОГО ДЕЛА УНИВЕРСИТЕТА БАНКОВСКОГО ДЕЛА НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА УКРАИНЫ (Г. КИЕВ)

14-15 октября 2010 г. в Черкасском институте банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины состоялась V Международная научно-практическая конференция «Банковская система Украины в условиях глобализации финансовых рынков».

Цель конференции - обсуждение состояния и перспектив развития финансового рынка и банковской системы Украины, определение первоочередных задач управления банковской сферой, а также направлений и механизмов их эффективного решения.

В работе конференции приняли участие 265 ученых - 21 доктор и 103 кандидатов наук, которые представили ведущие учреждения и научные школы Киевской, Львовской, Донецкой, Полтавской, Запорожской, Харьковской, Сумской, Винницкой и Черкасской областей, АР Крым, а также зарубежья - США, Швейцарии, Российской Федерации, Республики Беларусь, Казахстана.

Выводы и рекомендации по результатам конференции

По итогам двухдневного обсуждения в рамках пленарного и шести секционных заседаний участники V Международной научно-практической конференции «Банковская система Украины в условиях глобализации финансовых рынков» отметили, что доминирующими факторами современного развития банковской системы Украины является углубление мировых процессов глобализации финансовых рынков и интернационализация банковского капитала. Участники Конференции отметили, что основными проблемами функционирования банковской системы Украины на современном этапе являются:

– неудовлетворительное состояние корпоративного управления банками;

– неоправданно агрессивная коммерческая политика менеджмента и собственников банков с целью увеличения прибыли или расширения рынка предоставления услуг и в ущерб финансовой устойчивости финансово-кредитной институции;

– неэффективные системы управления рисками, как следствие – значительные объемы и доля недействующих кредитов, слабая диверсификация и повышенная концентрация рисков по объектам инвестиций, эмитентов ценных бумаг, экономически связанных заемщиков, в отдельные отрасли и подотрасли, а также сегменты рынка (строительство, оптово-розничная торговля, фондовый рынок);

– масштабное использование банками манипулятивных схем, приводящих к существенной недостоверности банковского учета и отчетности, с целью сокрытия реального уровня риска;

– недостаточный уровень ответственности банков и топ-менеджеров за принимаемые решения, а также за транспарентность деятельности и качество информации о финансовом состоянии банков.

Вместе с тем, ученые обратили внимание на то, что в 2010 году наметились признаки стабилизации ситуации в реальном секторе экономики Украины. Очевидно, что посткризисное восстановление отечественной экономики во многом будет зависеть от повышения эффективности взаимодействия банковского сектора с предприятиями, организациями и населением, с целью полноценного восстановления всех форм кредитования. При этом, финансово-кредитным учреждениям необходимо учесть уроки из кризиса и с учетом этого разрабатывать основные принципы своего дальнейшего развития.

По результатам научного обсуждения, состоявшегося в рамках V Международной научно-практической конференции «Банковская система Украины в условиях глобализации финансовых рынков» участники выработали предложения Верховной Раде Украины, Кабинету министров Украины, другим органам исполнительной власти, Национальному банку Украины, финансово-кредитным институтам и их ассоциациям, высшим учебным заведениям и научным учреждениям в сфере банковского дела.

Подытоживая двухдневную работу V Международной научно-практической конференции «Банковская система Украины в условиях глобализации финансовых рынков» участники пришли к выводу, что кризисные явления

в банковском секторе Украины следует рассматривать как форму обновления системы управления национальными инвестиционными, кредитными и финансовыми потоками. Именно с такой позиции, сегодняшние условия развития финансовых рынков являются исключительно благоприятными для того, чтобы кризис банковской системы в сочетании с эффективной антикризисной политикой правительства и регулирующих органов, прежде всего Национального банка Украины, стали основой качественного структурно-функционального обновления банковского сектора с целью превращения его в стимулятора инвестиционно-ориентированной модели развития экономики Украины.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Редакція журналу «Фінансовий простір» приймає до друку оригінальні статті з теоретичних та прикладних проблем функціонування і розвитку національної економіки в цілому та фінансово-кредитної сфери зокрема, які мають наукову і практичну цінність.

1. Обсяг статті має бути не менше 25 тис. знаків з пробілами, шрифт Times New Roman, кегль 14 через 1,5 інтервал, верхнє і нижнє поле – 1,5 см, праве, ліве – 1 см.
2. Математичні формули мають бути чіткими, із загальноприйнятим використанням символів, написані за допомогою текстового редактора Microsoft Word із застосуванням шрифту Symbol при написанні математичних символів та грецьких букв. При наборі складних формул слід застосовувати Редактор формул. Усі символи повинні пояснюватися.
3. Цифровий матеріал по можливості зводиться в таблиці і не дублюється в тексті. Таблиці мають бути компактними, з назвою і нумерацією, а їх заголовки – точно відповідати змісту граф. Під кожною таблицею дається посилання на джерело інформації.
4. Графічний матеріал (в т.ч. таблиці даних, на основі яких він побудований) має бути подано окремим файлом Excel.
5. На першій сторінці вказуються:
   - зліва – індекс УДК,
   - посередині назва,
   - ім'я, по батькові та прізвище автора,
   - науковий ступінь, вчене звання, посада,
   - e-mail для спілкування з автором,
   - анотація (3-6 речень) та ключові слова мовою оригіналу,
   - анотація (3-6 речень) та ключові англійською мовою.
6. Стаття повинна містити наступні пункти видалені жирним шрифтом:
   - **Постановка проблеми.**
   - **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**
   - **Мета статті.**
   - **Обґрунтуванням отриманих наукових результатів.**
   - **Висновки.**
   - **Список використаних джерел.**
7. Обов'язковим є список використаних джерел у кінці статті (не менше 6 джерел). Список має бути оформлений згідно із вимогами, що містяться в **наказі ВАК України від 26.01.2008р. № 63 «Про внесення змін і доповнень до форм документів, що використовуються при атестації наукових та науково-педагогічних працівників».** Список складається за порядком посилання на джерела в тексті статі.
8. Посилання на використані літературні джерела повинні позначатися в тексті у квадратних дужках порядковим номером цієї роботи за списком використаних джерел.
9. Разом із статтею надсилається авторська довідка, в якій наводяться прізвище, ім'я та по батькові автора (авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада, установа, службова і домашня адреса, контактні телефони, обов'язково – e-mail.
10. До статті додається якісне кольорове фото авторів в електронному варіанті з роздільною здатністю не менш як 300 dpi у форматі JPEG або TIFF.
11. Автори несуть відповідальність за точність викладених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен, географічних назв.
12. Статті, оформлені з порушенням цих правил, не розглядаються і не повертаються автором.

**Редакція залишає за собою право на скорочення,
незначне редагування і виправлення статті
зі збереженням головних висновків та стилю автора.**

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ!

Редакция журнала «Финансовое пространство» принимает к печати оригинальные статьи по теоретическим и прикладным проблемам функционирования и развития национальной экономики в целом и финансово-кредитной сферы в частности, имеющие научную и практическую ценность.

1. Объем статьи должен быть не менее 25 тыс. знаков с пробелами, шрифт Times New Roman, кегль 14 через 1,5 интервал, верхнее и нижнее поле – 1,5 см, правое, левое – 1 см.
2. Математические формулы должны быть четкими, с общепринятым использованием символов, написанные с помощью текстового редактора Microsoft Word с применением шрифта Symbol при написании математических символов и греческих букв. При наборе сложных формул использовать редактор формул. Все символы должны объясняться.
3. Цифровой материал по возможности сводится в таблице и не дублируется в тексте. Таблицы должны быть компактными, с названием и нумерацией, а их заголовки – точно соответствовать содержанию граф. Под каждой таблицей дается ссылка на источник информации.
4. Графический материал (в т.ч. таблицы данных, на основе которых он построен) следует подавать отдельным файлом Excel.
5. На первой странице указываются:
   - слева индекс УДК,
   - посередине название, имя, отчество и фамилия автора,
   - научная степень, ученое звание, должность,
   - e-mail для общения с автором,
   - аннотация (3-6 предложений) и ключевые слова на языке оригинала,
   - аннотация (3-6 предложений) и ключевые на английском языке.
6. Статья должна содержать следующие пункты, выделенные жирным шрифтом:
   - **Постановка проблемы.**
   - **Анализ последних исследований и публикаций.**
   - **Цель статьи.**
   - **Обоснованием полученных научных результатов.**
   - **Выводы.**
   - **Список использованных источников.**
7. Обязательным является список использованной литературы в конце статьи (не менее 6 источников). Список должен быть оформлен согласно требованиям, содержащимся в **приказе ВАК Украины от 26.01.2008р. № 63 «О внесении изменений и дополнений в формы документов, используемых при аттестации научных и научно-педагогических работников».** Список составляется по мере посылания на источники в тексте статьи.
8. Ссылки на использованные литературные источники должны обозначаться в тексте в квадратных скобках порядковым номером этой работы в списке использованной литературы.
9. Вместе со статьей направляется справка об авторе, в которой приводятся фамилия, имя и отчество автора (авторов), ученая степень, ученое звание, должность, учреждение, служебный и домашний адрес, контактные телефоны, обязательно – e-mail.
10. К статье прилагается качественное цветное фото авторов в электронном варианте с разрешением не менее 300 dpi в формате JPEG или TIFF.
11. Авторы несут ответственность за точность изложенных фактов, цитат, статистических данных, собственных имен, географических названий.
12. Статьи, оформленные с нарушением этих правил, не рассматриваются и не возвращаются авторам.

Редакция оставляет за собой право на сокращение, незначительное редактирование и исправление статьи с сохранением главных выводов и стиля автора.

TO THE ATTENTION OF AUTHORS!

The Editorial Board of the Financial Space journal accepts for publishing original articles on the theoretical and applied problems of the functioning and development of national economies, as a whole, and the financial and credit sphere, in particular, which are of scientific and practical significance.

1. The size of an article must be not less than 25,000 characters with spaces, Times New Roman font, type size 14, at one-and-a-half space, the upper and lower margins of 1.5 cm, the right and left margins of 1 cm.
2. Mathematical formulas must be precise, with the use of generally accepted symbols, typed on the Microsoft Word text editor, using the Symbol font when writing mathematical symbols and Greek letters. For composing complicated formulas, the formula editor should be used. All symbols must be explained.
3. Figures are presented, if possible, in tables and should not be duplicated in the text. Tables should be space-saving, with captions and numbering, and their titles should correspond accurately to the content of the graphs. Under each table, there should be a reference to the source of information.
4. Graphical materials (including data tables, on the basis of which they are formed) should be presented in a separate Excel file.
5. The first page carries:
    - on the left – a UDC identifier,
    - in the middle – the title,
    - first name, patronymic (if any) and surname,
    - scientific degree, academic title, position of the author,
    - e-mail for communicating with the author,
    - abstract (3-6 sentences) and key words in the language of the article.
6. The article should have the following points in bold types:
    - **Problem definition.**
    - **Analysis of recent research and publications.**
    - **The aim of the article.**
    - **Substantiation of results obtained.**
    - **Conclusion.**
    - **List of sources used.**
7. A list of sources used is obligatory at the end of the article (not less than 6 sources). The List is composed according to the order of making references to the sources in the article text.
8. References to scientific sources used must be presented in the text in square brackets by the ordinal number of this work in the List of sources used.
9. The article is submitted together with the following information about the author: the surname, first name and the patronymic (if any) of the author (authors), scientific degree, academic title, position, research, educational or other organization, office and home addresses, the number of a contact telephone, and, obligatorily, e-mail address.
10. The article is appended with a quality color photo of the author(s) with the resolution of not less than 300 dpi in a JPEG or TIFF electronic format.
11. The authors are responsible for the accuracy of presented facts, quotations, statistical data, proper names and place names.
12. The articles which fail to conform with these rules are not subject to consideration by the Editorial Board and are returned to the authors.

The Editorial Board reserves the right to the reduction in size of articles submitted, insignificant editing and the revision of articles ensuring the preservation of the main conclusions and the author's style.